

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVOS SOCIALINIŲ TYRIMŲ CENTRAS

NATALIJA VALAVIČIENĖ

LIETUVOS FIZINIŲ IR TECHNOLOGIJOS MOKSLŲ SPECIALISTŲ
TARPTAUTINĖ MIGRACIJA

Daktaro disertacija
Socialiniai mokslai, sociologija (05 S)

Vilnius, 2015

Disertacija rengta 2010–2014 metais Lietuvos socialinių tyrimų centre

Mokslinis vadovas: prof. habil. dr. Arvydas Virgilijus Matulionis (Lietuvos socialinių tyrimų centras, socialiniai mokslai, sociologija – 05 S)

TURINYS

ĮVADAS.....	5
1. AUKŠTOS KVALIFIKACIJOS TARPTAUTINĖS MIGRACIJOS TEORINĖS PERSPEKTYVOS IR METODOLOGINIAI ASPEKTAI.....	23
1.1. Aukštos kvalifikacijos specialisto-migranto sampratos.....	23
1.2. Teorinės tarptautinės migracijos sampratos sociologijoje.....	30
1.3. Struktūrinimo teorija tarptautinės migracijos tyrimuose.....	34
1.3.1. Teorinės idėjos pagrindas: Giddenso struktūros ir veiksmo dvilypumas.....	35
1.3.2. Rob Stoneso „tvirtoji“ struktūrinimo teorijos versija.....	40
1.3.3. Jon Gosso ir Bruce Lindquisto tarptautinės migracijos institutas.....	45
1.3.4. Ewa Morawska: migracija kaip struktūrinimas.....	48
2. AUKŠTOS KVALIFIKACIJOS SPECIALISTŲ TARPTAUTINĖ MIGRACIJA: GLOBALUS IR LOKALUS KONTEKSTAS.....	51
2.1. Globalumo dimensija tarptautinėje migracijoje.....	51
2.2. Aukštos kvalifikacijos specialistų migracijos veiksniai ir pasekmės: tyrimų apžvalga.....	55
2.3. Aukštos kvalifikacijos specialistų tarptautinės migracijos ypatumai.....	58
2.4. Lietuvos aukštos kvalifikacijos specialistai tarptautinės migracijos sraute.....	69
2.5. Aukštos kvalifikacijos migracijos valdymas.....	73
2.6. Aukštos kvalifikacijos migranto išskirtinumas migracijos procesu.....	79
2.7. Fiziniai ir technologijos mokslai Lietuvoje.....	81
3. FIZINIŲ IR TECHNOLOGIJOS MOKSLŲ SPECIALISTŲ (NE)MIGRACINIO SPRENDIMO FORMAVIMOSI EMPIRINIO TYRIMO METODOLOGIJA.....	88
3.1. Empirinio tyrimo pagrindas.....	88
3.2. Tyrimo metodika.....	91
3.3. Tyrimo dalyvių atranka, imtis ir lauko darbų etapas.....	96
3.4. Tyrimo etikos klausimai.....	98
4. FIZINIŲ IR TECHNOLOGIJOS MOKSLŲ SPECIALISTŲ (NE)MIGRACINIO SPRENDIMO FORMAVIMOSI PROCESAS: KOKYBINIO TYRIMO REZULTATAI.....	100
4.1. Aukštos kvalifikacijos specialisto galimybes struktūrinantys veiksniai.....	100
4.1.1. Išsimokslinimas – ne tik kelias į aukštos kvalifikacijos profesiją.....	102
4.1.2. Požiūris į užsienį ir jo vaidmuo migracinių nuostatų formavimosi procese.....	107
4.1.3. Užsienio kalbos mokėjimas kaip migraciją ribojantis arba	

įgalinantis veiksnys.....	111
4.2. Sąlygų ir galimybių sąveika heterogenišrame profesijų kontekste.....	117
4.2.1. Įsidarbinimo (ne)galimybės.....	117
4.2.2. Profesinio tobulinimosi interesas ir poveikio kryptys.....	120
4.3. Migracinės patirtys ir jų socialinės pasekmės.....	124
4.3.1. Pirmosios migracinės patirtys.....	124
4.3.2. Trumpalaikių vizitų į užsienį pasekmės.....	129
4.3.3. Nemigracijos motyvai.....	130
4.4. Migracinio sprendimo formavimosi procesas.....	133
4.4.1. Minčių apie migraciją ištakos.....	133
4.4.2. Perspektyvos profesinėje srityje.....	140
4.4.3. Požiūris į savo išvažiavimą į užsienį.....	143
4.4.4. Nerimo šaltiniai <i>iki</i> -migraciniame etape.....	144
4.5. Migracija ateities projekcijose.....	145
IŠVADOS.....	151
LITERATŪRA.....	156
PRIEDAI.....	167

IVADAS

Specialistų, arba aukštos kvalifikacijos, migracija yra, ko gero, vienas pozityviausiai vertinamų tarptautinės migracijos tipų. Šią migraciją skatina globalioje rinkoje konkuruojančios valstybės, vietiniai gyventojai palankiausią požiūrį demonstruoja būtent aukštos kvalifikacijos imigrantų atžvilgiu, o specialistų emigraciją patiriančios valstybės taip pat stengiasi iš to išpešti naudos. Tačiau ne visi specialistai yra vienodai geidžiami kitose valstybėse ir ne visi specialistai vienodai lengvai gali perkelti savo profesines žinias. Informacinės technologijos ir inžinerija – tai yra dvi sritys iš penkių¹, kuriose išsivysčiusios ekonomikos konkuruoja tarpusavyje pritraukdamos aukštos kvalifikacijos migrantus (Castles, 2011, p. 314).

Lietuva neturi gausių iškastinių gamtos išteklių, todėl aukštos kvalifikacijos specialistai, gebantys kurti aukštos pridėtinės vertės produktus, yra svarbus šalies turtas. Fizinių ir technologijos mokslų inovacijos, didelės pridėtinės vertės ir aukštosios technologijos šiandien vertinamos kaip šalies konkurencingumo pasauliniame lygmenyje reikšmingas elementas. Lietuvoje kuriami mokslo, studijų ir verslo slėniai demonstruoja strateginį šalies prioritetą investuoti į inovacijas fizinių ir technologijos mokslų srityse, skatinti mokslo ir verslo sąveiką, taip generuojant pramonėje, versle praktiškai pritaikomą inovatyvią produkciją, naujų gamybos šakų ir su tuo susijusių naujų darbo vietų kūrimą. Inovacijomis grįsta mokslo ir technologinė plėtra reikalauja ne tik finansinių investicijų, sutvarkytos infrastruktūros, bet ir atitinkamai aukšto žmogiškojo kapitalo.

Didelę pažangą darantis Lietuvos fizinių ir technologijos mokslų sektorius šiuo metu patiria aukštos kvalifikacijos specialistų trūkumą, o kai kuriose srityse, prognozuojama, jis dar labiau didės dėl augančios tokių specialistų paklausos ne tik Lietuvoje, bet ir pasaulyje. Ypač tai būdinga informacinių technologijų sektoriui, robotikos ir automatizuotų sistemų

¹ Kitos trys sritys yra sveikatos sektorius, švietimas ir vadyba.

inžinerijai, biotechnologijai ir bioinžinerijai, aviacijos mechanikai-inžinerijai ir žaidimų kūrimo sričiai². Sparčiai besivystančios ir gerai finansuojamos lazerinių technologijų, branduolio fizikos, optoelektronikos, organinės chemijos, bio ir nanotechnologijų, elektronikos ir kitos mokslų kryptys vysto aukšto lygio mokslą, sukuria aukštąsias technologijas, naudingas tiek verslui, tiek visuomenei, ir kartu reikalauja ypatingai kvalifikuotos darbo jėgos.

Tuo pačiu šalyje vyksta intensyvi įvairių sričių specialistų emigracija. Nors kiekybiniam specialistų tarptautinės migracijos įvertinimui trūksta duomenų, aukštos kvalifikacijos tarptautinė migracija sulaukia nemažai tyrėjų ir mokslininkų dėmesio. Daugiausia tiriama, kokie veiksniai skatina specialistus išvykti iš Lietuvos, kas padėtų juos sulaikyti ar paskatintų sugrįžti. Tyrimai (Jucevičienė ir kt., 2002; Maslauskaitė, Stankūnienė, 2007) rodo, kad ekonominiai motyvai yra svarbūs, tačiau jie nėra vieninteliai. Svarbios yra asmeninės ar profesinės savirealizacijos galimybės, nepasitenkinimas darbo organizavimo principais ir pan. Todėl Lietuva šiuo metu atsiduria sudėtingoje situacijoje, kai turi spręsti aukštos kvalifikacijos reikalaujančių darbo vietų fizinių ir technologijos mokslų srityse užpildymo problemas ir tuo pat metu stengtis suvaldyti aukštos kvalifikacijos tarptautinę migraciją.

Globaliu mastu aukštos kvalifikacijos tarptautinė migracija neatsiejama nuo globalių procesų ir yra, ko gero, viena labiausiai pageidaujama tarptautinės migracijos formų. Ji vertinama kaip instrumentas spręsti įvairias problemas, pirmiausiai susijusias su valstybių ekonomiais, ūkio plėtros interesais. Ekonomikos skatinimas, vertinamas kaip visuomenės gyvenimo gerovės pagrindas, reikalauja inovacijų žinias naudojančiuose sektoriuose, o kartu ir intelektualio kapitalo toms inovacijoms kurti ir vystyti.

² VŠĮ „Investuok Lietuvoje“ prognozuoja, kad Lietuvoje greitu metu truks apie 10 tūkst. įvairaus profilio – nuo programuotojo iki sistemų prižiūrėtojo – informacinių technologijų specialistų. Biotechnologijos ir bioinžinerijos specialistų įsidarbinamumas siekia 100 proc., ši sritis planuoja plėstis. Robotikos technologijų srityje numatomas didelis augimas, nes vyksta spartus automatizavimas įvairiose kryptyse ir kol kas tik 1,8 proc. Lietuvos dirbančiųjų dirba aukštųjų ir vidutinių technologijų pramonėje. VŠĮ „Investuok Lietuvoje“ Švietimo iniciatyvų koordinatoriaus Arūno Mark interviu Žinių radijui, laida „Aktuali valanda“. 2015-06-09. Prieiga per internetą: <http://www.ziniuradijas.lt/epizodas/2015/06/09/aktualioji-valanda/45250>.

Ekonominė globalizacija aukštos kvalifikacijos specialistams, priešingai nei nekvalifikuotiems, labai išplėtė profesines galimybes. Svarbu yra tai, kad kai kuriose srityse specialistų migracija yra neišvengiama. Tą lemia dvejopi procesai: spartus labiau išsivysčiusių ir besivystančių valstybių informacinis-technologinis augimas ir verslo globalizacija. Pavyzdžiui, aukštos kvalifikacijos specialistai yra ypatingai paklausūs mokslo ir inžinerijos sektoriuose, kur dėl spartaus technologinio vystymosi kyla poreikis naujam intelektiniam kapitalui, kas savo ruožtu daro sinerginį poveikį ateities technologinėms ir socialinėms inovacijoms. Kai kuriose pasaulio valstybėse aukštos kvalifikacijos imigrantai šiuose sektoriuose sudaro reikšmingą darbo jėgos dalį. Pavyzdžiui, 2007 m. JAV iš visų aukštos kvalifikacijos imigrantų 18 proc. dirbo kompiuterijos, o 14 proc. – inžinerijos srityse (Chiswick, Taengnoi, 2007). Globali ekonomika reikalauja ekspertinių žinių elektronikoje, telekomunikacijose, finansuose, bankininkystėje, draudime, teisėje, valdyme, moksle, ir šis poreikis yra tenkinamas per aukštos kvalifikacijos specialistų migraciją (Massey ir kt., 1994). Šiai darbo jėgai negalioja įprasti imigracijos įstatymai, darbo užmokesčio ir darbo sąlygos (Castells, 2005). Tai pasakytina ir apie Lietuvą. Dabartinė imigracijos politika griežtai riboja trečiųjų valstybių piliečių atvykimą ir yra hierarchizuota kvalifikacijos požiūriu – išskirtinis statusas suteikiamas aukštos kvalifikacijos specialistams iš trečiųjų šalių per atvykimo, šeimos narių atsivežimo procedūras.

Taip pat sparčiai besivystančioms ekonomikoms gyvybiškai svarbi labiau pažengusių užsienio valstybių patirtis, ekspertinės žinios, todėl ir samdomi specialistai iš šio pasaulio. Verslo globalizacija, kurios viena svarbiausių gijų yra verslo perkėlimas į kitus, dažniausiai mažiau išsivysčiusius regionus ir jo plėtojimas lemia aukštos kvalifikacijos darbuotojų judėjimą tarptautinių kompanijų viduje. Taip formuojasi aukščiausio lygio profesionalų klasė, kuriems mobilumas ir lankstumas, galėjimas greitai bet kuriam laikui keisti gyvenamąją vietą ir gyventi bet kuriame pasaulio taške siekiant kompanijos tikslų yra neatsiejamoms savybėms. Taigi aukštos kvalifikacijos

darbuotojų migracija yra vertinama kaip atsakas į sparčiai augančią aukštos kvalifikacijos darbo jėgos paklausą (Kazlauskienė, Rinkevičius, 2006).

Visuomenės demografinis senėjimas tik dar labiau paaštrina aukštos kvalifikacijos darbo jėgos trūkumą. Kadangi nacionalinės švietimo sistemos nepajėgia patenkinti augančio kvalifikuotos darbo jėgos poreikio, tokios darbo jėgos importas vertinamas kaip racionali taktika strateginiams valstybių ir regiono plėtros tikslams siekti.

Aukštos kvalifikacijos specialistų tarptautinė migracija per pastaruosius penkiolika metų pasaulyje pasiekė didžiausią mastą istorijoje. 2010 m. Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijai (EBPO) priklausančiose valstybėse gyveno 27,3 milijono imigrantų, turinčių aukštąjį išsilavinimą. Palyginti su 2000 m., šių imigrantų skaičius išaugo 70 proc. (OECD-UN DESA, 2013, p. 3).

Nepaisant egzistuojančių migracijos srautų, išsivysčiusios šalys susiduria su pasiūlą viršijančia kvalifikuotos darbo jėgos pakausa, kurios negali patenkinti vietinės darbo jėgos resursai ir vietinė švietimo sistema. 2013 m. 40 proc. iš 172 valstybių, priklausančių Jungtinėms Tautoms, deklaravo interesą padidinti aukštos kvalifikacijos migraciją pritraukiant užsienio talentus, o tai dvigubai daugiau palyginti su 2002 metais (Czaika, Parsons, 2015). Ekonomiškai stiprių valstybių konkurencija dėl kvalifikuotų specialistų pritraukimo ir išlaikymo šalyje nesiliauja ir nėra ženklų, rodančių, kad procesas galėtų sulėtėti. Socialiniai tyrinėtojai šią tarpvalstybinę konkurenciją vadina „lenktynėmis dėl talentų“ (angl. „*race for talents*“), „kova dėl protų“ (angl. „*the battle for brains*“) ir pan.

Visgi nepaisant intensyvios specialistų emigracijos, daug jų nemigruoja. Jie gyvena ir dirba savo šalyse, nors pagal racionalią, ekonominiu požiūriu pagrįstą logiką, jie neturėtų taip elgtis. Tai kelia labai daug klausimų apie migracinio sprendimo formavimosi procesą ir skatina ieškoti atsakymų, įtraukiant į tarptautinės migracijos analizę ir nemigruojančius specialistus.

Būtent tokia kontekste pradedamas Lietuvos fizinių ir technologijos mokslų specialistų tarptautinės migracijos tyrimas. Tai tyrimas, pagrįstas

kokybine metodologija, kuri suteikia tyrėjui instrumentą pažinti tyrimo dalyvių veikimo kontekstą, aplinkybes, socialines sąlygas; dalyvių pasaulėžiūrą, normatyvines nuostatas, įsitikinimus, įpročius, veikimo ir mąstymo būdus – fenomenologinį jų pasaulį; specifines, tik jiems būdingas žinias, susijusias su jų padėtimi ir elgesio lūkesčiais; konkretų socialinį elgesį. Į migracinio sprendimo formavimąsi žiūrima apjungiant struktūrines sąlygas, kuriose gyvena ir veikia specialistai, subjektyvų specialistų požiūrį į jas, jų suvokiamas galimybes konstruoti savo gyvenimą, karjerą ir įvertinti, kaip specialistai vertina migravimą, kokį vaidmenį savo gyvenime specialistai priskiria migracijai. Tyrimas koncentruojasi ties sąlygomis, sąveikomis, suvokimais, labai konkrečiomis aukštos kvalifikacijos specialistų fiziniuose ir technologijos moksluose patirtimis ir jų interpretacijomis, kurios įgalina geriau suprasti, kodėl vieni specialistai migruoja, o kiti ne?

Šiandien Lietuvos padėtis aukštos kvalifikacijos specialistų požiūriu yra labai nepaprasta: viena vertus, yra juntamas žymus labai kvalifikuotos jėgos stygius, ypač tam tikruose sektoriuose, antra vertus, reikalinga suvaldyti vykstančią emigraciją, kuriant tikslingas veiksmingas priemones, „sulaikančias“ specialistus bei skatinančias jau išvykusių grįžtamąją migraciją. Efektyvios ir veikiančios migracijos politikos kūrimą apsunkina pačių aukštos kvalifikacijos specialistų diferenciacija: jie mokslinasi ir dirba technologiškai ir fiziškai skirtingose aplinkose, kai kurių aukštos kvalifikacijos specialistų profesinę veiklą reglamentuoja atskiri teisės aktai, tarpusavyje labai skiriasi pats darbo pobūdis, socialinė aplinka ir kitos sąlygos. Kiekviena profesinė grupė yra veikiama tam tikrų tik jai būdingų veiksnių, kurių sąveikoje formuojasi migraciniai sprendimai. Ši įvairovė formuoja poreikį atlikti specializuotus konkrečių mokslų profesijų tyrimus, kurių rezultatai suteiktų moksliniais metodais pagrįstų žinių apie šių specialistų darbo pasaulio savitumus, padėtų geriau suprasti šių specialistų subjektyvų požiūrį į darbą, karjeros galimybes, nuostatas jomis naudotis bei pasaulėžiūrą.

Tiriant aukštos kvalifikacijos specialistų migraciją ir šio proceso sąsajas su globaliais iššūkiais, išryškėja eilė paradoksų. Pirmas susijęs su

specialistų užsienio kalbos įgūdžiais. Viena vertus, Lietuva, kaip maža valstybė, siekdama sėkmingai konkuruoti su kitomis valstybėmis, privalo integruotis ne tik į europinį, bet ir į pasaulinį kontekstą, o tam jai reikia specialistų, gebančių komunikuoti užsienio, pirmiausia anglų, kalbomis. Antra vertus, kalbų žinojimas palengvina specialistų migracinį mobilumą. Taigi patenkama į savotišką prieštarą tarp poreikio kelti specialistų intencijas dirbti Lietuvoje ir poreikio didinti jų konkurencingumą pasaulinėje arenoje.

Antras paradoksas yra siekis išlaikyti aukštos kvalifikacijos specialistus Lietuvoje, tačiau taip pat įvairiomis programomis skatinamas jų mobilumas. Tai pirmiausia liečia mokslo ir tiriamosios veiklos sektorių. Akivaizdu, kad tarptautiškumo didinimas, žinių mainų skatinimas, kompetencijų didinimas privalo išlikti strategine kryptimi, tačiau tai taip pat yra labai kvalifikuotų specialistų „nutekėjimo“ kanalas.

Literatūros, analizuojančios aukštos kvalifikacijos migraciją, nėra mažai, tačiau konstatuotina, kad daugelyje tyrimų – tiek Lietuvoje, tiek užsienyje – aukštos kvalifikacijos specialistų svarba vertinama per jų vaidmenį šalies ekonominiam vystymuisi. Yra nustatyta, kad gyventojų emigracija yra Lietuvos ekonomikos augimą lėtinantis veiksnys (Pocius, Okunevičiūtė-Neverauskienė, 2005). O pasaulyje technologinės inovacijos ir jų plėtra, būdami neatsiejami pažangos parametrai, per pastarąjį dešimtmetį padidino atotrūkį tarp itin kvalifikuotų, gerai apmokamų ir mažiau kvalifikuotų, menkai apmokamų darbuotojų (ILO, 2015).

Pasilikti makro lygmens aiškinime reiškia nesužinoti ir nesuprasti, kodėl objektyviai geresnėse sąlygose gyvenantis veikėjas pasirenka migruoti, kai objektyviai prastesnėse sąlygose gyvenantis specialistas pasirenka pasilikti. Čia pat kyla papildomi klausimai: ar abu jie *pasirenka*, ar yra „priversti“? Ar pasirenka *jie*? Kokie jų pasirinkimo lūkesčiai ir pan. Kitaip tariant, visapusiškam fizinių ir technologijos specialistų tarptautinės migracijos tyrimui reikalinga ne tik išorinė – *etic* – perspektyva, bet ir vidinė – *emic* – perspektyva.

Labai įdomiai atrodo migracinis sprendimas viso konteksto, kuriame jis susiformuoja, lauke. Akademinėje literatūroje, ypač užsienio, nemažai dėmesio skiriama migracinio sprendimo formavimosi proceso analizei, fokusuojantis į veiksnius, lemiančius žmonių migraciją. Svarbu pabrėžti, kad tyrėjų darbas išgryninant migracijos veiksnius ir bandant sistemiškai juos paaiškinti, iš esmės padarė įtaką teorinių požiūrių į migraciją formavimuisi, skirstymuisi į atskiras kryptis ir tolesniam vystymuisi. Teoriniai migracijos aiškinimai yra pakankamai skirtingi, įvairūs, analizuojantys vieną ar kitą konkretų aspektą ar jų grupę, ir gausūs. Priimant visą šią teorinių požiūrių įvairovę, iš pradžių apimantis teorinis „chaosas“ ilgainiui nusistovi ir ima ryškėti viena bendriausia savybė, vienijanti jas visas – požiūris į migraciją kaip į strategiją, tam tikrą raciją, protingą mintį. Nesvarbu, kurią migracijos teoriją imtume nagrinėti, ji kažkuriuo būdu siūlys logišką, protingą migracijos, kodėl ji įvyko, paaiškinimą. Todėl šių teorijų fone paradoksaliai atrodo migrantų pasakojimai apie tai, jog jie niekada neplanavo migruoti, jie niekada nenorėjo migruoti vien tik dėl pačios migracijos, kad „tiesiog taip atsitiko“. Skaitant tokius duomenis, ištinka teorinė aklavietė – kuriai teorijai tiktų toks migracijos paaiškinimas, kaip tokius duomenis „iteorinti“? Ar yra teorija, kuri aiškina „neracionalią“ migraciją? Ar galima migruoti „netyčia“? Arba kodėl vis tiek žmogus migruoja, nors jo patiriamas nerimas yra toks didelis, kad užgožia prognozuojamą naudą ateityje? Poreikis suprasti tokius pasakojimus skatina įdėmiau analizuoti mažiausiai tris dėmenis, t. y.: 1) kada ir kur žmogus gyvena? 2) kaip jis gyvena? 3) kaip jis visa tai kartu paėmus vertina? Pirmas dėmuo atskleidžia žmogaus veiklos kontekstą – konkrečias laikmečio sąlygas ir aplinkybes – visa tai, kas priskiriama išoriniam, struktūriniam, aplinkos kontekstui. Antrasis dėmuo žymi konkrečias individualias praktikas, pagrįstas nuostatomis, vertybėmis – žmogaus „vidines struktūras“ pagal Stonesą, *habitus* pagal Bourdieu. Trečiasis dėmuo – vertinimas – identifikuoja išorinių (aplinkos) ir vidinių struktūrų (žmogaus) santykį konkrečiam žmogaus požiūriui, taip pat inkorporuoja žmogaus asmenines savybes, temperamentą. Subjektyvus

aplinkos suvokimas, savo padėties joje įvertinimas ir individualus atsakas į šių vertinimų rezultatus yra reikšmingi migracinio sprendimo formavimesi.

Disertacijos **mokslinę tyrimo problemą** sudaro pagrindinis klausimas kaip paaiškinti, kad vieni fizinių ir technologijos mokslų specialistai migruoja, o kiti ne? Kokia subjektyviai išgyvenamų sąlygų kompozicija lemia specialistų pasirinkimus migruoti arba planuoti savo ateitį Lietuvoje?

Tyrimo objektas – fizinių ir technologijos mokslų specialistų migracinio sprendimo formavimosi procesas.

Tyrimo tikslas – ištirti fizinių ir technologijos mokslų specialistų migracinio sprendimo formavimosi procesą, remiantis Rob Stoneso „tvirtosios“ struktūrinimo teorijos perspektyva.

Tyrimo uždaviniai:

1. Apibrėžti aukštos kvalifikacijos specialistų sampratą, pademonstruojant skirtingas šios sampratos taikymo praktikas.
2. Atlikti struktūrinimo teorijos taikymo tarptautinės migracijos tyrimuose analizę, išryškinant jų savitumus, stipriąsias puses ir galimus ribotumus.
3. Pristatyti aukštos kvalifikacijos tarptautinę migraciją globalių procesų kontekste, atlikus mokslinės literatūros ir prieinamų statistinių duomenų bazių analizę.
4. Remiantis kokybinių pusiau struktūruotų interviu su fizinių ir technologijos mokslų specialistais medžiaga, rekonstruoti migracinio sprendimo formavimosi eigą, nustatant, kokie subjektyviai išgyvenami aspektai dalyvauja migracinio sprendimo formavimosi procese.

5. Remiantis empirinio tyrimo duomenimis nustatyti, kaip tarptautinę migraciją ir jos vaidmenį savo gyvenimo perspektyvoje vertina fizinių ir technologijos mokslų specialistai.

Ginami teiginiai:

1. Galimybių migruoti į užsienį idėją fizinių ir technologijos mokslų specialistai suvokia kaip šiuolaikinės visuomenės kultūrinę normą, kaip „savaimė suprantamą“ galimybę, kuria gali, bet neprivalo naudotis.
2. Fizinių ir technologijos mokslų specialistų migracinius motyvus pozityviai veikia socialiai sukonstruotas poreikis per savo profesinę veiklą kurti pridėtinę vertę visuomenei.
3. Migracinio sprendimo procesas yra daugiadimensinis, nelinijinis, pajėgus išlikti latentinis ilgus metus, kuriam egzistuoti yra svarbios išorės struktūrinės sąlygos, tačiau realizavimąsi lemia pačiam specialistui subjektyviai svarbūs įvykiai.

Tyrimo metodai

Disertacija pagrįsta kokybiniu tyrimu, kuriame naudojama mokslinės literatūros analizė ir sintezė, pusiau struktūruotas kokybinis interviu, kokybinė interpretacinė tekstinių duomenų turinio analizė. Aukštos kvalifikacijos migracijos mastams atskleisti taikoma antrinė statistinių duomenų (EBPO duomenų bazių DIOC ir DIOC-E) analizė. Empiriniai duomenys buvo rinkti atliekant 20 pusiau struktūruotų kokybinių interviu su fizinių ir technologijos mokslų specialistais, turinčiais ne mažesnę nei 2 metų profesinio darbo patirtį, iš kurių 14 turėjo tarptautinės migracinės patirties, iš jų 8 gyveno užsienyje. 9 interviu buvo atlikti nuotoliniu būdu, pasinaudojant *skype* programa.

Mokslinis tyrimo naujumas

Fizinių ir technologijos mokslų specialistų tarptautinė migracija nėra Lietuvos sociologų plačiai nagrinėjamas reiškinys. Nors aukštos kvalifikacijos specialistų emigracijos, arba „protų nutekėjimo“, problema domina Lietuvos tyrėjus nuo pat nepriklausomybės atkūrimo, o 1995 m. buvo atliktas pirmas Lietuvos mokslininkų mobilumo tyrimas, apie fizinių ir technologijos mokslų specialistų migraciją žinoma mažai.

Kadangi migraciją aiškinančių teorinių požiūrių gausa yra didelė, tampa tikru iššūkiu siekis atsirinkti teorinę prieigą, kuri adekvačiai padėtų paaiškinti tarptautinę migraciją pasirinktu požiūriu. Didelė migracijos teorijų dalis yra pagrįsta ekonominiais samprotavimais. „Pajamų ir išlaidų“ arba „kaštų-naudos“ perspektyva yra svarbi aiškinant žmonių migraciją, tačiau ji praleidžia, neįtraukia kitų reikšmingų migracijai ne ekonominių motyvų. Taip, ekonominė prieiga yra būtina, tačiau nepakankama siekiant atskleisti visą migracinio potencialo formavimosi ir vystymosi procesą. Ji yra per „silpna“ siekiant identifikuoti tuos kertinius, ekonominius rodiklius neišmatuojamus kintamuosius, kuriuos aukštos kvalifikacijos specialistai vertina kaip svarbius. Ekonominiai veiksniai yra viena iš daugelio visos mozaikos dalių, tačiau vieni jie be socialinio konteksto, kuriame veikia žmogus, ir be žmogaus subjektyvumo supratimo yra nepakankami siekiant suprasti migracinio sprendimo formavimosi procesą.

Mes vis dar nedaug žinome apie objektyvių struktūrų galios ir subjektyvios veikiančių žmonių galios santykį aukštos kvalifikacijos specialistų tarptautinės migracijos procesuose ir susiduriame su savotišku vakuumu siekdami paaiškinti aukštos kvalifikacijos specialistų migraciją iš struktūros-veikėjo perspektyvos. Mes vis dar mažai žinome apie kontekstus, kuriuose užsimezga ir formuojasi fizinių ir technologijos mokslų specialistų požiūris į migraciją, nedaug suprantame, kaip šie darbuotojai vertina migraciją apskritai kaip fenomeną ir konkrečiai kaip instrumentą daryti įtaką savo įvairiapusiškai gerovei; kiek migracija susijusi su profesinio kelio trajektorijomis; nepakankamai aišku, kodėl vieni migracija pasinaudoja, o kiti – ne; kokie požiūrių į tarptautinę migraciją skirtumai; pagaliau, kas būna tas

impulsas, paskatinantis migracinius ketinimus realizuoti ir, galiausiai, ar migracija – tai veikėjo galios ir laisvės išraiška ar priešingai?

Disertacinis tyrimas yra pirmasis bandymas Lietuvoje suprasti ir paaiškinti Lietuvos fizinių ir technologijos mokslų specialistų tarptautinę migraciją kaip procesą iš stipriosios struktūrinimo teorijos perspektyvos, papildant ją darbo jėgos globalizacijos koncepcija, taikant metodologinio holizmo principą.

Kodėl pasitelkiama būtent struktūrinimo³ teorija? Kokius įrankius ji suteikia migracijos procesų aiškinime ir kuo yra naudinga? Kokius ji turi privalumus palyginti su kitomis teorijomis aukštos kvalifikacijos specialistų migracijos tyrimuose? Kokius sukelia keblumus ir kaip juos galima išspręsti?

Svarbu visada prisiminti, kad žmonių istorijos klostosi konkrečioje struktūrinėje terpėje, suvaržančioje ir kartu teikiančioje galimybes, kupinoje įvairių nelygybių ir hierarchijų, kuri nuolat daro įtaką joje gyvenančių žmonių likimams. Struktūrinimo perspektyva leidžia vertinti šią struktūrinę terpę kaip išorinę duotybę, apsprendžiančią žmogaus veikimo galimybes *ir* tuo pačiu žmonių veiklos kuriamą bei perkuriamą visumą. Statiškumo ir dinamiškumo savybių integravimas suteikia požiūrio kryptį, kad socialinė realybė yra kuriama per žmonių sąveiką tarpusavyje ir sąveiką su įvairiomis sistemomis, nustatančiomis veikimo taisykles: institucijomis, teisine aplinka, prekybos sistema, normatyvine-vertybine sistema ir kt. Šios sistemos įrėmina ir veikia žmonių gyvenimą jose, bet būtent žmonių veiklos, tampančios rutiniškai reikšmingais įpročiais, pajėgios šias sistemas keisti.

Yra makro lygio išorinė struktūra, patogiausiai apibūdinama *santvarkomis* – valstybės politinė santvarka, teisinis reglamentavimas, kelių eismo taisyklės, ekonominė, socialinė, religinė etc. santvarkos. Tai yra poliai, ant kurių laikosi vadinamoji išorinė struktūra. Tai yra visuma sąlygų, kuriose

³ Literatūroje lietuvių kalba sutinkamos kelios versijos, kaip verčiama angl. *structuration theory*: struktūracijos teorija, struktūrizacijos teorija, struktūrinimo teorija. Kadangi disertacijoje šiai teorijai skiriamas pagrindinis dėmesys, buvo svarbu, kad jos pavadinimo vertimas atitiktų lietuvių kalbos darybos taisykles. Konsultuojantis su humanitarinių mokslų daktare, Mykolo Romerio universiteto Filosofijos ir humanistikos instituto profesore, lituaniste Irena Kruopiene ir atsižvelgiant į pateiktas rekomendacijas, buvo pasirinktas *struktūrinimo* variantas.

gyvena visi konkrečios valstybės, regiono žmonės. Be šios dar yra mezo lygio išorinė struktūra, į kurią žmogus patenka pasirinkdamas įvairias gyvenimo strategijas – ji priklauso nuo žmogaus profesijos, asmeninio gyvenimo, laisvalaikio – tai yra konkrečios sąlygos, lemiančios konkretaus žmogaus pasirinkimo galimybes. Žmogus patenka į šias sąlygas aktyviai veikdamas, priimdamas labai konkrečius sprendimus išsilavinimo, darbo, šeimos, laisvalaikio srityse.

Struktūrinimo teorija laiko struktūrą ir veikėją lygiaverčiais, tačiau tai nėra savaiminis šio požiūrio išskirtinumas. Išskirtina yra tai, kad santykiyje tarp struktūros ir veikėjo, jų sąveikos centre pozicionuojama fenomenologija, hermeneutika ir veiklos teorija (Stones, 2005). Fenomenologija, hermeneutika ir veiklos teorija taip pat pozicionuojama ir pačioje struktūroje bei veikėjyje. Socialinės struktūros atsiranda iš veikėjo veiksmo, tad praktiškai kiekvienoje struktūroje yra veikėjas. Ir kiekvieno veikėjo viduje yra socialinė struktūra, iš dalies prisidengusi tam tikromis fenomenologinio ir hermeneutinio paveldo formomis. Labai panašiai šią tarpusavio priklausomybės ir neatsiejamumo idėją išreiškė Peteris Bergeris (1995) kalbėdamas apie visuomenę žmoguje ir žmogų visuomenėje.

Šiam santykiui įvardinti Giddensas vartoja *struktūros dvilypumo* (angl. *duality of structure*) terminą ir struktūrinimo teorijoje jam suteikia pagrindinę vietą. Dvilypumas yra dvejopame struktūros vaidmenyje – pirma, struktūra kaip veikimo terpė, aplinka (angl. *medium*), ir antra, struktūra kaip veikimo padarinys (angl. *outcome*). Struktūrą ir veikėją ant vienos ašies padeda suverti fenomenologija, hermeneutika ir veiksmo teorija. Jos sudaro struktūros ir veikėjų tarpusavio santykio ir tarpusavio priklausomybės aiškinimo šerdį (Stones, 2005). Tai reiškia, kad norėdami tirti migracinio sprendimo formavimosi procesą mes turime tirti ne tik veikėjus, bet ir struktūras, kuriose jie veikia ir kurių yra veikiami. Stipriosios struktūrinimo teorijos požiūriu, kiekvienas veikėjas yra savo socialinės padėties ir socialinių praktikų tinkle.

Stiprioji struktūrinimo teorija nukreipta į konkrečių socialinių procesų ir įvykių konkrečiu laiku ir konkrečioje vietoje tyrimą. Siekdami sužinoti

daugiau apie aukštos kvalifikacijos specialistų migraciją, sprendimo migruoti arba nemigruoti priėmimo procesą, dalyvaujančius šiame procese veikėjus ir veiksnius, turime tirti laikmečio aplinkybes, individo aplinkybes, individo ir jo socialinės aplinkos lūkesčių ir kasdienybės santykį bei subjektyvią veikiančių žmonių galią šiame santykyje. Stiprioji struktūrinimo teorija įgalina susieti istorinį laikmetį, konkrečias socialinės-fizinės erdvės sąlygas ir konkrečias veikiančių žmonių praktikas.

Šiame disertaciniame tyrime taikoma šiuolaikinė migracijos samprata, pagal kurią į migraciją žiūrima kaip į tęstinį procesą, o ne baigtinį veiksmą. Tokia prieiga atliepia šiuolaikinius migracijos procesus, kai persikėlimas į kitą šalį nebėra baigtinis sprendimas žmogaus migracijos istorijoje, reiškiantis persikėlimą į kitą valstybę visam likusiam gyvenimui. Šiuolaikinės migracijos sampratos požiūriu, pirmoji žmogaus migracija pažymi migracinės „karjeros“ startą, o tolesnis jos vystymasis priklauso nuo daugelio veiksnių, darančių poveikį žmogaus gyvenimo istorijai.

Kaip Stonesas cituoja Craibą (1992), „sprendimo priėmimas nėra paprastas reikalas. Jis dažnai apsuptas vidinių konfliktų ir gali būti, kad mes galime jausti, jog viena mūsų pusė kažką nusprendė, o kita kovoja kitokių sprendimų pusėje. Mes galime suvokti, kad kažką nusprendėme to nesuvokdami, kažką pamiršę, galbūt dėl patogumo nesuvokdami, jog pamiršome“ (Stones, 2005, p. 102). Kitaip tariant, sąmoningos ir nesąmoningos emocijos gali nepriklausomai veikti būdą, kuriuo vidinės struktūros yra suvokiamos, ir kaip tuomet veikėjai remiasi jomis savo socialinėse praktikose.

Tyrimo dėmesio centre yra aukštos kvalifikacijos specialistų fizinių ir technologijos mokslų srityse patirtys, kuriomis remiantis ieškoma atsakymų į klausimus: kokiomis sąlygomis aukštos kvalifikacijos darbuotojai pradeda galvoti apie migravimą? Kurie socialinės visumos elementai identifikuojami ir suvokiami kaip svarbūs? Kokios subjektyviai suvokiamos socialinės, ekonominės, politinės ir kt. jėgos dalyvauja sprendimo priėmimo – iš esmės apmąstymų, skaičiavimų, derėjimosi, ateities projektavimo – procese? Kaip

vystosi arba stagnuoja sprendimas migruoti, kokie veikėjai ir veiksniai dalyvauja šiame procese?

Aukštos kvalifikacijos profesionalai, neturintys migracinės patirties, taip pat yra įtraukti į šį tyrimą, kad padėtų suvokti, kokie objektyvūs ir subjektyvūs struktūriniai veiksniai nekuria paskatų migruoti arba jas slopina. Tikimasi, kad jų patirtis padės identifikuoti trūkstamą grandį visoje migracijos proceso grandinėje.

„Protų nutekėjimo“ problema Lietuvos autorių darbuose

Tarptautinė migracija pastaruosius keliolika metų yra aktyviai analizuojama Lietuvos autorių darbuose, kuriuose tyrėjai ir mokslininkai siekia išmatuoti migracijos mastus, apibrėžti svarbiausias charakteristikas, identifikuoti migracijos veiksnius ir įvertinti migracijos daugialypes pasekmes valstybei ir visuomenei. Apžvelgiant publikacijas tarptautinės migracijos tema, galima identifikuoti kelias temas, empirinių tyrimų padiktuotas kryptis (Valavičienė, 2013): *pirma*, globalizacijos, globalių procesų ir migracijos santykio kryptis, *antra*, „protų nutekėjimo“, „protų švaistymo“ ir „protų cirkuliacijos“ kryptis, *trečia*, emigracijos veiksnių analizės kryptis, *ketvirta*, socialinio kapitalo, socialinių tinklų kryptis, *penkta*, migracijos pasekmių kryptis, įskaitant transnacionalizmą ir identiteto transformacijas, *šešta*, grįžtamoji migracija. Tačiau *teorinė* migracijos analizė Lietuvos akademiniam diskurse neturi gilių tradicijų. Jau anksčiau buvo padarytos išvalgos, kad migracijos teorijos Lietuvoje – kol kas dar neiširta sritis (Sipavičienė, 2006, p. 6; Sipavičienė, Stankūniene, 2011, p. 324). Yra atvejai, kai struktūrinimo teorija paminima tarp kitų migracijos teorijų, nurodant, kad ji išsamiausiai nagrinėja migracijos procesus (pvz., Ražanauskaitė, Brazienė, 2010), tačiau įgyvendintų bandymų taikyti šią teoriją Lietuvos migracijos tyrimuose nesutikta.

Lietuvoje „protų nutekėjimo“ tyrimų ištakos siejamos su 1995 m. Lietuvos filosofijos ir sociologijos institute atliktu Lietuvos mokslininkų

mobilitumo tyrimu (Labanauskas, 2006). Nors tuo laikotarpiu tyrimai apie aukštos kvalifikacijos specialistų migraciją buvo vienetiniai, jie suteikia žinių apie tam tikros aukštos kvalifikacijos grupės – mokslininkų – mobilumą. Vėliau sociologiniu požiūriu aukštos kvalifikacijos emigraciją tyrinėjo Kauno technologijos universiteto mokslininkai ir tyrėjai, vadovaujami Palmiros Jucevičienės (Jucevičienė ir kt., 2002; 2004); Aušra Kazlauskienė parengė disertaciją „Protų nutekėjimo priežastys ir tendencijos: Lietuvos atvejis“ (2006). Šie Lietuvoje atlikti tyrimai atskleidė, kad finansinis aspektas yra ne vienintelis, skatinantis „protų nutekėjimą“. Šiuolaikinį „protų nutekėjimą“ iš Lietuvos apibūdina „jauni, mobilūs žmonės, pasižymintys aukštu intelektinio ir lingvistinio kapitalo lygiu, esantys patenkinamoje socioekonominėje padėtyje“ (Kazlauskienė, 2006). Kiek anksčiau Jucevičienė ir kt. (2002) teigė, kad potenciali ekonominė nauda, kurią migrantai gali gauti emigracijoje, pati savaime nėra migraciją nulemianti jėga. Jų tyrime dalyvavę respondentai teigė ekonominio aspekto svarbą, tačiau nepriešpastatė jo prieš kitus emigracijos motyvus.

Vėliau, to paties tyrimo pagrindu, Jucevičienė ir kt. (2004) teigė, kad aukštos kvalifikacijos darbuotojų migraciją į užsienio valstybes lemia geresnės finansinės ir *savirealizacijos* galimybės jose. Žmogui sprendžiant, migruoti ar ne, saviraiškos galimybės – kaip investicija į žmogiškąjį kapitalą – kitoje šalyje jam yra kaip potenciali nauda, vadinasi, motyvas migruoti. Kuo tos galimybės kitoje šalyje didesnės, tuo migracinis motyvas stipresnis.

Juozas Bagdanavičius ir Zita Jodkonienė (2008) nagrinėjo valstybės tarnautojų emigracijos atvejį, Liutauras Labanauskas (2006) gilinosi į onkologijos specializacijos medikų atvejį. Meilutė Taljūnaitė (2010) analizavo aukštos kvalifikacijos specialistų mobilumo politikos modelio kūrimo procesą Lietuvoje. Taip pat aukštos kvalifikacijos specialistų tarptautinės migracijos tyrimus atliko įvairūs socialinių mokslinių tyrimų institutai: pvz., Pilietinės visuomenės institutas (Lietuvių emigracija: problema ir galimi sprendimo būdai, 2005), Viešosios politikos ir vadybos institutas („Protų nutekėjimo“ mažinimas ir „protų“ susigrąžinimas, 2007).

Lietuvos mokslininkai, tyrinėjantys „protų nutekėjimą“, savo darbuose analizuoja šio proceso gilumines prielaidas. Rakauskienė su Ranceva (2012) teigia, kad ekonominiai veiksniai ir bendra Lietuvos ekonominė padėtis yra dažnai pervertinama „protų nutekėjimo“ analizėje ir akcentuoja švietimo sistemos struktūrinius veiksnius. Autorių nuomone, šio reiškinio formavimosi prielaidos glūdi pačioje švietimo sistemoje, jos ilgalaikėse problemose ir ydose – valstybės menkos investicijos į mokslą ir inovacijas, nepakankamas bendras švietimo sistemos finansavimas ir ydinga pinigų perskirstymo sistema, žemas švietimo lygis ir menkas jo pripažinimas tarptautiniame lygmenyje (Rakauskienė, Ranceva, 2012, p. 248).

Naujausios apgintos disertacijos taip pat suteikia žinių apie mokslininkų ir tyrėjų migraciją (Labanauskas, 2011), sveikatos priežiūros specialistų mobilumą transnacionalinėje erdvėje (Lipnevič, 2015), tačiau trūksta tyrimų apie fizinių ir technologijos mokslų specialistų (ne)migracijos praktikas.

Aukštos kvalifikacijos specialisto apibrėžimo problema

Apžvelgus Lietuvoje atliktus „protų nutekėjimo“ tyrimus, pastebima, kad nėra vieningos nuostatos, ką laikyti aukštos kvalifikacijos specialistais/darbuotojais, nors šis terminas vartojamas plačiai. Aukštos kvalifikacijos darbuotojais laikomi tyrėjai, mokslininkai, gydytojai, IT specialistai, inžinieriai. Tad šiame tyrime iškyla poreikis apibrėžti, kas yra aukštos kvalifikacijos darbuotojas.

Disertacijos struktūra

Disertaciją sudaro 4 skyriai. Pirmasis skyrius „AUKŠTOS KVALIFIKACIJOS TARPTAUTINĖS MIGRACIJOS TEORINĖS PERSPEKTYVOS IR METODOLOGINIAI ASPEKTAI“ skirtas pagrindiniams teoriniams tarptautinės migracijos požiūriams pristatyti, aptarti jų savitumus. Skyrius pradedamas nuo aukštos kvalifikacijos sampratos

konceptualizacijos, atkreipiant dėmesį į įtampą tarp skirtingų šios sampratos taikymo praktikų. Toliau, kaip idėjinis pagrindas, pristatoma Anthony Giddenso struktūrinimo teorija, pereinama prie detalios Rob Stoneso tvirtosios struktūrinimo teorijos, pateikiami Jon Gosso ir Bruce Lindquisto bei Ewos Morawskos struktūrinimo teorijos taikymo empiriniuose tarptautinės migracijos tyrimuose atvejai. Skyrius užbaigiamas kitų sociologinių paradigmu – funkcionalizmo, struktūralizmo – požiūriais į tarptautinę migraciją.

Antras skyrius „AUKŠTOS KVALIFIKACIJOS SPECIALISTŲ TARPTAUTINĖ MIGRACIJA: GLOBALUS IR LOKALUS KONTEKSTAS“ apima aukštos kvalifikacijos migracijos tendencijų pristatymą pasaulyje, aukštos kvalifikacijos migrantų kaip socialinės grupės palyginimą su kitomis migrantų grupėmis, pristatomos pagrindinės specialistų tarptautinės migracijos valdymo priemonės, analizuojami aukštos kvalifikacijos specialistų tarptautinės migracijos tyrimai pasaulyje bei pristatoma fizinių ir technologijos mokslų situacija Lietuvoje.

Trečiame skyriuje „FIZINIŲ IR TECHNOLOGIJOS MOKSLŲ SPECIALISTŲ (NE)MIGRACINIO SPRENDIMO FORMAVIMOSI EMPIRINIO TYRIMO METODOLOGIJA“ pristatomas empirinio tyrimo pagrindas, tyrimo metodika, tyrimo dalyvių atranka, jų socialinės demografinės charakteristikos, lauko darbų etapas bei kokybinių duomenų analizės principai. Kadangi dalis kokybinių pusiau struktūruotų interviu vyko pasitelkiant *Skype*, skiriamas dėmesys šio duomenų rinkimo būdo svarbiausiems ypatumams aptarti kaip potencialiai naudingiems kitiems tyrimams ateityje.

Ketvirtame skyriuje „FIZINIŲ IR TECHNOLOGIJOS MOKSLŲ SPECIALISTŲ (NE)MIGRACINIO SPRENDIMO FORMAVIMOSI PROCESAS: KOKYBINIO TYRIMO REZULTATAI“ empirinio tyrimo rezultatų analizė pristatoma vadovaujantis Rob Stoneso struktūrinimo ciklo logika – nuo išorinių struktūrų (konteksto sąlygų), per vidines (*bendras dispozicijas* ir *konjunktūrinę specifiką*), link konkrečių socialinių praktikų ir jų pasekmių.

Disertacija užbaigiama išvadamis. Po išvadų pridedamas literatūros sąrašas ir priedai.

1. AUKŠTOS KVALIFIKACIJOS TARPTAUTINĖS MIGRACIJOS TEORINĖS PERSPEKTYVOS IR METODOLOGINIAI ASPEKTAI

1.1. Aukštos kvalifikacijos specialisto-migranto sampratos

Klausimas, kas yra aukštos kvalifikacijos migrantas, yra tiek konceptualus, tiek metodologinis-praktinis. Kokiais kriterijais remiantis aukštos kvalifikacijos migranto sąvoka apibrėžtina tikslingiausiai? Pavyzdžiui, Chiswickas ir Taengnoi (2007) savo tyrime apibrėžia aukštos kvalifikacijos imigrantus kaip asmenis, kurie gimė ne JAV, turi mažiausiai koledžo laipsnį (16 metų trukmės arba ilgesnis mokymasis) ir dirba dešimtyje profesijų grupių pagal 2000 m. JAV gyventojų surašymo profesijų klasifikatorių. Papademetriou ir kt. (2008) aukštos kvalifikacijos darbuotojais laiko visus, turinčius mažiausiai bakalauro laipsnio diplomą. Nayyar (2006, p. 6) specialistus apibrėžia kaip aukšto lygio išsimokslinimo, patirties ir kompetencijos žmones, kurių įgūdžiai yra paklausūs pasaulyje ir todėl gali įsidarbinti bet kurioje pasaulio šalyje, nes jiems negalioja įprasti imigracijos įstatymai.

Europos Sąjungos šalyse narėse egzistuoja skirtingos aukštos (angl. *highly*) kvalifikacijos ir kvalifikuoto trečios šalies piliečio sampratos. Tai priklauso nuo nacionalinių darbo rinkos poreikių ir kitų nacionalinių charakteristikų. Iš tiesų, šalys narės neturi konkrečių apibrėžimų, tačiau siekdamas šiuos asmenis apibrėžti, praktikoje jungia į sąvoką įvairius konceptus ir konkrečių akademinų, atlyginimo ir profesinių reikalavimų kompleksą (EMN, 2013). Šie reikalavimai paprastai grindžiami dvejais klasifikatoriais. Pirmas – tai Tarptautinės darbo organizacijos (TDO) Tarptautinis standartinis profesijų klasifikatorius (angl. *International Standard Classification of Occupations*), atpažįstamas kaip ISCO. Šiame klasifikatoriuje „aukštos kvalifikacijos“ ir „kvalifikuotų“ kategorijos taikomos profesijoms, kurios apima vadybininkus, specialistus ir jaunesnius specialistus (1-3 lygiai). Antras – Jungtinių Tautų Švietimo, mokslo ir kultūros organizacijos

(UNESCO) suformuotas Tarptautinis standartinis išmokslinimo klasifikatorius (angl. *International Standard Classification of Education*), arba ISCED, pateikiantis išsimokslinimo lygmenis. Dažniausiai taikomi kriterijai yra išsimokslinimas arba profesija. Priklausomai nuo konkretaus tyrimo tikslų, pirmenybė yra teikiama kažkuriam vienam kriterijui, tačiau dažniausiai naudojama šių dviejų kombinacija (IOM, 2008).

Tarptautiniu lygiu aukštos kvalifikacijos (angl. *highly qualified*) specialistų apibrėžimas buvo pasiūlytas jau 1995 m. Šį poreikį lėmė šios darbo jėgos migracija tarp Europos ir Šiaurės Amerikos XX a. pradžioje ir viduryje, vėliau iš besivystančių šalių į industrines valstybes bei palyginamosios statistikos nebuvimas, dėl ko kilo „nepagrįsti debatai viešosios politikos lygmenyje“ (OECD, 1995). Vykstanti globalizacija moksle, technologijose, tyrimuose ir internacionalizacija darbo rinkos mokslo ir technologijų srityje, naujų technologijų vystymas ir jų taikymas siekiant išlaikyti konkurencingumą ir jį didinti reikalavo atitinkamai kvalifikuotų, efektyviai veikiančių žmogiškųjų išteklių, kuriems paruošti reikalingas laikas ir kiti resursai. Buvo pripažinta, kad žmogiškųjų išteklių valdymui, įskaitant ir mobilumo skatinimą, reikalingi patikimi duomenys. Todėl bendradarbiaujant Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijai (EBPO), Europos tyrimų ir vystymo komitetui (angl. *European Research and Development Committee*), Eurostatui, kitoms EBPO valdyboms, Tarptautinei Darbo organizacijai (TDO), UNESCO ir remiant nacionaliniams ekspertams 1995 m. buvo sukurtas Kanberos vadovas (angl. *Canberra Manual*) (OECD, 1995). Šis dokumentas buvo būdas atliepti EBPO zonoje kilusį poreikį turėti vieningą žmogiškųjų išteklių mokslo ir technologijų srityje matavimo sistemą, kuri būtų patogus instrumentas vertinti kvalifikuotos darbo jėgos pasiūlos-paklausos situaciją, identifikuoti darbo jėgos rezervą, numatyti ateities scenarijus ir atitinkamai projektuoti įvairių sričių politikas. Šis vadovas buvo skirtas aprašyti ir susisteminti tik ypatingai kvalifikuotą darbo jėgą, kuria plačiausia prasme yra kiekvienas, sėkmingai užbaigęs bet kokį po-vidurinį mokymą (angl. *post-secondary*

education), o siaurąją prasme ši sąvoka taikoma mažiausiai universiteto lygio kvalifikaciją įgijusiems asmenims.

Kanberos vadovas neteikia statistinių duomenų, nes šio dokumento tikslas yra sukurti bendrą metodologiją žmogiškųjų išteklių moksle ir technologijose apibrėžimui ir matavimui. *Žmogiškųjų išteklių moksle ir technologijose* (ŽIMT) sąvoka pagrįsta kvalifikacijos ir profesijos dimensijomis. *Kvalifikacija* žymi žmogiškųjų išteklių moksle ir technologijose *pasiūlą*, t.y. šiuo metu dirbančių atitinkamame lygyje arba potencialiai **galinčių** jame **dirbti** skaičių. *ŽIMT paklausa*, t.y. žmonių skaičius, kurių iš tikrųjų **reikia** mokslų ir technologijų atitinkamo lygio veikloms, susijusi su *profesijos* dimensija. Kadangi paklausa ne visuomet atitinka pasiūlą, o įgūdžiai gali būti įgyjami už formalaus švietimo ribų, Kanberos vadove siūlomas kompleksinis apibrėžimas. Žmogiškieji ištekliai moksle ir technologijose yra žmonės, atitinkantys vieną iš dviejų sąlygų:

- 1) sėkmingai užbaigtos aukštojo mokslo studijos mokslo ir technologijų srityje;

arba:

- 2) kvalifikacija yra įgyta ne formalaus švietimo sistemoje, tačiau dirbama mokslo ir technologijų srityje, kurioje paprastai reikalaujama kvalifikacijos, įgyjamos aukštojo mokslo studijose.

Kanberos vadove *mokslas* yra suvokiamas plačiąja prasme, kaip „žinios“ arba „žinojimas“, o *technologijos* – tai žinių taikymas. Šiame dokumente vadovaujamas UNESCO *švietimo* apibrėžimu, pagal kurį švietimas yra „organizuota ir darni komunikacija, skirta mokymui“ (OECD, 1995, p. 16). Lietuvoje vartojama formaliojo švietimo sąvoka yra žymiai sukonkretinta, nurodo instituciškumą, struktūriškumą ir hierarchiškumą – tai „švietimas, vykdomas pagal Lietuvos Respublikos teisės aktų nustatyta tvarka patvirtintas ir įregistruotas švietimo programas, kurias baigus įgyjamas pradinis, pagrindinis, vidurinis arba aukštasis išsilavinimas ir (ar) kvalifikacija arba pripažįstama kompetencija, reikalinga įstatymų reglamentuojamam darbui ar funkcijai atlikti“ (LR Švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas, 2011).

Kanberos vadove labai svarbus yra *patirties* kintamojo atsisakymas, kuris buvo padarytas dėl pragmatinių tikslų. Siūloma neatsižvelgti į patirtį, nes yra sudėtinga apibrėžti, kiek užtrunka įgyti „pakankamos“ patirties ir bet kokių atveju būtų nepaprastai sunku surinkti informaciją apie patirtį (OECD, 1995, p. 19). Tokios nuostatos galioja siekiant surinkti statistinius duomenis tarptautiniu lygiu, kuriuos būtų įmanoma palyginti tarpusavyje, tačiau tai nereiškia, kad patirties kriterijus negali būti įtrauktas mažesnio masto tyrimuose.

Tuo tarpu Lietuvos statistinės metodologijos praktikoje, Statistikos departamentui 2004-2007 m. atliekant atrankinius nedeklaruotos emigracijos tyrimus, aukštos kvalifikacijos darbuotojais buvo laikomi darbuotojai, užimantys 1-3 profesijų grupę pagal Lietuvos profesijų klasifikatorių. Tai yra:

1) teisės aktų leidėjai, vyresnieji valstybės pareigūnai, įmonių, įstaigų, organizacijų ir kiti vadovai (apima 362 profesijas); 2) specialistai (1225 profesijos); 3) jaunesnieji specialistai ir technikai (596 profesijos)⁴.

Kitoje studijoje (Darbo, 2010, p. 17), kurią atliko Lietuvos migracijos specialistai, naudojamosi Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakyme⁵ vartojama aukštos kvalifikacijos darbuotojų samprata, kuri neapima trečiosios grupės ir kaip alternatyvus kriterijus yra įvestas darbo užmokesčio dydis (numatomas vidutinis darbo užmokestis yra ne mažesnis nei 3 paskutiniai paskelbti šalies ūkio vidutiniai mėnesiniai darbo užmokesčiai).

Taigi vienareikšmiškai apibrėžti, kas yra aukštos kvalifikacijos darbuotojas, kol kas sudėtinga ir akademinėi bendruomenei. Iki šiol atliktuose „protų nutekėjimo“ tyrimuose aukštos kvalifikacijos darbuotojais laikomi konkrečios profesinės veiklos specialistai: tyrėjai, mokslininkai, gydytojai, IT specialistai, inžinieriai, tačiau baigtinį sąrašą kriterijų, kurių atitikimas arba neatitikimas leidžia vienareikšmiškai priskirti arba nepriskirti konkretaus darbuotojo prie aukštos kvalifikacijos grupės, iki paskutinio pakeitimo pateikė Lietuvos profesijų klasifikatorius.

⁴ Lietuvos profesijų klasifikatorius. Prieiga per internetą: <http://82.135.219.213/mod/klasifikatorius/>.

⁵ LR Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymas „Dėl leidimo dirbti užsieniečiams išdavimo sąlygų ir tvarkos aprašo patvirtinimo“. 2009 m. rugpjūčio 14 d. Nr. A1-500.

Kai kurių Europos Sąjungos valstybių narių praktikoje yra taikomos atskiros sampratos pagal akademinį žinių (anglų k. *highly qualified*) ir profesinių įgūdžių (anglų k. *highly skilled*) kriterijus. Tačiau Europos Sąjungos lygiu šios sąvokos vartojamos sinonimiškai ir „*highly skilled*“ sąvoka, vartojama Europos Parlamento ir Tarybos reglamente (EB) Nr. 862/2007 dėl Bendrijos migracijos statistikos ir tarptautinės apsaugos statistikos, yra taikoma apibrėžiant „*highly qualified*“ darbuotojus.

Kitas svarbus klausimas yra takoskyra tarp aukštos *profesinės* kvalifikacijos ir aukštojo *mokslo* kvalifikacijos. 2009 m. gegužės 25 d. priimtoje Tarybos direktyvoje Nr. 2009/50/EB dėl trečiųjų šalių piliečių atvykimo ir apsigyvenimo sąlygų siekiant dirbti aukštos kvalifikacijos darbą (OL 2009 L 155, p. 5) *aukšta profesinė kvalifikacija* apibrėžta kaip kvalifikacija, kurią liudija aukštojo mokslo kvalifikacijos įrodymas arba, nukrypstant nuo šios nuostatos, kai tai numatyta nacionalinės teisės aktuose, ne mažiau kaip penkerių metų profesinė patirtis, lygiavertė aukštojo mokslo kvalifikacijai, ir kuri reikalinga darbo sutartyje ar įpareigojajame darbo pasiūlyme nurodytai profesijai ar sektoriui. Lietuvos atveju šis santykinai ilgas apibrėžimas yra veiksnus tik iki žodžio „arba“, nes remiantis Europos migracijos tinklo 2013 metų tikslinės studijos „Aukštos kvalifikacijos ir kvalifikuotų trečiųjų šalių piliečių pritraukimas“ analize (EMN, 2013, p. 3: 9 ir 10 išnašos), pagal galiojančius Lietuvoje teisės aktus, visais atvejais yra reikalaujama turėti atitinkamą išsilavinimą ir kol kas nėra teisės akto, kuris nustatytų, kaip konkreti profesinė patirtis gali būti prilyginta aukštojo mokslo kvalifikacijai.

Toje pačioje Tarybos direktyvoje 2009/50/EB (OL 2009 L 155, p. 5) *aukštojo mokslo kvalifikacija* žymi diplomą, pažymėjimą ar kitą įrodymą, kurį suteikė ar išdavė kompetentinga institucija ir kuris liudija sėkmingai baigtą aukštojo mokslo programą, t. y. kursus, kuriuos rengia švietimo įstaiga, kurią valstybė, kurioje ji yra, yra pripažinusi aukštojo mokslo įstaiga. Siekiant šios direktyvos tikslų, į tokią kvalifikaciją atsižvelgiama su sąlyga, kad studijos jai įgyti truko ne mažiau kaip trejus metus.

Pagal galiojančius Lietuvoje teisės aktus, aukštos kvalifikacijos specialistai, gebantys spręsti aktualias *mokslo* problemas ir turintys mokslininko statusą, yra rengiami doktorantūroje. Aukšta mokslo kvalifikacija, nurodanti tik į specialistus, parengtus doktorantūros studijų metu, yra žymiai *siauresnė* sąvoka nei profesinė kvalifikacija. Vadinasi, aukšta mokslo kvalifikacija taip pat yra ir profesinė kvalifikacija, tačiau ne kiekviena profesinė kvalifikacija yra mokslo kvalifikacija.

Ferrie (2011, p. 16) siūlo aukštos kvalifikacijos darbuotojų sampratą apibrėžti situaciškai, t.y. susieti ją su vieta, laiku ir tuo metu egzistuojančiomis technologijomis, nes priklausomai nuo šių trijų elementų *kinta* „aukštos kvalifikacijos darbuotojų“ sąvokos *turinys*. Tyrėjo nuomone, pagrįsta vadinti „aukštos kvalifikacijos“ darbuotojais tuos, kurių įgūdžiai yra paklausūs šalies ūkio sektoriuose, labiausiai prisidedančiuose prie bendrojo ekonomikos augimo. Šis teiginys iliustruojamas Amerikos kolonijinio laikotarpio (nuo XVI a. iki 1776 m.) pavyzdžiu, kuomet aukštos kvalifikacijos darbuotojais buvo amatininkai ir meistrai, kaip antai kalviai, račiai ir statinių dirbėjai, kvalifikaciją įgiję specializuotų praktikų metu. XXI a. ši kategorija jau apima fizinių, inžinierinių ir kompiuterinių mokslų atstovus, finansinių paslaugų darbuotojus, sveikatos priežiūros specialistus, vadybininkus ir mokytojus. Visi jie pirmiausia praeina ilgą formalaus mokymosi laikotarpį, vėliau savo praktinius įgūdžius lavina praktikų metu. Todėl, anot Ferrie (2011, p. 42), sąvoka „aukšta kvalifikacija“ turi būti apibrėžiama atsižvelgiant į šalies laikmečio ir technologinį kontekstą, nes šalies ūkio augimo požiūriu, šiandien labiausiai geidžiami imigrantai turi turėti *kitokius* įgūdžius nei turėjo taip pat geidžiami imigrantai, tik XIX a. viduryje.

Tuo tarpu Mahroum (2000) išskiria penkias aukštos kvalifikacijos migrantų grupes:

- 1) vadybininkai ir vadovai;
- 2) inžinieriai ir techninių profesijų darbuotojai;
- 3) akademikai ir mokslininkai;
- 4) antreprenieriai;

5) studentai.

Siekdamas parodyti, kad kiekviena aukštos kvalifikacijos darbuotojų grupė yra veikiamas skirtingų stūmos ir traukos veiksnių, jis remdamasis imigracijos į JAV duomenimis nustato, kad didžiausia aukštos kvalifikacijos darbuotojų imigrantų dalis yra vadybininkai ir vadovai.

Aukštos kvalifikacijos darbas yra dažnai apibrėžiamas pagal profesiją, pvz., verslo klasės atstovai, aukštųjų technologijų darbuotojai ir inžinieriai, medicinos darbuotojai, studentai ir mokslininkai, nevyriausybinių organizacijų darbuotojai ir antreprenieriai. Sociologai ir geografs šiuos asmenis apibūdina kaip aukštos kvalifikacijos migrantus (pvz., Beaverstock, Smith, 1996; Castles, Miller, 2009).

Skirtingos aukštos kvalifikacijos migranto sampratos yra būdingos tiek ES, tiek kitų imigracijos regionų valstybėms. Vienos valstybės fokusuojasi ties darbo užmokesčiu, kitos valstybės esminiu kriterijumi laiko akademinę kvalifikaciją ir/arba darbo patirtį, arba atliekamo darbo pobūdį. Be to, nors tarpvalstybiniame politiniame diskurse pripažįstama, kad reikia supaprastinti kvalifikuotų migrantų įleidimo į valstybę tvarką, ne visos valstybės vienodai imasi priemonių šiam tikslui įgyvendinti.

Dėl kiekvienos šalies mokymosi ir kvalifikacijų sistemų skirtingumo kyla keblumų norintiems kitoje šalyje įsidarbinti ar studijuoti. Įgytų kvalifikacijų palyginamumą tarp ES valstybių suteikia Europos kvalifikacijų sąranga (angl. *European Qualification Framework*). Tai universalus instrumentas, leidžiantis palyginti Lietuvoje ir kitose ES šalyse įgytas kvalifikacijas.

Atsižvelgiant į 2008 m. balandžio 23 d. Europos Parlamento ir Tarybos rekomendaciją dėl Europos mokymosi visą gyvenimą kvalifikacijų sąrangos kūrimo (OL 2008 C111, p. 1–7), Europos aukštojo mokslo erdvės sąrangą ir aukštojo mokslo pakopų aprašus, dėl kurių vykstant Bolonijos procesui, 2005 m. gegužės 19–20 d. susitikimo Bergene metu susitarė 45 Europos šalių už aukštąjį mokslą atsakingi ministrai, ir į 1999 m. birželio 19 d. pasirašytos Bolonijos deklaracijos dėl Europos aukštojo mokslo erdvės

nuostatas, Lietuvoje buvo parengtas Studijų pakopų aprašas, patvirtintas LR Švietimo ir mokslo ministro 2011 m. lapkričio 21 d. įsakymu Nr. V-221 (Žin., 2011, Nr. 143-6721). Šis aprašas apibūdina nacionalinėje mokslo sistemoje teikiamus kvalifikacinius ir mokslo (meno) daktaro laipsnius. Bakalauro laipsnis atitinka Lietuvos kvalifikacijų sandaros šeštąjį lygį pagal Lietuvos kvalifikacijų sandaros aprašą, Europos kvalifikacijų sandaros (EKS) šeštąjį lygmenį pagal Rekomendacijos II priedą ir Europos aukštojo mokslo kvalifikacijų sąrangos pirmąją studijų pakopą. EKS apjungia Europos šalių kvalifikacijų sistemas tam, kad padidintų gyventojų mobilumą ir palengvintų jų mokymąsi visą gyvenimą (Europos Komisija, 2009).

Šiame darbe aukštos kvalifikacijos specialistas operacionalizuojamas per įgyto formaliojo išsilavinimo fizinių arba technologijos mokslų srityse ir darbo patirties pagal profesiją rodiklius – aukštos kvalifikacijos specialistu laikomas asmuo, įgijęs ne žemesnį nei I pakopos universitetinį išsilavinimą ir turintis ne trumpesnę kaip 2 metų profesinę patirtį, atitinkančią jo kvalifikacinį laipsnį. Kvalifikacinis laipsnis apima žinias, įgytas universitetinių studijų metu, kurias patvirtina universiteto išduotas diplomas. Darbo patirtis yra įtraukta į operacionalizavimą, siekiant išgryninti tuos specialistus, kurie jau turi profesinės patirties, todėl yra konkurencingesni darbo rinkoje ir gali įvertinti savo, kaip profesionalo, galimybes tarptautiniu lygiu.

1.2. Teorinės tarptautinės migracijos sampratos sociologijoje

Aukštos kvalifikacijos darbuotojų judėjimas kelia naujus praktinius iššūkius valstybei ir visuomenei, tačiau taip pat kelia ir daug neatsakytų klausimų mokslui. Sociologai, siekdami suvokti tarptautinės migracijos modelius, tiria kontekstus, skatinančius individus kirsti valstybių ribas arba to nedaryti. Šis daugiasluoksnis ir daugiabriaunis fenomenas, inkorporuojantis savyje praeitį ir ateitį, sociologiniu požiūriu reiškia žymiai daugiau nei tik geografinį mobilumą. Migracija yra dalis didesnės sistemos – visuomenės sistemos, todėl teoriniuose samprotavimuose, anot Hoffmanno-Nowotny

(1997, p. 96) turi būti klausama, kokia socialinių-*struktūrinių* sąlygų ir socialinių-*kultūrinių* veiksnių kombinacija sukuria situaciją, kurioje vystosi migracinis potencialas ir vyksta migracijos procesas.

Teorinio tarptautinės migracijos aiškinimo pradžia siejama su E. G. Ravenstein'o suformuluotais ir 1885 m. (Ravenstein, 1885) publikuotais migracijos dėsniais, postuluojančiais migracijos ekonominę prigimtį (Lee, 1966). Šios idėjos tapo koncepcijų, analizuojančių migraciją iš ekonominės prieigos, pagrindu.

Tarptautinės migracijos teorijos pagal analizės lygmenį tradiciškai skirstomos į makro ir mikro lygio prieigas. Stūmos ir traukos modelis, segmentuotos darbo rinkos teorija, pasaulio sistemų teorija tarp pirmųjų tarptautinę migraciją aiškinančių teorijų yra priskiriamos prie makro lygio teorijų. Mikro lygyje tarptautinę migraciją nagrinėja neoklasikinė ekonomikos teorija (dar žinoma kaip racionalaus pasirinkimo teorija), žmogiškojo kapitalo teorija, naujoji ekonomikos teorija, migracijos tinklo (arba socialinio kapitalo teorija) bei kumuliatyvaus priežastingumo modelis.

Nėra *universalios* žmonių migraciją aiškinančios teorijos. Tačiau tarptautinę migraciją tyrinėjantis Stephen Castles (2010) argumentuoja, kad viena migracijos teorija, kuri būtų bendra visiems migracinio mobilumo tipams, yra ne tik kad neįmanoma, tačiau ir neverta siekti tokią sukurti. Tokia meta-teorija pasmerkta būti gremėzdiška ir su daugybe išimčių. Žymiai produktyvesnis kelias, kurį siūlo Castles, yra įpinti migracijos tyrimus į labiau apibendrintą suvokimą apie šiuolaikinę visuomenę ir susieti jį su socialinės kaitos įvairiose disciplinose teorijomis. Kita vertus, tarptautinės migracijos studijų, įvairių tyrimų projektų metu yra surenkama labai daug empirinės medžiagos, kurią yra poreikis suprasti ir paaiškinti sistemiškai, todėl kiti mokslininkai (pvz., O'Reilly, 2012) pabrėžia, kad trūksta teorijų, kurios nesudėtingai galėtų būti pritaikomos empiriškai ir padėtų aiškinti migraciją kaip nenutrūkstamą procesą.

Kadangi migracija yra tarpdisciplininis fenomenas, ją tyrinėja praktiškai visų socialinių sričių mokslininkai, atitinkamai sparčiai auga ši

fenomeną tam tikrų aspektu aiškinančių prieigų įvairovė. Daugiausia jų siūlo ekonomikos ir sociologijos disciplinos. Šias prieigas galima skirstyti į mikro ir makro lygmens aiškinimus, kurie pasižymi skirtingomis analitinėmis išeities pozicijomis ir atitinkamai skirtingais pjūviais nagrinėja patį migracijos reiškinį.

Migracija yra daugelio tyrimų ir teorijų objektas, tiek mikro, tiek makro lygmenyje. Pagrindinė, bendriausia gija, jungianti šias teorijas, yra ekonominė prieiga, akcentuojanti ekonominius motyvus, poveikius ir skirtumus. Kita vertus, sociologijos teorijos, labiau nagrinėja ne ekonominius, o socialinius aspektus.

Ekonominės ir sociologinės teorijos siūlo migracijos aiškinimus mikro ir makro lygmenyse, tačiau nagrinėja šį procesą daugiau ar mažiau atsietai: makro lygio modeliai gali būti naudojami identifikuojant kritinius momentus bendruose procesuose, tačiau negali paaiškinti individualaus elgesio. Individualūs aiškinimai pabrėžia asmenines aplinkybes bei charakteristikas, tačiau nenagrinėja poveikio makro lygmeniui.

Ekonominė perspektyva pagrįsta pasaulio rinkos teorijomis, pagal kurias „protai“ keliaus ten, kur ekonomikos grąža bus optimaliausia. judėjimas iš besivystančios šalies į išsivysčiusią yra nulemtas rinkos jėgų, kurių paskirtis – kuo efektyviau paskirstyti žmogiškuosius išteklius, todėl protų nutekėjimas yra tarsi natūralus reiškinys.

Martell (2010) argumentuoja, kad ekonomika pati savaime neskatina migracijos ir negali būti migracijos veiksnys. Ekonomika yra beasmenė jėga, teigia jis, tad kaip ji gali daryti pokyčius? Darydamas takoskyrą tarp ekonomikos ir ekonominių *motyvų*, pastariesiems Martell suteikia pagrindinį vaidmenį, o tuo pačiu teigia, kad ekonominiai motyvai automatiškai nepavirsta migracija, bei atkreipia dėmesį ir į neekonominių veiksnių svarbą. Pagal jį, individas nėra vertintinas kaip grynai ekonomiškai skaičiuojanti, racionali būtybė, kaip tai būdinga racionalaus pasirinkimo prieigai arba neoklasikinei migracijos teorijai. Individai taip pat yra lojalūs, emocingi, darantys mažiau racionalius ir mažiau individualistiškus sprendimus.

Motyvas yra tas elementas, kuris visuomet yra santykiyje su veikėjų sprendimais. Taigi ekonominiai motyvai yra prilyginami veiksnui (angl. *agency*) ir negali būti laikomi vien tik ekonomiškai determinuotais. Žmogus gali turėti ekonominių motyvų, tačiau tai nereiškia, kad jis migruos, nereiškia, kad savo motyvo įgyvendinimui jis pasirinks migracijos strategiją. Antra vertus, ekonominių motyvų turintis žmogus gali nuspręsti migruoti, tačiau emociniai šeimos ryšiai gali slopinti migraciją, ir priešingai – jei ryšiai yra silpni, gali ją paskatinti. Ekonominė nauda gali būti pasiekta migruojant dėl pajamų skirtumų tarp valstybių, tačiau tai nėra pakankamas pagrindas prognozuoti migraciją, teigia Martell (2010, p. 111). Ekonominės priežastys negali būti matuojamos remiantis tik objektyviais kriterijais; jos taip pat yra *subjektyviai* suvokiamos pačių veikėjų, įskaitant migracijos kaštų vertinimą, savo pačių socialinę-ekonominę-demografinę padėtį. Tai reiškia, kad asmens ir namų ūkio lygmenyje tos pačios ekonominės sąlygos skirtingus žmones veikia skirtingai, o ekonominiai motyvai formuojasi įvairiuose namų ūkių kontekstuose. Vėlgi, net jei egzistuoja ekonominiai motyvai, bendri visiems namų ūkiams, bus labai įvairi situacija migracijos atžvilgiu. Tai reiškia, kad ekonominių motyvų analizė turi būti kompleksinė. Tuo pačiu, kadangi ekonominiai motyvai gali lemti pačius įvairiausius sprendimus migracijos atžvilgiu skirtinguose namų ūkiuose, ir todėl jų neįmanoma numatyti remiantis išskirtinai ekonominiais duomenimis, tai nereiškia, kad ekonominiai motyvai nėra pagrindinės motyvuojančios jėgos (Martell, 2010).

Taip pat būtina atsižvelgti į politinius veiksnius bei politinę situaciją, kurioje formuojamas sprendimas migruoti. Migracija turi būti įmanoma politiškai – ji privalo būti įteisinta, t. y. turi būti apibrėžta teisėta galimybė išvykti iš šalies. Taigi ekonominius motyvus filtruoja kiti parametrai, pavyzdžiui, politinės sąlygos arba migracijos tinklai, kurie labai palengvina migraciją.

Taigi teigdamas, kad ekonominiai motyvai priimant sprendimą migruoti yra svarbiausi, Martell pabrėžia, kad tai nereiškia, jog jie patys savaime yra pakankama sąlyga migracijai kilti. Tuo pačiu neekonominių

veiksnių svarbos pripažinimas nežymi, kad ekonominiai motyvai yra nesvarbūs. Ekonominiai motyvai gali būti susiję su įvairiomis ekonominėmis sąlygomis, stumiančiomis kilmės šalyje ir viliojančiomis tikslo šalyje. Visgi, migracija yra „rizikingas, kompleksinis ir kainuojantis reikalas“ (Martell, 2010, p. 113), todėl tam, kad žmogus migruotų, turi reikšmės, kiek migracija jam bus naudinga ekonomiškai. Martell teigimu, menka ekonominė nauda yra nepajėgi paskatinti migracijos. Tačiau ekonominė gerovė, o tiksliau, geresnio gyvenimo paieška, yra pagrindinis migracijos veiksnys, skatinantis judėti žmones iki šiol, pradedant nuo iki-modernių plėšikavimo laikų.

Struktūros ir veiksnio sąveikos svarbos pripažinimas yra esminis poslinkis taikant teorines prieigas migracijos tyrimuose (De Haas, 2010). Pagal struktūrinimo teoriją, struktūros, taisyklės ir normos išskyla kaip žmonių planuojamų ir neplanuojamų kasdienių praktikų ir veiksmų padariniai. Šios atsiradusios struktūrinės formos paskui formuoja – įgalina arba riboja – žmonių veiksmus, ne griežtai deterministiškai, kaip linkusi manyti struktūralistinė prieiga, bet konkrečių galimybių diapazone. Nors kai kurie individualūs veiksmai yra tapę rutiniškais ir būtent todėl didžia dalimi dalyvauja atkuriant ir palaikant struktūras, taisykles ir institutus, vis dėlto kai kurie kiti veiksmai pasižymi tam tikra savybe – *veiksnumu*, kuris dalyvauja keičiant sistemą ir galbūt, laikui einant, atnaujina taisykles (de Haas pagal Giddens, 2010).

1.3. Struktūrinimo teorija tarptautinės migracijos tyrimuose

Remiantis prielaida, kad visuomenė kuria žmogų, o žmogus kuria visuomenę abipusio (per)kūrimo procese – tai pamatinė struktūrinimo teorijos idėja – nulemia sociologinių klausimų, susijusių su tarptautine migracija, analizę. Šis interpretacinis teorinis modelis taikomas analizuojant fizinių ir technologijos mokslo sričių aukštos kvalifikacijos darbuotojų migracines trajektorijas.

Struktūrinimo teorijoje vartojama *structuration* sąvoka sietina su prancūzų kalbos *structuration* (liet. *struktūrizavimas*). Vieni termino autorystę

priskiria Giddensui (Eisenstadt, 1995, p. 21; Evans, 2003, p. 16), kiti Jeanui Piaget, kuris vartojo ji kitokia prasme (Bryant, Jary, 2000).

Struktūrinimo teorijos likimas savotiškai paradoksalus. Kaip teigia Stonesas (2005), teoriniame lygmenyje struktūrinimo teorija buvo nepertraukiamos ir detalios kritikos taikinys, tačiau empiriniame lygmenyje jos sėkmė buvo stulbinanti, nes tyrėjai atrado, kad šios teorijos koncepcijos yra naudingos tiriant pačius įvairiausius empirinius reiškinius. Struktūrinimo teorijos taikymo empiriniuose tyrimuose laukas išties platus. Kaip apibendrina Bryantas ir Jary (2000), šia teorine prieiga buvo remiamasi analizuojant lyties ir patriarchyto reiškinius, ji buvo taikoma technologijų sociologijos, sporto ir laisvalaikio, organizacijų ir politinės kultūros tyrimuose, vadyboje, archeologijoje, demografijoje ir, žinoma, migracijos studijose.

1.3.1. Teorinės idėjos pagrindas: Giddenso struktūros ir veiksmo dvilypumas

Struktūrinimo teorija (Giddens, 1984) leidžia analitiškai sujungti mikro ir makro lygius, iliustruoja socialinės struktūros ir žmogaus veiksmo *abipusę priklausomybę*, o ne antinomiją. Santykis tarp struktūrinių suvaržymų ir individualaus pasirinkimo yra sociologijos teorijų pamatinė problema. Tai santykis tarp žmogaus elgesį sąlygojančių jėgų, esančių už jo galios ir kontrolės lauko ribų, ir žmogaus laisvos valios bei jo aktyvaus veikimo. Socialiniuose moksluose egzistuojantį dualizmą tarp struktūros ir veiksmo Giddensas siūlo peržengti pasitelkdamas „struktūros dvilypumą“ sampratą. „Struktūros dvilypumą“ reikia suprasti kaip dialektinį *procesą*, kurio metu socialinių sistemų struktūrinės savybės yra rekursyviai atliekamų veiklų tarpininkas ir padarinys kartu (Giddens, 1984, p. 25).

Giddens pozicionuoja struktūrinimo teoriją tarp interpretatyviosios sociologijos (simbolinio interakcionizmo, etnometodologijos, fenomenologijos) iš vienos pusės ir struktūrinio funkcionalizmo bei struktūralizmo iš kitos. Pirmosios pabrėžia socialinio *subjekto* (individo) ir jo

kasdienių patirčių dominavimą ir pirmumą socialinių sistemų atžvilgiu, antrosios pabrėžia socialinio *objekto*, socialinių struktūrų dominavimą ir atmeta žmogaus *galėjimą* daryti joms įtaką. Šis epistemologinis ginčas, kurį Giddens nurodo esant vis dėlto ontologiniu, kyla dėl to, kaip turėtų būti apibrėžtos veiksmo, prasmės ir subjektyvumo sąvokos bei kaip jos gali būti susijusios su struktūros ir suvaržymo apibrėžimais (Giddens, 1984, p. 2). Todėl nė viena kryptis Giddenso netenkina, nors savo meta-teorijoje jis ir taiko kai kurias šių teorijų idėjas.

Socialinės struktūros nėra materializuoti, sudaiktinti subjektai be žmogiškosios esybės, kaip ir nuostatos bei patirtys, skatinančios socialinių veikėjų mintis ir veiksmus, nėra autonomiškos nuo socialinių srovių. Struktūrinimo teorijoje Giddensas konceptualizuoja struktūrą kitaip nei tai daro konvenciniai apibrėžimai, kuriuose struktūros terminu nurodoma į makro arba mezo lygmens sisteminių savybių ir praktikų visumą, jų pasiskirstymą, tarpusavio ryšius ir pokyčius. Kiti struktūros apibrėžimai yra daugiau ar mažiau konkretizuoti ir apima tiek labai plačius, tiek siauresnius dalykus – nuo kapitalistinės sistemos, nelygybių struktūros iki funkciškai specializuotų socialinių institutų, tokių kaip šeima, švietimas, politika, verslas ir kt. (Stones, 2005) Nepaisant to, kad šios struktūros sampratos skiriasi nuo struktūros giddensiškąja prasme, jos vis tiek yra svarbios ir naudingos struktūrinimo požiūriui. Šios konvencinės struktūros gali tarnauti kaip ribos, kuriose įtalpinama, įvietinama individo ar žmonių grupės biografija sankirtoje su istorijos, geografijos ir socialinių struktūrų jėgomis (Stones, 2005). Pati struktūrinimo teorija skiria dėmesį procesams ir praktikoms, esančioms šioje sankirtoje; ji koncentruojasi ties socialinio ir fizinio konteksto struktūriniais–hermeneutiniais santykiais. Kitaip tariant, ji domisi, kaip laikmečio ir žmonių interpretacijos nulemtos veiklos sąveikoje kuriama istorija, kaip procesai ir praktikos persikerta su didžiosiomis jėgomis. Taigi laikmetis, istorinės aplinkybės ir jose veikiantis lokalizuotas individualus veikėjas yra struktūrinimo teorijos dėmesio centre.

Giddens teigia, kad struktūrinimo teorijos požiūriu, pagrindinė socialinių mokslų tyrimų sritis yra socialinės praktikos erdvėje ir laike, o ne individualių veikėjų patirtys ar kuris nors socialinės visumos egzistavimas (Giddens, 1984, p. 2). Struktūrinimo teorija nagrinėja pažinių, išvalgių, kompetentingų, turinčių galios socialinių veikėjų ir platesnių socialinių sistemų bei struktūrų, kuriose veikėjai įsaistyti, sankirtas. Tai reiškia, kad socialinių pokyčių šaltinis yra ne kurios nors pusės „veikėjo-struktūros“ dichotomijoje dominavimas, o abiejų sąveika.

Giddens siekia peržengti struktūros ir veiksnio dualizmą ir pasisako už struktūros *dvilypumą*, kur socialinė struktūra yra socialinio veiksmo ir tarpininkas, ir padarinys. Veikėjų sąveika su struktūra – normų ir išteklių sistema – vadinama *struktūrinimu*.

Veikėjas neatsiejamas nuo savo veiklos. Veikėjas refleksyviai stebi ir vertina savo veiklą, socialinius bei fizinius jos konteksto aspektus, kitaip tariant, vykdo refleksyvų monitoringą. Be to, kiekvienas veiksmas yra racionalizuojamas, t.y. veikėjas suteikia jam tikslą, geba paaiškinti, kodėl jis daro tai, ką daro, kokie yra jo ketinimai. Tai iš esmės skiriasi nuo motyvacijos, kuri nurodo veiksmo potencialą, įkūnytą veikėjo noruose, troškimuose, tačiau nežymi konkrečių, įprastų veiklos būdų.

Taip pat veikėjas negali būti suvokiamas atskirai nuo galios. Būti veikėju reiškia *turėti įtakos* (angl. „*make a difference*“), naudotis tam tikros rūšies galia (Giddens, 1984, p. 14). Jei žmogus netenka galios, jis praranda įtakingumą socialinei sistemai. Anot Karlbergo (2005, p. 9), plačiausia prasme galia reiškia *pajėgumą*, gebą atlikti socialinį veiksmą.

Struktūrinimo požiūriu, veiksmas ir struktūra suponuoja vienas kitą: struktūrinimas yra neatskiriama įkūnyta praktinė sąveikoje (Archer, 2010, p. 226). Pati socialinė praktika neišvengiamai yra kuriama nepažintų veiksmo sąlygų, savo ruožtu ji pati konstruoja nenumatytas pasekmes, kurios formuoja kontekstą paskesnėms sąveikoms.

Struktūros dvilypumas reiškia, kad struktūra tuo pačiu metu yra žmogaus rekursyvių veiklų tarpininkas ir rezultatas. Sąveika tarp socialinių

struktūrų ir veikėjo visada yra procesas, bet niekada rezultatas (Archer, 2010, p. 227), tai nuolatinis „tapsmo“ procesas (Morawska, 2011a, p. 3). Žmogaus socialinės veiklos, kaip tam tikri savarankiškai reprodukuojančio, atgaminančio pobūdžio elementai, yra *rekursyvios* – galinčios būti išreikštos per ankstesnes reikšmes, esti priklausančios nuo ankstesnės būsenos.

Visas socialinis gyvenimas yra rekursyvaus pobūdžio. Kaip tai yra įmanoma? Veikdami žmonės atkuria *sąlygas*, kurios padaro tą veiksmą įmanomu. Veiksmo *atlikimo momentas* taip pat yra ir jo *atkūrimo momentas* kasdienio socialinio gyvenimo kontekstuose. Tokiu būdu struktūra nėra „išoriška“ individui, ji neegzistuoja nepriklausomai nuo veikėjų žinių. Tai reiškia, kad socialinė veikla savo struktūrinių savybių požiūriu egzistuoja, kai veikdami agentai naudoja išteklius ir tuo pačiu metu atkuria tas struktūrines savybes, būdingas būtent tai sistemai (Giddens, 1986, p. 533).

Struktūros yra įvairios pagal savo pobūdį, apimtį, stabilumą ir trukmę. Jos nelygintinos su suvaržymu, tačiau jos yra visuomet ir varžančios, ir įgalinančios tuo pačiu metu.

Pats produktyviausias būdas nagrinėti migraciją – tai derinti asmens-veikėjo ir visuomenės perspektyvas. Toks požiūris leidžia įtraukti tas žinias, kurios liktų „už borto“, jeigu būtų apsiribota tik kuriuo nors vienu požiūriu. Individas veikia visuomenę, o visuomenė veikia individą. Struktūrinimo teorija suteikia pagrindą tirti abipusį ryšį tarp individo ir socialinės struktūros, konkrečiau tariant, leidžia atskleisti *sąveiką* tarp migranto ir socialinės visumos. Būtent tos socialinės visumos, kuri daro įtaką pačiam migrantui, kurioje jis priima sprendimus bei atlieka įvairias socialines praktikas ir kurią jis savo veikla keičia.

Viena vertus, *veikėjas* priima sprendimus remdamasis savo individualia patirtimi, turimomis žiniomis ir asmeninėmis savybėmis. Čia svarbu pastebėti, kad žmogaus migraciniai sprendimai nėra absoliučiai racionalūs, kaip suponuoja kai kurios migracijos teorijos (pavyzdžiui, Lee stūmos-traukos modelis ar neoklasikinė mikrolygio migracijos teorija), ir tas neracionalumas pasireiškia ne tik priimant sprendimą, bet ir prognozuojant šio

sprendimo ateities trajektorijas. Veikdamas ir siekdamas savo, regis, tik individualių tikslų, žmogus tuo pačiu netyčia, iš nežinojimo, galima sakyti – „nekaltai“, sukelia socialinėje aplinkoje tokias nenumatytas pasekmes, kurių jis neprognozuoja, negali kontroliuoti ir kurios išsprūsta iš jo galios lauko. Tai reiškia, kad žmogus yra nepaveikus daryti įtaką jo socialinių praktikų sukeltiems nenumatytiems padariniams, tačiau pastarieji yra pakankamai galingi, kad taptų atspirties tašku kitų žmonių elgesiui ateityje. Ypač tai pasakytina apie sėkmingas veiklas, kurias kiti žmonės linkę labai spracčiai kopijuoti.

Antra vertus, *socialinė struktūra* taip pat daro didelę įtaką migracijos procesui. Besikeičiantis ekonominis, politinis, sociokultūrinis, materialinis, technologinis fonas veikia struktūrinius migracijos veiksnius ir dalyvauja migracinių sprendimų formavimo(si) procesuose. Struktūrinimo teorijos kontekste struktūrinių sąlygų kaita nevyksta savaime – joje būtinai dalyvauja aktyvus, refleksyvus, pajėgus daryti įtaką veikėjas, naudojantis prieinamus išteklius ir taikantis galiojančias taisykles. Elgdamasis pagal taisykles ir naudodamas prieinamus išteklius, veikėjas tuo pačiu reprodukuoja ir transformuoja juos, o atitinkamai ir struktūrą. Tokiu būdu veiksnus individas dalyvauja migracijos institutų, migracijos *kultūros* kūrime ir perkūrimo.

Migracija, kylanti iš migrantų ir struktūrinio konteksto abipusės sąveikos, ilgainiui pati tampa veikėjų elgesį stuktūrinančia aplinkybe, dar viena institucionalizuota, normatyvine, teisėta galimybe veikėjams siekti savo asmeninių tikslų. Migruojantys žmonės yra veikiami struktūrinio konteksto ir patys tą kontekstą transformuoja. Migrantas gali paaiškinti savo veiksmų motyvus, gali interpretuoti savo ir kitų socialinę elgseną. Anot Turner (1986), tai yra įmanoma dėl dviejų lygių sąmonės – *diskursyviosios*, apimančios veikėjų gebėjimą pagrįsti ir racionalizuoti savo elgseną, ir *praktinės* sąmonės, apimančios neartikuliuotas žinias, kurias veikėjas implicitiškai naudoja orientuodamasis situacijose ir interpretuodamas kitų veikėjų elgseną.

Kai kurių autorių nuomone (Wolfel, 2005), migraciją skatina veikėjo galios kaip gebėjimo daryti įtakos socialinei sistemai praradimas. Tuomet

žmogus praranda savo kaip veikėjo reikšmę ir migraciją vertina kaip vienintelę galimybę atstatyti savo statusą, migruoja į didesnių ekonominių, socialinių, politinių, kultūrinių galimybių valstybes. Svarbu įsidėmėti, kad neprievartinis judėjimas taip pat yra galia, t.y. galėjimas persikelti (arba galėjimas savanoriškai pasilikti) yra konceptualiai nepriklausomas nuo ekonominės ar kultūrinės naudos (Elliott, Urry, 2010, p. 19).

Galia ir žinios, kuriomis disponuoja migrantas, yra išskirtinės savybės, būdingos veiksniam veikėjui – vienam esminių struktūrinimo teorijos elementų. Kai žmogus netenka galios, jis nustoja būti veikėjas, nebegali daryti įtakos socialinei aplinkai, todėl tikėtinai rinksis tą socialinę aplinką, kurioje galės atstatyti savo kaip veikėjo statusą.

Ši teorija siekia suprasti struktūros ir veiksnio sąveiką bei tarpusavio ryšius pirmiausia nesutikdama su griežto ontologinio dualizmo idėja (O'Reilly, 2012). Yra pripažįstama (Stones, 2005; Bakewell, 2010), kad Giddens nepadare aiškios takoskyros tarp struktūros ir veiksnio, tačiau ir nekonstatuojama, kad jis šiuos elementus supainiojo tarpusavyje.

1.2.2. Rob Stoneso „tvirtoji“ struktūrinimo teorijos versija

Britų mokslininkas Rob Stonesas, pozityviai kritikuodamas Giddenso struktūrinimo teoriją, papildė ją keliomis vertingomis idėjomis, taip „sutvirtindamas“ jos galimybes būti pritaikytai empiriniuose tyrimuose, ir ilgainiui išplėtojo ją iki atskiros struktūrinimo teorijos srovės. Stoneso struktūrinimo teorijos versija pradėta vadinti stipriąja, arba sustiprinta, struktūrinimo teorija (angl. *strong structuration theory*) ir pagal šį pavadinimą ji yra atpažįstama tarp kitų teorijų. Stonesas (2005) teigia, kad ši teorija siekia peržengti abstrakčias filosofines koncepcijas, kuriomis domėjosi ir joms daug dėmesio skyrė Giddensas, ir orientuojasi į empirinį konkrečių struktūrų ir veiksmo tyrimą.

Giddenso struktūrinimo teorija, pasiūliusi savitą socialinių procesų ir praktikų vertinimo metodą, sulaukė ir gausios kritikos. Atliepdamas šią kritiką

Giddensas toliau plėtojo savo teorinį požiūrį, tačiau kai kurie metodologiniai keblumai išliko. Kaip nurodo Stonesas (2005), struktūros, veiksnio (veikiančio žmogaus), laiko ir erdvės sąvokos liko per daug abstrakčios, taip ir nenužengusios nuo filosofinio lygmens.

Struktūros dvilypumas žymi struktūros ir veiksmo tarpusavio priklausomybę ir sąsajas, veikėjai ir struktūros nėra du atskiri ontologiniai vienetai, struktūros sudaromos per veiksmą, o veiksmai sudarytas struktūriškai. Ši jungtis yra fenomenologinė (kaip žmonės supranta ir suvokia savo pasaulį), hermeneutiškai (bendros sampratos) ir per veiklą (kasdienės išgyventos patirtys ir veiksmai). Socialinės struktūros yra aktyvaus veikėjo veikimo padariniai, veikėjų suvokiamos, suprantamos ir praktikuojamos, kadangi veikėjai įkūnija socialines struktūras sampratų, vaidmenų, normų ir kitokių fenomenologinių bei hermeneutinių reiškinių forma. Jungtis tarp to, kas yra išorėje (institucijose, apribojimuose, sąlygojimuose, vaidmenyse ir normose) ir kas yra viduje (mintyse, kūnuose, suvokimuose) yra kompleksinė, nes struktūra yra neatskiriama veikėjo dalis, o veikėjas yra neatskiriama struktūros dalis. Taigi socialinė struktūra egzistuoja kaip veikėjo ir struktūros susimaišymas. Socialiniai procesai vyksta dėl nenutrūkstančio ciklo, kitaip tariant, dėl nuolatinės sąveikos tarp išorės struktūrų (kas yra ten), internalizuotų struktūrų veikėjo viduje (kas yra čia), praktikų (veiksmų) ir padarinių (su numatytomis ir nenumatytomis pasekmėmis). Tačiau ši struktūrinimo ciklą reikia suprasti ne kaip diskrečių, atskirų momentų sekas – tiek struktūros, tiek veikėjai visą laiką tuo pačiu metu dalyvauja socialiniuose procesuose.

Stipriojoje struktūrinimo teorijoje, kaip ir Giddenso teorijoje, rekursyvus santykis tarp struktūros ir veiksnio, t.y. struktūros ir veiksnio dualumas, yra naudingas konceptas, kurį sudaro keturi atskiri elementai, galintys būti tiriami empiriškai. Šie keturi elementai yra: 1) išorinės struktūros (veiksmo sąlygos); 2) vidaus struktūros – „bendros dispozicinės“ ir „konjunktūriškai specifinės“ – tos, kurios yra veikėjo viduje (kaip ir ką veikėjai „žino“); 3) aktyvus veiksmai (kuriame veikėjai rutiniškai arba strategiškai

remiasi savo vidaus struktūromis); 4) rezultatai (kuriais tiek išorinės, tiek vidaus struktūros arba reprodukuojamos, arba keičiamos).

Išorinės struktūros egzistuoja nepriklausomai nuo konkretaus veikėjo, kurios gali tiek riboti tą veikėją, tiek suteikti jam galimybes, kurios gali sudaryti nepažintas veiksmo sąlygas ir būti netikėtų veiksmo pasekmių pagrindas. Stonesas išorės struktūras mato kaip nepriklausomas jėgas ir kažką verčiančias daryti sąlygas, kurios riboja veikėjų laisvę elgtis kitaip. Tačiau tai nereiškia, kad šių jėgų galia veikia prieš veikėjų valią arba be jų suvokimo apie tai, kas iš tiesų vyksta. Sąlygos, įgalinančios/ribojančios bet kokį socialinį veiksmą, yra struktūrinės. Egzistuoja struktūros, neredukuotinos iki individų savybių, bet suvoktinos kaip kontekstai, kuriuose žmogus priima sprendimus. Individai yra susaistyti socialiniais kontekstais, kurių gali būti keli. Stonesas apibrėžia išorines struktūras kaip struktūrinį veiksmo kontekstą, statusų ir veiksmų ryšių tinklą, kuris laiko požiūriu yra pirmesnis nei kiti trys struktūrinimo momentai ir yra stambesni analizės vienetai. Vertinant išorines struktūras konceptualiai, jas galima apibūdinti kaip kontekstą, egzistuojantį iki mus dominančio veikėjo pasirodymo. Šios tradiciškai suvokiamos struktūros neveikia pačios savaime, jų egzistavimas pagrįstas veikiančiu konkrečiame kontekste veikėju, jos remiasi ir yra įtakojamos interpretacinių schemų, vertybių ir normų sąvokomis, bei galios ištekliais (Stones, 2005, p. 52). Išorinės struktūros gali egzistuoti net nesuvoktos paties veikėjo, tuomet tai gali turėti nenumatytų pasekmių.

Aukščiausi struktūriniai sluoksniai apima didžiausias istorines ir erdvės jėgas, globalias jėgas, socialines transformacijas, kurios tarnauja kaip veiksmo karkasas. Apima bendrus kultūrinius pokyčius, technologinę pažangą, ideologijas, globalios galios slinktis, didžiosios politikos darbotvarkę. Žemesni struktūriniai sluoksniai apima suvaržymus, kurie lemia, kas yra įmanoma, o kas nėra, ir pokyčius, tiesiogiai ar netiesiogiai susijusius su platesniu socialiniu kontekstu. Šias struktūras sudaro įstatymai, taisyklės, organizacija, lokali politika, taip pat fiziniai, materialūs, žmonių sukurti dalykai ar daiktai, tokie

kaip namai, traukiniai, bei natūrali aplinka. Struktūras taip pat sudaro mažesnio masto ir kontekstiniai apribojimai bei galimybės.

Išorinės struktūros gali būti mažiau arba labiau lanksčios. Mažiau lanksčios nepriklauso nuo veikėjo norų ar veiksmų, pvz., sveikatos sistema, padėtis darbo rinkoje, karas ir visa kita, kas daro įtaką migracijai. Stonesas (2005, p. 109) jas vadina „nepažintomis veiksmo sąlygomis“, kurios savo ruožtu gali tapti netikėtų veiksmo pasekmių pagrindu. Taip gali atsitikti, nes struktūros yra tokios patvarios ir atsparios, jog veikėjas gali jų net nepastebėti ir, žinoma, nesuvokti, kad jis ar ji gali jas pakeisti. Išorinės struktūros gali būti ir lankstesnės. Kai kurios normos, reikalavimai, miglotos taisyklės, netikslūs įstatymai gali būti labiau atsparūs arba lankstūs nei kiti. Tačiau jų lankstumą priklauso nuo to, kaip veikėjas juos supranta.

Vidinės struktūros yra veiksmų ir struktūrų sąveikos kasdienėse kartu kartos ir žmogaus gyvenimo veiklose išdava. Tai yra įgūdžiai, žinios ir asmeniniai ištekliai (žmogiškasis, socialinis ir kultūrinis kapitalas), kurių kiekį veikėjai gali keisti, nes jie turi galios ir išteklių tai daryti, ir kurių kiekį jie gali išbandyti priklausomai nuo to, kaip jie supranta situaciją ir kokias jie turi internalizuotas normas.

Tačiau svarbu nepamiršti, kad socialinį gyvenimą sudaro veiksmai. Aptartos išorinės struktūros yra palaikomos ir puoselėjamos per veikėjų kasdienės praktikas – žmonių tinklai remiasi savo taisyklėmis ir ištekliais, galia, galimybėmis, suvaržymais, normomis. Jos yra sukuriamos kitų žmonių, kitų žmonių jos bus pakeistos ir atkurtos. Stonesas susieją veikėją (agentą) su socialinėmis-struktūrinėmis ir istorinėmis jėgomis per statuso-praktikos santykius. Stonesas teigia, kad bendrųjų dispozicijų sąvoka gali būti vartojama sinonimiškai su *habitus*. Vis dėlto jis neatsisako bendrųjų dispozicijų termino vardan *habitus* ir pasirenka vartoti abu terminus argumentuodamas, kad siekia atsiriboti nuo tam tikro determinizmo, kurį jis mato Bourdieu *habitus* vartojime, išvelgia Bourdieu sampratoje per daug asociacijų su praktiniu veiksmu, o tai mažina galimybes inkorporuoti kultūros kaip diskurso dimensijas į bendrą pasaulėžiūrą. Be to, žodis „bendrasis“ (*general*) tinkamai

kontrastuoja palyginti su labiau kontekstinėmis konkrečių veiksmo sąlygų žiniomis, apibūdinamomis kaip „konjunktūriškai specifinės“ struktūros.

Stoneso (2005) „bendrujų dispozicijų“ koncepcija yra tik vienas iš keturių aspektų jo keturšalės struktūros modelyje, kuris buvo sukurtas siekiant labiau pritaikyti struktūrinimo teoriją empiriniams tyrimams. ***Bendrujų dispozicijų*** koncepcija leidžia labiau suprasti veikėjo vidinę struktūrą. Pasinaudodamas Bourdieu *habitus* samprata, jos stipriosiomis savybėmis ir atsižvelgdamas į kritiką, jis pasiūlo refleksyvesnę ir paprasčiau empiriniuose tyrimuose pritaikomą *habitus* versiją – bendrujų dispozicijų sampratą. *Habitus* gali paaiškinti, kaip veikėjai, siekdami išspręsti konkrečią probleminę situaciją, geba remtis praeities įvykiais, įsitikinimais, Stoneso bendrosios dispozicijos gali būti taikomos siekiant suprasti, kaip kai kurie geba adaptuoti savo įsitikinimų sistemas tam, kad jos būtų labiau tinkamos naujoje išorinėje struktūroje.

Panašiai kaip Bourdieu *habitus*, Stoneso bendrosios dispozicijos yra fenomenologinis pasaulio matymas, kuris daro įtaką tam, koku būdu veikėjas mato struktūrą. Bendrosios dispozicijos yra „perkeliama įgūdžiai ir dispozicijos, įskaitant apibendrintus pasaulėvaizdžius ir kultūrinės schemas, daiktų, žmonių ir ryšių klasifikacijos, tipologizavimas, veiksmo principai, tipiški veiksmo būdai, binarės reikšmių sistemos, diskurso asociatyvinės grandinės ir konotacijos, kalbėjimo ir gestikuliacijos įpročiai, ir metodologijos, skirtos adaptuoti apibendrintas žinias eilei konkrečių praktikų, konkrečiose erdvės ir laiko lokalizacijose“ (Stones, 2005, p. 88). Kitaip tariant, tai yra idėjos, įsitikinimai, pasaulėžiūra. Tačiau faktas, kad bendros dispozicijos yra neatsiejama veikėjų vidinių struktūrų dalis, reiškia, kad kai kurie veikėjai geba kritiškai reflektuoti savo situaciją ir atitinkamai adaptuotis. Bet kokį sprendimą adaptuotis veikia „tikslų hierarchija“. Tai yra išskirtinai vidinis pokalbis, kuris atsižvelgia į veikėjo prioritetus siekiant nustatyti, ar bendros dispozicijos turi būti adaptuotos. Tai gali vykti eksplicitiškai, tačiau žymiai dažniau tai yra savaime suprantamas procesas. Faktas, kad kai kurie veikėjai gali būti nepaprastai refleksyvūs, reiškia, jog jie geba nuspręsti, ar tam tikrais atvejais

geriau būti aktyviais ar pasyviais veikėjais. Krišškai reflektuodami kiekvieną įvykstančią situaciją, jie geba apmąstyti visus jų poziciją veikiančius veiksnius ir atlikti informuotą sprendimą apie savo veiksnumą.

Konjunktūriškai specifinės vidinės struktūros yra tęstinumo ir kaitos tarpininkai (Stones, 2005, p. 166), tokia vidinių struktūrų forma, kuri tampa aktuali duotuoju momentu, paties veikimo momentu, tarpininkaujančios tarp bendrųjų konkretaus veikėjo dispozicinių išteklių bei schemų. Tai įkūnytos struktūros. Tai yra daugybė mąstymo ir veikimo, būvimo ir matymo būdų, kuriuos mes kiekvienas, grupėse ir individualiai įgyjame socializacijos proceso metu, generuodami praeities ir savo pačių praktikas. Tai yra žmonių elgesio konceptualusis pagrindas, internalizuotos socialinės struktūros ir normos, tai yra pasikartojančios praktikos, žmogaus patirties, elgesio ir socializacijos rezultatas.

Konjunktūriškai specifinės struktūros yra veikėjo veiksmo specifinio konteksto žinios, apimančios žinias, susijusias su veikėjo konkrečia padėtimi ir su ta padėtimi susijusiais vaidmens taisyklėmis ir normatyviniais lūkesčiais. Veikdami veikėjai privalo remtis abejomis šiomis struktūromis.

Trečiasis momentas yra aktyvus veiksmas (angl. *agency*), elgsena, kuris nuo įprasto skiriasi aukštu refleksyvumu, priklausomai nuo specifinės situacijos ir veiksmų tipų. Šis elgsensy produkuoja padarinius, kurie atitinkamai jungiasi, maišosi su kitų žmonių elgesio padariniais ir kurie perkuria (arba pakeičia) tiek išorines, tiek vidines struktūras iš anksto nenumatytais būdais. Šie padariniai patenka į pozicijų-praktikų tinklą, sujungtą aplink veikiantį veikėją. Pozicijos-praktikos santykiai turi struktūrinių savybių, kurios kyla iš veikėjų elgesio, kuris savo ruožtu yra vaidmens priėmimo ir vaidmens atlikimo padarinys.

Veikla suprantama sinonimiškai socialinio gyvenimo sandarai, t. y. būdas, kuriuo visi socialinio gyvenimo aspektai, elementai ir dimensijos, nuo elgesio pavyzdžių iki pačių sudėtingiausių kolektyviškumo formų, yra kuriami per socialinį elgesį ir jo metu, o to socialinio elgesio pasekmės užtikrina

socialinius santykius ir tokiu būdu tie socialiniai santykiai yra sukuriami ir palaikomi.

Stonesas pabrėžia, kad į šį struktūrinimo ciklą reikia žiūrėti kaip nepertraukiamai esantį socialinių santykių tinkle, o socialinius santykius reikia suprasti kaip atskirų veikėjų, esančių tuose santykiuose, veiksmus.

1.3.3. Jon Gosso ir Bruce Lindquist tarptautinės migracijos institutas

Vieni pirmųjų, kurie panaudojo Giddenso struktūrinimo teorijos medžiagą tarptautinės migracijos tyrimuose, buvo Havajų universiteto mokslininkai Jon Gossas ir Bruce Lindquistas (1995). Sprendimas pasirinkti būtent struktūrinimo perspektyvą, pasak jų, buvo priimtas atsižvelgiant į „teorinę aklavietę“ (Goss, Lindquist, 1995, p. 317), į kurią juos vedė funkcionalistinės ir struktūralistinės teorijos, bei tai, kad keli teoriniai bandymai išeiti iš šios aklavietės, įskaitant ir sistemų bei tinklų prieigų taikymą, jų buvo atmesti dėl teorinių ir empirinių pagrindų. Pasitelkdami esminius, jų manymu, struktūrinimo teorijos elementus ir išvalgas, jie siūlo „alternatyvų“ požiūrį į tarptautinę darbo migraciją (Goss, Lindquist, 1995, p. 334). Nagrinėdami Filipinų Respublikos gyventojų darbo migraciją užjūryje, jie remiasi Giddenso struktūrinimo teorijos struktūros ir veiksnio sąvokomis, institucijų kaip „sedimentinių“⁶ socialinių praktikų idėja, laiko ir erdvės distanciacijos⁷ samprata bei perima Giddenso požiūrį į taisyklių ir išteklių veikimo padarinius bei individų strateginį elgesį.

Gossas ir Lindquistas (1995, p. 345) teigia, kad tarptautinę darbo migraciją verčiau tirti ne kaip individualių motyvacijos veiksnių ir struktūrinių

⁶ Giddensas institucijas palygina su nuosėdomis teigdamas, kad „*institucijos* gali būti laikomos veiklomis, kurios [tarsi nuosėdos – *autorės pastaba*] yra giliai nusėdusios laike ir erdvėje: tai yra, kurios yra patvarios ir įtraukiančios ta prasme, kad jos yra plačiai paplitusios tarp bendruomenės ar visuomenės narių“ (Giddens, 1979, p. 80).

⁷ Giddensas apibrėžia *laiko ir erdvės distanciaciją* (anglų k.: *time-space distanciation*) kaip socialinių sistemų tąsą laike ir erdvėje, pagrįstą socialinės integracijos ir sistemų integracijos mechanizmais (Giddens, 1984, p. 377). Sistemų integracija reiškia veikėjų (individualių arba kolektyvinių) tarpusavio sąveiką laike ir erdvėje jiems nesant kartu vienu metu ir vienoje vietoje (ten pat).

veiksnių *padarini*, nors jie taip pat svarbūs visuose aiškinimuose, o kaip *socialinių veikėjų*, kurių kiekvienas turi specifinių interesų ir vaidina svarbų vaidmenį suformuotoje institucinėje aplinkoje, išmaniai naudojasi visomis taisyklėmis siekiant padidinti sau prieinamumą prie geidžiamų išteklių, *junginį*.

Vietoje sistemų prieigos ir tinklų prieigos vartojamų viduriniojo lygmens *namų ūkio* ir *tinklo* koncepcijų jie siūlo, jų nuomone, labiau pagrįstą, labiau junglią, alternatyvią sąvoką įvairių lygmenų analizės požiūriu – *migracijos institutą*, sudarantį, kaip jie patys pavadina, „tarptautinės darbo migracijos struktūrinimo teorijos“ šerdį (Goss, Lindquist, 1995, p. 334). Migracijos institutas – sudėtingas taisyklių ir išteklių junginys, suvaržantis ir tuo pačiu įgalinantis individualų veiksmą. Mokslininkų analizuojamos tarptautinės darbo migracijos atveju struktūrinimo perspektyva leidžia jiems atskleisti būdą, kuriuo pažinūs veikėjai, šiuo atveju, potencialūs migrantai, siekdami įsidarbinti užjūryje, migracijos instituto ribose panaudoja savo nuovoką apie sąveikos taisykles ir išnaudoja galimybes prieiti prie svarbių išteklių, šiuo atveju, tarptautinės migracijos, kuri analizuojamoje valstybėje yra itin griežtai kontroliuojama.

Pasitelkdami migracijos instituto koncepciją Gossas ir Lindquistas parodo migracijos institucionalizacijos procesą, t.y. kaip Filipinų Respublikos politinės valdžios bandymas kontroliuoti ir reguliuoti tarptautinę migraciją kuriant ir keičiant taisykles, ribojant privačių įdarbinimo agentūrų veiklą, pastarųjų lankstumas, įvairios tarpininkavimo veiklos atsiradimas ir viso to atsakas konkrečiam migranto į(si)darbinimui užsienyje nulemia migracijos instituto kaip atskiro socialinio subjekto atsiradimą.

Draugai, artimieji, kiti žmonės gana greitai kopijuoja sėkmingas migracijų patirtis ir taip įtvirtina kopijuojamų migrantų veiksmų strategijas bei jomis pagrįstus socialinius santykius. Tokiu būdu socialiniai tinklai tampa migrantų tinklais. Tačiau sėkmingi migrantai taip pat yra linkę išnaudoti migracijos proceso metu įgytas žinias ir tampa savotiškais informacijos bei patarimų „brokeriais“. Tuo pat metu formalios ir neformalios organizacijos, vedinos noru gauti pelno ir padidinti savo ekonomines ar politines galias, taip

pat bando kontroliuoti į(si)darbinimo užjūryje procesą. Rutinizuojantis migracijos socialinėms praktikoms ir susijungiant individualių ir institucinių veikėjų strateginiams tikslams, tarptautinė darbo migracija virsta iš specifinių sąveikos sąlygų sudaryta struktūra, o prieigą prie tarptautinės migracijos ima lemti specifinės taisyklės ir ištekliai. Todėl pagal Gosso ir Lindquisto apibrėžimą, tarptautinės migracijos institutas yra:

„santykinai pastovus socialinio gyvenimo bruožas, kylantis iš socialinės sąveikos siekiant į(si)darbinimo užjūryje reguliavimo ir kuris savo ruožtu per instituto taisykles ir išteklius reguliuoja sąveiką ir struktūruoja prieigą prie darbo užsienyje“ (Goss, Lindquist, 1995, p. 336).

Tai paprastai yra kompleksinis institutas, kurį sudaro pažinūs asmenys, t.y. potencialūs migrantai, bei kiti veikėjai, organizacijos bei institutai. Pastarieji – tai giminės, draugai, pažįstami, turintys ryšių užsienyje, vietiniai klerkai, įdarbinimo agentūros, migrantų asociacijos, daugianacionalinės kompanijos, politinė Filipinų Respublikos valdžia ir kiti, turintys interesų migracijos instituto ribose.

Tokiu būdu Gossas ir Lindquistas parodo, kad tarptautinės darbo migracijos procese esminė detalė yra tarptautinių ir nacionalinių organizacijų visuma, peržengianti nacionalinių valstybių sienas ir susiejanti darbdavius išsivysčiusiuose bei sparčiai besivystančiuose ekonomikose su darbuotojais iš Trečiojo pasaulio šalių. Migracijos institutas, pagrįstas socialinės sąveikos siekiant į(si)darbinimo užsienyje reguliavimu ir savo ruožtu reguliuojantis ateityje vyksiančius į(si)darbinimo procesus, sujungia atskirą migrantą ir globalią ekonomiką, nutęsdamas socialinius ryšius laike ir erdvėje per potencialaus migranto ir darbdavio užsienyje sąsają.

Pažymėtina, kad autorių siūlomas migracijos institutas daugeliu bruožų yra panašus į migracijos verslu besiverčiančių veikėjų visumą, užsienio literatūroje įvardijamą „migracijos industrijos“ (angl. *migration industry*) terminu. „Migracijos industrija“ yra tarptautinis, didžia dalimi legalus verslas, teikiantis konkrečias su migracija susijusias paslaugas, apima kelionių agentūras, teisininkus, bankininkus, įdarbinimo agentūras, brokerius, vertėjus ir

būsto agentus (Castles, 2010). Visgi *migracijos instituto* sąvoka yra vienas empirinių abstrakčios Giddenso instituto sąvokos konceptualizavimo pavyzdžių.

1.3.4. Ewa Morawska: migracija kaip struktūrinimas

Ewa Morawska (2001, 2011a, 2011b) siūlo konceptualizuoti migraciją kaip struktūrinimo procesą. Vertinant tarptautinę migraciją kaip struktūrinimo procesą, analitiškai sukuriama jungtis tarp makro ir mikro lygių. Morawska (2001) pristato struktūrinimą kaip abipusį struktūros ir veiksnio procesą. Kaip tai veikia? Ilgalaikis ir tiesioginis jėgų spaudimas aukštesniuose struktūriniuose sluoksniuose nustato žmonių veiklos „įmanomumo“ ribas, nubrėžia horizontus. Tai vyksta labiau artimoje socialinėje aplinkoje, kur individai ir grupės įvertina savo padėtį, nusistato tikslus ir patiria numatytas, o dažnai ir nenumatytas savo veiksmų pasekmes, kurios savo ruožtu daro įtaką lokaliai lygmeniui, o ilgalaikėje perspektyvoje – paveikia ir didesnio masto struktūras.

Struktūros, suprantamos kaip daugiau ar mažiau patvarios socialinių santykių ir kultūrinių darinių organizacijos, yra kuriamos ir perkuriamos per kolektyvines veikėjų praktikas. Šie veikėjai, užimdami konkrečias pozicijas mažose ar didesnėse grupėse, atlieka specifinius vaidmenis ir yra daugiau ar mažiau perėmę šių vaidmenų normatyvinius reikalavimus (Morawska, 2011a, p. 4). Struktūros, suprantamos kaip socialinių santykių ir kultūrinių darinių, kuriamų ir perkuriamų per kasdienę socialinių veikėjų veiklą, modeliai, yra daugialypiai pagal savo pobūdį, apimtį, dinamiką ir trukmę. Šie modeliai nereiškia suvaržymo paties savaime, tačiau jie tuo pat metu ir varžo, ir įgalina. Struktūrinimo modelis yra ypatingai svarbus siekiant interpretuoti (i)migrantų siekius, kurie juda į kitą socialinę ir fizinę aplinką arba tarp skirtingų aplinkų ir susiduria su naujomis sąlygomis. Interpretuojant būtent struktūrinimo modelio rėmuose, migrantų veiklos nėra nei tiesiog struktūrų padarinys, nei jų veiksnio savavališkumas, bet laiko ir erdės specifinių kontekstų sąveika.

Migrantai, sujungami emigracijos ir imigracijos valstybes, daro įtaką kitiems veikėjams. Migrantų pasakojimai apie gyvenimą užsienyje, naujos socialinės padėties ženklų demonstravimas per aprangą, pasikeitusį gyvenimo stilių, vartojimo įpročius palaipsniui keičia kitų visuomenės narių požiūrį į migraciją. Migracijoje dalyvaujančių valstybių socialinės struktūros, sąveikoje su migravimu kaip efektyvaus būdo pagerinti gyvenimą pripažinimu tarp kitų visuomenės narių, tampa savotiška „kultūrine struktūra“ (Morawska, 2001) – socialiai įtvirtinta, normatyviškai sankcionuota priemonių pasiekti savo tikslų visuma, kuri daro įtaką kitiems visuomenės nariams. Tokiu būdu migracija tampa vis artimesnė kiekvienam visuomenės nariui, tampa integruota socialinio gyvenimo dalimi, atrodo kaip dar viena priemonė siekti žmonėms savo tikslų. Tuo tarpu visuomenės lygmenyje vyksta vis stipresnis tarptautinės migracijos tęstinumo užtikrinimas.

Struktūrinimo teorijos požiūriu, migrantas yra aktyvus, turintis galios, racionalizuojantis, pažinus, sąmoningas, refleksyvus veikėjas, įvertinantis savo egzistavimo sąlygas, veikimo galimybes, gebantis nurodyti savo veiksmų motyvus, įvertinti savo ir interpretuoti kitų socialinę elgseną, projektuojantis savo ateities trajektorijas ir *galintis* pasirinkti veikimo būdą, t.y. migracijos kryptį, trukmę, dažnį.

Anot Bakewell (2010, p. 1701), būtent Goss ir Lindquist (1995) bei Morawskos (2001) indėliai paverčiant struktūrinimo teoriją priemone, susiejančia struktūrą ir veiksnumą tarptautinės migracijos tyrimuose, yra labiausiai „detalūs ir rafinuoti“.

Struktūrinimo teorijos kontekste migracija atsiskleidžia kaip rekursyvus procesas, formuojamas ir transformuojamas aktyvių veikėjų ir pats formuojantis bei struktūruojantis veikėjų socialinį elgesį ateityje. Struktūrinių veiksmų sankloda emigracijos ir imigracijos valstybėse, migravimu kaip efektyvios gyvenimo strategijos pripažinimas tarp visuomenės narių sukuria kultūrinį – struktūrinį elementą, kuris pradeda daryti įtaką kitų žmonių migraciniam sprendimams.

Nors migraciją tyrinėjantys mokslininkai dažnai pripažįsta, kad rasti balansą tarp struktūros ir veiksnio yra problemiškas uždavinys, kur kas mažiau jų pateikia aiškias gaires, kaip to balanso galima būtų siekti (Bakewell, 2010). Vienas pagrindinių aspektų, dėl ko yra kritikuojama struktūrinimo teorija, tai aiškių gairių, kaip ją taikyti empiriniuose tyrimuose, nepateikimas. Kitas svarbus aspektas iškyla jau taikant struktūrinimo teoriją empiriškai. Kaip pastebi britų mokslininkė Karen O'Reilly (2012), tai dvi skirtingų krypčių tendencijos – *arba* tyrinėti pasirinktą procesą kaip individualų reiškinį, o tai gresia metodologiniu individualizmu, *arba* atskirti makro, mezo ir mikro lygmenis neanalizuojant jų tarpusavio sąveikos.

2. AUKŠTOS KVALIFIKACIJOS SPECIALISTŲ TARPTAUTINĖ MIGRACIJA: GLOBALUS IR LOKALUS KONTEKSTAS

XXI a. pradžioje tarptautinė migracija skleidžiasi kaip šiuolaikinės globalizacijos savybė. Tačiau priešingai nei migracija, globalizacija žymi naujus kokybinius pokyčius pasaulio sistemoje: globalios ekonomikos restruktūrizacija, intensyvėjantys ryšiai tarp įvairių tinklų, auganti priklausomybė tarp valstybių ir bendruomenių, didėjanti skirtingų kultūros formų interakcija, deterritorizacija ir difuzija. Šiuolaikinė tarptautinė migracija, jos keliami iššūkiai ir su ja susiję reiškiniai yra neatskiriami nuo šių transformacijų.

2.1. Globalumo dimensija tarptautinėje migracijoje

Šiuolaikinė tarptautinė migracija yra globalių procesų ir pasaulio ekonomikos dalis. Be to, tarptautinė migracija ne tik tampa globali, bet ir auga jos mastai, diferencijuojasi migracijos tipai, auga migruojančių moterų dalis bei migracijos įtaka politiniams procesams ir atsiranda vis daugiau valstybių, patiriančių savo statuso pokyčius iš tradicinių emigracijos valstybių į

imigracijos valstybes ir atvirkščiai (Castles, Miller, 2009). Tačiau, kaip teigia Castellsas (2005, p. 135), lygiagretus visos darbo jėgos globalizacijos procesas nevyksta – iš tiesų globalizuota tampa tik vertingiausios darbo jėgos rinka. Ši darbo jėga išsiskiria savo specializacija, dėl kurios yra paklausi ir todėl įtakinga – tai „profesionalai (aukščiausio lygio verslo vadybininkai, finansų analitikai, specialiųjų paslaugų konsultantai, mokslininkai bei inžinieriai, kompiuterių programuotojai, biotechnologai ir kiti), menininkai, mados kūrėjai, aktoriai, sporto žvaigždės, dvasiniai mokytojai, politikos konsultantai bei profesionalūs nusikaltėliai“.

Tarptautinės migracijos organizacijos ekspertas Koser (2009, p. 5) išskiria kelis globalaus masto pokyčius, kurių derinys leidžia paaiškinti kasmet vis augantį tarptautinį migrantų skaičių. Tai augantis išsivystymo skirtumas tarp valstybių, pasaulinė darbo vietų krizė, darbo rinkų segmentacija, perversmas transporto ir komunikacijos srityse bei klestintis migracijos verslas.

Šiuolaikinė globalizacija – laikotarpis, prasidėjęs po Antrojo pasaulinio karo – lėmė pasaulinės migracijos pobūdžio kaitą. Tris dešimtmečius po karo didžiausia migracija vyko iš Europos pakraščių ir iš buvusių kolonijų į Šiaurės ir Vakarų Europos valstybes (Held ir kt., 2002). Pasaulio ekonomikos globalizacija ir informacinių technologijų progresas, suaktyvėjęs XX a. 8 dešimtmetyje, lėmė ekonominį augimą išsivysčiusiose šalyse, o tai savo ruožtu išaugino poreikį aukštos kvalifikacijos darbo jėgai. Šiame fone 7-ojo dešimtmečio viduryje gimė nauja pasaulinės migracijos tendencija. Tai jau buvo aukštos kvalifikacijos darbuotojų srautai. Jų atsiradimas sietinas su kvalifikacijos kriterijaus įvedimu tarptautinės migracijos politikoje. 1965-aisiais metais JAV buvo priimtas „Imigracijos ir Tautybės aktas“ (*Immigration and Nationality Act*), kuris panaikino imigrantų kvotas pagal tautybę, nustatė imigrantų skaičiaus iš Vakarų ir Rytų pusrutulių viršutinę ribą, numatė atskirą pabėgėlių kvotą ir sukūrė lengvatų sistemą, orientuotą į būsimų imigrantų aukšto lygio profesinius įgūdžius nepriklausomai nuo jų kilmės šalies ir teikiančią pirmenybę kvalifikuotiems JAV piliečių ir rezidentų giminaičiams. Netrukus, 1967 m., kvalifikacijos kriterijų į migracijos

politiką įsivedė Kanada, sukūrusi naujovišką ir lanksčią taškų sistemą, kiek vėliau panašią sistemą pradėjo įgyvendinti ir Australija (nuo 1973 m.).

Per porą dešimtmečių aukštos kvalifikacijos specialistų pritraukimo ir išlaikymo programų kūrimas įgijo pagreitį ir amžių sandūroje jas jau turėjo Naujoji Zelandija, Vokietija, Didžioji Britanija, Švedija ir kitos ekonomiškai turtingos valstybės. Šiandien sparčiai augančių ekonomikų šalys Azijos-Ramiojo vandenyno pakrantėje ir Vakarų Azijoje (Tailandas, Malaizija, Kinija, Indija ir kt.) taip pat išgyvena milžinišką labai kvalifikuotos darbo jėgos poreikį ir samdo darbuotojus iš užsienio bei skatina grįžti savo kvalifikuotus emigrantus.

Po Antrojo pasaulinio karo buvo taip pat būdingi intensyvios *regioninės* migracijos, išskeldinimų srautai. Pagrindinė kryptis, apėmusi išskirtinai *ekonominę* migraciją, buvo Pietų Europa – Šiaurės ir Vakarų Europa. Migracija į EBPO šalis ir migracija tarp EBPO šalių buvo pagrindinis kvalifikuotos migracijos srautas. Kvalifikuoti darbuotojai buvo vis labiau globalėjančių ekonomikos mazgų pagrindinė darbo jėga.

Šią tarpregioninę migraciją nuo 1973 m. papildė *globalus* ir *regioninis* žmonių judėjimas iš Pietų ir Pietryčių Azijos, Šiaurės Afrikos į Europos, Persų įlankos ir Viduriniųjų Rytų valstybes (Held ir kt., 2002). Kitų dviejų globalių srautų traukos zona buvo Šiaurės Amerika ir Australija. Į Šiaurės Ameriką judėjo žmonės iš Lotynų Amerikos, Karibų jūros šalių ir Ramiojo vandenyno – Azijos pakrantės. Globalus srautas į Australiją nusidriekė iš Ramiojo vandenyno – Azijos pakrantės šalių. Pokolonijinių valstybių formavimasis ir pilietiniai karai sukūrė didėjančius tarptautinius *prieglobsčio ieškotojų*, tarptautinių *pabėgėlių*, regioninių *perkeltų asmenų* srautus. Šiame laikotarpyje didėja ir *turistų*, *keliautojų*, *akademinių mainų* srautas (Held ir kt., 2002, p. 338-344)

Kita šiuolaikinių migracijos srautų mastą apibūdinanti dimensija yra daugybė *regioninių* migracijos sistemų, atsiradusių greta globalių srautų (Held ir kt., 2002, p. 344). Skirtingu intensyvumu regioninė migracija vyko ir vyksta visame pasaulyje. Iširus Sovietų Sąjungai ir žlugus griežtam jos migracijos

režimui, į tarptautinę migraciją įsijungė naujos valstybės, tarp kurių buvo ir Lietuva. Šiuolaikinės komunikacijos ir transporto infrastruktūros plėtra akivaizdžiai paspartino žmonių tiek individualų, tiek kolektyvinį judėjimą.

Paprastai manoma, kad tarptautinės migracijos keliai nusidriekia iš neturtingų valstybių į Europos, Šiaurės Amerikos, Australijos ar Azijos turtingas valstybes. Tačiau *Pranešimas apie žmogaus socialinę raidą* (Human Development Report, 2009) atskleidė, kad tokių migrantų dalis visame migracijos sraute yra palyginti maža (mažiau trečdalis visų tarptautinių migrantų, arba 70 mln. žmonių). Gerokai didesni srautai driekiasi iš besivystančių valstybių į besivystančias arba iš išsivysčiusių šalių į išsivysčiusias (200 mln. žmonių kartu sudėjus) (Human Development Report, 2009, p. 1-2). Mažiausiai mobilūs yra neturtingųjų šalių gyventojai – mažiau nei vienas procentas visų Afrikos gyventojų persikėlė į Europą.

Jungtinių Tautų Organizacijos (JTO) duomenimis, 2013 m. viduryje pasaulyje buvo 231,5 milijonų tarptautinių migrantų (UN DESA, 2013a) arba kiek daugiau nei 3 proc. viso pasaulio gyventojų, ir ši tendencija nesikeičia nuo 1950-ųjų metų (Human Development Report, 2009). Daugiau nei pusė jų (58,5 proc.) rezidavo labiau išsivysčiusiuose regionuose, o mažiausiai išsivysčiusiuose regionuose migrantų skaičius buvo labai mažas – nesiekė 11 mln. žmonių arba, kitaip tariant, jų dalis visame pasaulio migrantų skaičiuje buvo truputį mažesnė nei 5 proc. Tai parodo, kad labiausiai neturtingų šalių gyventojai nemigruoja dėl jiems per brangios migracijos tiesioginių kaštų prasme (finansinės išlaidos kelionių bilietams, pirminiam įsikūrimui ir kt.). Daugiausiai migrantų (po vieną iš trijų) gyvena Europoje ir Azijoje. Europa išlieka daugiausiai imigrantų pritraukiančiu regionu pasaulyje, kurioje 2013 m. gyveno per 72 mln. migrantų (UN DESA, 2013a). Azijoje sparčiai augančios Singapūro, Tailando, Malaizijos ir Vakarų Azijos regione naftą išgaunančių valstybių ekonomikos taip pat ėmė pritraukti vis daugiau imigrantų ir per 13 metų Azijos regionas pasipildė 20 milijonų migrantų iki 70,8 mln. (ten pat). Atskiro paminėjimo reikalauja Šiaurės Amerikos regionas, kuriame gyvena penktadalis (22,9 proc.) visų migrantų, nes 2000-2013 m. laikotarpiu imigrantų

skaičiaus prieaugis čia buvo didžiausias pasaulyje (25 mln.) ir siekė vidutiniškai 2,8 proc. kasmet (UN DESA, 2013b).

Nors patikimos naujausios informacijos apie migrantų kvalifikacijos struktūrą trūksta, ypač mažiau išsivysčiusiose šalyse, galima daryti prielaidą, kad tarp pasaulio migrantų dominuoja žemos kvalifikacijos darbuotojai (IOM, 2013, p. 68). Vertinama, kad tik 21,4 proc. visų pasaulio migrantų turi aukštąjį išsimokslinimą (Dumont ir kt., 2010, p. 24). Tačiau, išskyrus kelis atvejus, beveik visose valstybėse aukštąjį išsimokslinimą turinčių dalis tarp imigrantų yra didesnė nei tarp vietinių gyventojų (Dumont ir kt., 2010), o emigrantai iš besivystančių ir EBPO priklausančių valstybių yra aukštesnio išsimokslinimo nei nemigruojanti tų šalių gyventojų dalis (Docquier, 2013).

Tarptautinė darbo organizacija (TDO) konstatuoja, kad gyventojų judėjimas tarp valstybių yra neišvengiamas ateinančiais dešimtmečiais ir vargu, ar šį procesą įmanoma bei reikia stabdyti. Pagrindinės migracinį mobilumą skatinančios jėgos yra identifikuojamos užimtumo srityje bei socialinėje-demografinėje gyventojų kilmės ir tikslo valstybių struktūroje, t.y. tinkamų darbų trūkumas kilmės šalyse, gyventojų senėjimas išsivysčiusiose ir vidutinių pajamų šalyse, didelis jaunų žmonių, kurie įžengs į darbingo amžiaus laikotarpį, skaičius neturtingose valstybėse yra esminės prielaidos, skatinančios žmones vykti į kitas valstybes (UN, 2013).

Matome, kad dėmesys teikiamas konkrečiam migracijos tipui – darbo jėgos migracijai, kurios pagrindinis veiksnys yra susijęs su užimtumo klausimais. Atitinkamai ieškomas ir sprendimas besiklostančiai situacijai reguliuoti. TDO požiūriu, suvaldyti esamus ir būsimus procesus įmanoma pritaikius migracijos politiką taip ir tiek, kad iš migracijos laimėtų ir kilmės, ir tikslo šalys. Vis dėlto pasaulinės migracijos tendencijos iliustruoja daugiau bendrą užimtumo situaciją, nediferencijuojant gyventojų pagal socialinį-ekonominį statusą.

2.2. Aukštos kvalifikacijos specialistų migracijos veiksniai ir pasekmės: tyrimų apžvalga

Migracijos veiksniai ir pasekmės yra heterogoniškos, nedeterministinės prigimties. Britų mokslininkas de Haas teigia (2010), kad ši nuostata susišaukia su sociologinių paradigmu slinktimi šiuolaikinėje socialinėje teorijoje nuo funkcionalizmo arba struktūralizmo tradicijos link labiau pliuralistinių, „hibridinių“ prieigų, vienu metu nagrinėjančių ir struktūrą, ir veiksnumą. Tad socialiniai mokslininkai, įtakoti postmodernios galvosenos ir Giddenso struktūrinimo teorijos, tarptautinės migracijos tyrimuose siekia harmonizuoti struktūros ir veiksnumo santykį (De Haas, 2010, p. 241-242).

Žmogiškojo kapitalo judėjimas iš neturtingų valstybių į pasiturinčias vyksta įžengiant į jas ne tik per „užimtumo vartus“, bet ir per „akademinius vartus“ (Castles, Miller, 2009, p. 65). Vis didesnis skaičius žmonių, įgijusių bakalauro laipsnį mažiau išsivysčiusiose valstybėse, atvysta į išsivysčiusias valstybes studijuoti toliau. Reaguodamos į situaciją ir siekdamos, kad akademinis srautas būtų vienakryptis ir baigusieji studijas elektronikos, inžinerijos ir gamtos mokslų srityse imigrantai neišvažiuotų, tradicinės imigracijos valstybės – JAV, Didžioji Britanija, Kanada, Australija – ir Vokietija pakeitė imigracijos taisykles. Šiandien mokslų daktarai, kilę iš Indijos ir Kinijos, sudaro Silikono slėnio ir kitų aukštųjų technologijų gamybos sričių mokslinį stuburą (ten pat).

Aukštos kvalifikacijos darbuotojų praradimas mažiau išsivysčiusioms šalims gali grėsti ekonomikos stagnacija ir reikšti tiesioginių ir netiesioginių investicijų į aukštąjį išsimokslinimą bei mokesčių pajamų švaistymą (Castles, Miller, 2009; IOM, 2005, p. 175). Tačiau yra ir kritinių pastabų aukštos kvalifikacijos specialistų migracijos neigiamų pasekmių požiūriu.

Viena vertus, jeigu migracija yra nepakankamų darbo galimybių pasekmė, šis reiškinys turėtų būti vertinamas labiau kaip „protų“ *pertekliaus* nutekėjimas negu „protų“ nutekėjimas (IOM, 2005). Jeigu aukštos kvalifikacijos specialistai negali būti įdarbinti namuose, emigruodami jie

nepakenkia savo šalies ekonomikai (Castles, Miller, 2009). Šiuo atveju pertekliaus išvykimas padeda subalansuoti aukštai kvalifikuotos darbo jėgos pasiūlą ir paklausą kilmės šalyje ir tuo pačiu patenkina šios darbo jėgos poreikį pasaulyje, nuo ko laimi viso pasaulio ekonomika.

Antra vertus, kai kurių valstybių istorija įrodo, kad intelektinio kapitalo emigracija nebūtinai nuskurina valstybę. Norvegija, Švedija ir Didžioji Britanija XIX a. ir XX a. pradžioje, Italija, Ispanija ir Portugalija 1960-1970-aisiais siuntė savo kvalifikuotą ir nekvalifikuotą darbo jėgą į užsienį, tačiau nė viena šių valstybių ekonomiškai nenuskurdo (IOM, 2005). Taivano ir Indijos pavyzdžiai rodo itin kvalifikuotos darbo jėgos grįžtamosios migracijos efektą šalies vystymuisi. 1960-1970-aisiais Taivanas dėl emigracijos neteko reikšmingos aukštos kvalifikacijos specialistų dalies, tačiau, kai įvyko pakilimas aukštųjų technologijų sektoriuje, Taivano vyriausybė sugebėjo pritraukti atgal savo piliečius iš JAV. Patyrusios darbo jėgos sugrįžimas buvo svarbus veiksnys staigiam šalies ekonomikos augimui. Indija nuo 1950-ųjų taip pat patyrė aukštąjį mokslą baigusiujų emigraciją į JAV ir kitas turtingąsias valstybes, tačiau vėliau daug IT specialistų grįžo tam, kad padėtų šaliai įtvirtinti ir vystyti sparčiai augantį IT sektorių (Castles, Miller, 2009).

Aukštos kvalifikacijos specialistai emigruoja ne tik dėl aukštesnių atlyginimų, bet ir dėl prastų darbo ir gyvenimo sąlygų namuose bei nepakankamų profesinio augimo galimybių (Castles, Miller, 2009, p. 66). Be to, kvalifikuotų žmonių skatinimas dirbti užsienyje gali būti vertinamas kaip racionali strategija, nes trumpame laikotarpyje tai gali padidinti piniginių perlaidų apimtį, o ilgame laikotarpyje tai gali vesti prie patyrusios darbo jėgos grįžimo ir technologijų perkėlimo (ten pat). Bet kokių atveju, migruoti, laisvai judėti yra žmogaus teisė. Parduoti savo gabumus pasaulinėje rinkoje taip pat yra žmogaus teisė ir uždrausti naudotis šiomis teisėmis yra ypatingai sudėtinga, o ir neproduktyvu.

Migraciją tyrinėjantys mokslininkai šiandien pripažįsta, kad daugelis migrantų palaiko ryšius su kilmės šalimi tuo pačiu metu integruodamiesi paskirties valstybėse (Levitt, 2009; Glick Shiller ir kt., 1992; Basch ir kt.,

1994). Todėl aktuali tapo transnacionalizmo koncepcija, peržengianti politines, ekonomines ir kultūrinės visuomenių ribas.

Castles (2010) pažymi, kad kai kurie tyrėjai siūlo net atsisakyti migracijos sąvokos, nes manoma, kad reikšdama senąją, klasikinę, ilgalaikio persikėlimo iš vienos valstybės į kitą sampratą, ji suponuoja darbo ir gyvenamosios vietos pakeitimo modelius, būdingus XIX a. ir XX a. Tuo tarpu XXI a., kuriam būdingas takumas, atvirumas ir greitis, pasipildė tik šiam laikmečiui būdingais informacijos, žinių, kapitalų, žmonių judėjimais. Šiame kontekste migracijos sąvoka ne tik kad tampa per siaura apibūdinant įvairius judėjimus, bet tiesiog nebeatitinka šiuolaikinio migracinio mobilumo įvairovės ir esmės. Asmeniui tampa normalu mąstyti už nacionalinės valstybės ribų ir jas kirsti (Urry, 2007).

Visgi migracija, kaip socialinis fenomenas, atspindi istorinį vyksmo kontekstą ir tuo pačiu yra jo sąlygojama, todėl svarbu atskirti to konteksto lygmenis ir suvokti kiekvieno lygmens socialines jėgas, kurias patiria ir su kuriomis sąveikauja individas.

2.3. Aukštos kvalifikacijos specialistų tarptautinės migracijos ypatumai

Aukštos kvalifikacijos migracija yra, ko gero, viena labiausiai pageidaujama ir skatinama tarptautinės migracijos formų pasaulyje. Aukštos kvalifikacijos specialistų padėtis tarptautinėje darbo rinkoje skiriasi nuo mažai kvalifikuotų arba nekvalifikuotų darbuotojų. Paprastai situacija nebūna „be pasirinkimo“, kuomet vienintelė išeitis išgyventi yra pradėti dirbti bet kokią darbą. Tačiau reikia pripažinti ir tai, kad yra daug „protų švaistymo“ (angl. *brain waste*) atvejų, kai imigrantas savo darbo pozicijai yra per daug kvalifikuotas (angl. *overqualified*), ypač tais atvejais, kai tikslo valstybėje nėra sukurtas kvalifikacijų pripažinimo mechanizmas ir kilmės valstybės aukštojo mokslo diplomai yra „beverčiai“ emigracijoje. Todėl negalime vienareikšmiškai teigti, kad aukštojo mokslo diplomai „apsaugo“ nuo

nekvalifikuotų darbų. Esmė tame, kad ne visi aukštos kvalifikacijos specialistai vienodai geidžiami imigracijos valstybėse, todėl skirtingas specialybes įgijusių aukštos kvalifikacijos darbuotojų situacija gali reikšmingai skirtis. Čia egzistuoja tam tikra profesijų hierarchija, priklausanti nuo konkrečios valstybės darbo rinkos situacijos ir šalies vystymosi strateginių kryptių. Tačiau tie specialistai, kurie yra įgiję tuo metu paklausią specialybę ne tik konkrečioje valstybėje, bet ir regioniniu ar pasauliniu lygiu, tie yra globalios darbo rinkos dalyviai ir gali rinktis iš pasiūlymų, peržengiančių valstybių nacionalines ribas.

Spartus informacinis-technologinis augimas kuria aukštąsias technologijas, naudingas tiek verslui, tiek visuomenei, ir kartu reikalauja ypatingai kvalifikuotos darbo jėgos; verslo globalizacija lemia aukštos kvalifikacijos darbuotojų judėjimą tarptautinių kompanijų viduje; ekonomikos globalizacija taip pat reikalauja ekspertinių žinių tam tikrose srityse; tuo pačiu nepatenkinami demografiniai procesai, nacionalinių švietimo sistemų niuansai inovacijas kuriančiose valstybėse aukštos kvalifikacijos darbo jėgos trūkumą tik paaštrina ir tai skatina valstybes imtis priemonių pritraukti aukštos kvalifikacijos darbuotojus iš užsienio. Teigiama, kad aukštos kvalifikacijos migrantai lemia didesnę našumą, antreprenerystės išteklius ir geresnes prekybos galimybes juos priimantiems regionams (OECD, 2011). Nors nemažai sparčiai besivystančių valstybių taip pat formuoja nacionalines strategijas, kaip pritraukti užsienio „talentus“ arba susigrąžinti savo specialistus, vis dėlto ekonomiškai stipriausios valstybės, ypač tradicinės imigracijos valstybės, laikomos lyderėmis šioje importo srityje, o kai kurie tyrinėtojai šią konkurenciją vadina „karu dėl talentų“ (pvz., Florida, 2005; Shachar, 2006). Aukštos kvalifikacijos migracija (ir apskritai tarptautinė migracija) yra vertinama kaip globalių procesų ir pasaulio ekonomikos dalis. Tarptautinė migracija ne tik tampa globali, bet ir auga jos mastai, diferencijuojasi migracijos tipai (Castles, Miller, 2009), tačiau iš tiesų globalizuota tampa tik vertingiausios darbo jėgos rinka, kuri išsiskiria savo specializacija, dėl kurios yra paklausi ir todėl įtakinga (Castells, 2005).

Tarptautinė migracija yra svarbus veiksnys, keičiantis imigracijos ir emigracijos regionų demografinę struktūrą ir žmogiškojo kapitalo kompoziciją. Siekiant suprasti migrantų įtakas vietinei darbo rinkai, tampa svarbios žinios apie migrantų kvalifikaciją. EBPO, remdamasi įvairiais empiriniais tyrimais, informuoja, kad aukštos kvalifikacijos migrantai lemia didesnę našumą, antreprenerystės išteklius ir geresnes prekybos galimybes priimantiems imigrantus regionams. Pastaruosius dvidešimt metų, kurie pasižymėjo pasikeitusia, skatinančia imigracijos politika aukštos kvalifikacijos migrantų atžvilgiu, fiksuojamas didesnis imigrantų su aukštuoju išsilavinimu įdarbinimas. Aukštos kvalifikacijos tarptautinis mobilumas padidėjo iš karto, kai tik buvo įvestos išplėstinės politikos priemonės, žymia dalimi sumažinančios reikalavimus aukštos kvalifikacijos darbuotojų įvažiavimui į šalį.

Nagrinėjant absoliučiais skaičiais, daugiausiai aukštos kvalifikacijos migrantų gyvena JAV, Kanadoje ir Australijoje. Kadangi tai yra tradicinės imigracijos valstybės, būtų sudėtinga tikėtis kokių nors kitokių rodiklių. Kita traukos zona aukštos kvalifikacijos migrantams yra ne valstybės, o globalūs miestai – pavyzdžiui, Paryžius ir Londonas. Atsižvelgiant į priimančių regionų dydį ir paverčiant absoliučius dydžius santykiniais, reitingų eiliškumas pasikeičia, tačiau paveikslas išlieka panašus – Ontarijo, Londono ir Britiškosios Kolumbijos darbo jėgos struktūroje daugiau nei 15 proc. darbo jėgos yra su aukštuoju išsilavinimu bei užsienyje gimę darbuotojai (OECD, 2011).

Kai kuriais atvejais migrantai *padidina* bendrą gyventojų išsilavinimo lygį imigracijos regionuose. Tai yra būdinga Kanadai, Airijai, Portugalijai, Slovakijos Respublikai ir Jungtinei Karalystei. Šiose valstybėse imigrantų bendras išsilavinimo lygis yra aukštesnis nei vietinių gyventojų. Pavyzdžiui, Kanadoje gyvenantis, tačiau užsienyje gimęs, žmogus paprastai turi aukštąjį išsimokslinimą, vadinasi, vidutinis Kanados imigrantas yra baigęs aukštąją mokyklą. Tuo tarpu Skandinavijos valstybėms, kuriose prieglobsčio prašytojų mastai yra tradiciškai didesni, būdinga didesnė vietinių gyventojų dalis su

aukštuoju išsilavinimu. Taip pat svarbu turėti omenyje, kad neregistruoti, nelegalūs migrantai, kurie nepatenka į jokias darbo jėgos apskaitas ar surašymus, paprastai yra žemesnio išsilavinimo, todėl realus vietinių ir migrantų išsimokslinimo santykis gali būti kažkiek kitoks.

Pamatinis aukštos kvalifikacijos migrantų tarptautinės patirties aspektas – tai klausimas, *kas motyvuoja aukštos kvalifikacijos darbuotojus judėti kertant nacionalines valstybių sienas?*

Aukštos kvalifikacijos specialistų tarptautinę migraciją nagrinėjančioje literatūroje galima išskirti kelias esmines autorių nurodomas priežastis, kurias būtų žymiai tikslingiau vadinti veiksmų grupėmis. *Pirmoji* veiksmų grupė susijusi su aukštos kvalifikacijos specialistų darbu transnacionalinėse kompanijose. Kaip teigia pasaulio miestų tyrinėtojai (Beaverstock, Smith, 1996; Lassen, 2006), kvalifikuoti darbuotojai migruoja tarp valstybių atlikdami savo pareigas transnacionalinėse korporacijose. Keliavimas dirbti į kompanijos padalinį užsienio valstybėje yra sudėtinė darbo dalis, kur darbuotojai, siekdami kopti karjeros laiptais, dažnai turi tam tikrą laiką išdirbti atitinkamose pareigose, kurios yra lokalizuotos jį įdarbinusios kompanijos užsienio padalinyje (Tzeng, 1995).

Šis darbuotojų per(si)kėlimo procesas susijęs su pokyčiais platesnėje plotmėje. Jau daugiau nei prieš du dešimtmečius britų profesorius Johnas Saltas (1992) susiejo aukštos kvalifikacijos migraciją Europoje su verslo struktūrų evoliucija šiame regione. Remdamasis oficialiais duomenimis ir įvairių tyrimų rezultatais, jis priėjo prie išvados, kad aukštos kvalifikacijos geografinį mobilumą pirmiausia lemia didžiųjų darbdavių internacionalizacijos procesas ir su šiais interesais susijusi darbo jėgos paklausos pokyčiai. Taigi internacionalizacija skatina judėti aukštos kvalifikacijos specialistus tiek kompanijų viduje tarp valstybių, tiek pritraukiant naujus darbuotojus iš kitų valstybių.

Sekanti aukštos kvalifikacijos migracijos veiksmų grupė yra pagrįsta individualia migrantų strategija, nepriklausančia nuo korporacijos tikslų. Šiuo atveju migracija gali būti tiek laikina, tiek pastovi. Migracija, siekiant sukaupti

daugiau kapitalo nei tai įmanoma padaryti kilmės valstybėje ir grįžti namo tik tada, kai yra sukaupta nusistatyta suma, arba tikslas studijuoti, arba atlikti mokslinius tyrimus yra laikinos migracijos strategijos. Tuomet migracija yra būdas sparčiau užsidirbti, o studentams arba tyrėjams – surasti geriausius universitetus.

Visgi viena mokslinių tyrėjų mobilumo studija (Casey ir kt., 2001) atskleidė įdomius ir pakankamai kontraversiškus rezultatus, kad protų nutekėjimas didžia dalimi gali būti siejamas su *instituciniu nelankstumu* ir *skaidrumo trūkumu* kilmės valstybėje, kas skatina tyrėjus ir mokslininkus pasilikti užsienyje. Institucinis nelankstumas ir nepakankamas skaidrumas yra institucinio valdymo subjektas ir padarinys. Be to, studijos rezultatai parodė, kad šie instituciniai bruožai iš esmės prisidėjo prie „protų švaistymo“ tyrėjams grįžus namo, kai jie negalėjo dirbti kaip nepriklausomi tyrėjai, o vykdomi tyrimai buvo žemo lygio (Casey ir kt., 2001, p. 6-7).

Laikina migracijos strategija gali virsti pastovia. Kuo ilgiau tyrėjas gyvena konkrečioje imigracijos valstybėje, tuo stipriau gali pasireikšti „užrakinimo“ (angl. *locked in*) tikslo šalyje mechanizmas. Jis laikomas mažiau traumuojančiu nei „atrakinimas“ (angl. *locked out*) kilmės šalyje (Casey ir kt., 2001, p. 6). „Užrakinimo“ tikslo šalyje mechanizmas apima visas sąlygas ir veiksnius, kurie sulaiko tyrėją nuo grįžtamosios migracijos. Pagrindiniai tokie „užraktai“ gali būti tyrėjo *aukštesnės pareigos* tikslo šalyje, kurių neįmanoma perkelti į kilmės valstybę, o nusileisti karjeros laipteliais būna sunku dėl mažėjančio finansinio atlygio, socialinio statuso pokyčių žemesnėje pozicijoje, ir tyrėjo vaikų *tapatinimasis su namais*, t.y. kai vaikai tikslo valstybę laiko savo namais. Abi „rakinimo“ mechanizmo formos koreliuoja su gyvenimo imigracijos valstybėje trukme.

Kita vertus, migracija dažnai įvyksta nesiekiant antrepreneriškų tikslų sukurti sėkmingą, pasauliniu lygiu galintį konkuruoti verslą, kuris reikalautų iš esmės žiniomis pagrįstų arba su tuo susijusių įmonių. Kai kurie aukštos kvalifikacijos specialistų migracijos tyrinėtojai (pvz., Chesire, Magrini, 2006) nurodo, kad gyvenimo kokybė arba poilsio galimybės yra dažnos migracijos

priežastys. Ir tai yra *trečioji* aukštos kvalifikacijos tarptautinės migracijos veiksnių grupė. Anot Straubhaar (2000, p. 20-21), aukštos kvalifikacijos specialistams, kurie gali pasirinkti gyvenamąją ir darbo vietą, patrauklūs gali būti ir natūralūs šalies ištekliai, pavyzdžiui, švarus oras ir vanduo. Didžiausi regioniniai aukštos kvalifikacijos migrantų pasiskirstymo *šalies teritorijoje* skirtumai identifikuojami tokiose valstybėse kaip Meksika, JAV, Ispanija, Kanada ir Vokietija.

Darant prielaidą, kad tik konkrečios vietovės konkuruoja dėl talentų pasauliniu lygiu, aukštos kvalifikacijos migracija taps perdėtai geografiška, nes ignoruos darbo migracijos kaip daugiadimensinio proceso vaidmenį. Tarptautinis žmogiškojo kapitalo mobilumas yra geografinis, tačiau tai taip pat yra nacionalinių, vietinių, struktūrinių, taip pat ir individualių stūmos bei traukos veiksnių tinklo dalis.

Pasaulinėje konkurencijoje dėl talentų dalyvaujantys miestai gali pritraukti srautus keldami gyvenimo kokybę (būsto sąlygos, architektūra), socialinę aplinką (jaunesni gyventojai ir šeimos; žmogiškieji ištekliai), kultūrinę ir mokslo aplinką (kultūrinės pramogos, universitetai), darbo rinkos aplinką (darbininkai, pramonės vadyba, aukštesnio lygio paslaugos) ir ekonominę aplinką (mažų ir vidutinių įmonių bendradarbiavimas, didelių įmonių ir paslaugų integracija) (Bonavero ir kt., 1999; Gedikli, 2001).

Florida (2002) pasiūlė *miestų varžybų* dėl aukštos kvalifikacijos darbuotojų sąvoką, žyminčią konkurenciją dėl ypatingai kvalifikuotos darbo jėgos, vykstančios tarp stipriausių JAV miestų. Patraukli darbo rinka, modernus gyvenimo būdas, socialinė sąveika bendruomenės viduje, įvairovė, autentiškumas, tapatumas – tai fundamentalūs kriterijai, kurie, anot mokslininko, yra reikalingi kurti kūrybingą miestą ir paversti jį patraukliu aukštos kvalifikacijos specialistams.

Žinoma, miestų konkurencija dėl aukštos kvalifikacijos profesionalų sulaukė nemažai skepticizmo ir kritikos, pirmiausia, dėl miesto neoliberalaus vystymosi schemos (Peck, 2005). Pagrįstų klausimų kelia ir priežastinė logika – ar aukštos kvalifikacijos specialistų buvimas skatina ekonominį augimą, ar

atvirkščiai – ekonominis augimas stimuliuoja aukštos kvalifikacijos darbuotojų atvykimus? Taip pat, ar miestų strategija pritraukti „kūrybinę klasę“ iš tiesų turi potencialą paversti ekonomiką labiau konkurencinga (Rauch, Negrey, 2006)?

Aukštos kvalifikacijos migrantai vertina begalę ne ekonominių aspektų: gyvenimo standartus, mokyklų, sveikatos priežiūros įstaigų paslaugų, infrastruktūros kokybę ir gerai išvystytą profesinį tinklą (Papademetriou ir kt., 2008). Labiau išsilavinę asmenys neriboja savo karjeros konkrečia valstybe ir dažnai yra tarptautiškai mobilūs siekdami pasinaudoti geriausio darbo pasiūlymo privalumais (Pungas ir kt., 2011).

Analizuodami aukštos kvalifikacijos migraciją, kai kurie tyrėjai ir institucijos, pvz, Tarptautinė darbo organizacija (TDO), nurodo, kad svarbu turėti omenyje potencialią naudą, kurią besivystančios šalys gali gauti iš aukštos kvalifikacijos specialistų judėjimo į išsivysčiusias valstybes. Kai mokslininkai ir technologijų specialistai išvyksta gyventi ir studijuoti industrinėje šalyje, jie pasinaudoja galimybe įgyti žinių ir patirties, kurių jie neįgytų, jei pasiliktų tėvynėje. Taip pat priimančioje šalyje jie užmezga žinių ir informacijos tinklus. Tiesa, ši grąža nėra deterministiškai užprogramuota, didžia dalimi priklauso nuo asmeninės ir institucinės iniciatyvos kilmės šalyje, ir yra vertinama kaip didžiulio potencialo išraiška.

Tyrėjai Hunt ir Gauthier-Loiselle (2009, p. 4) nustatė, kad imigrantų dalies tarp visų gyventojų padidėjimas vienu procentiniu punktu padidina vienam gyventojui tenkančių patentų skaičių šešiais procentiniais punktais. Fan ir Stark (2007) analizavo kvalifikuotų žmonių migracijos neigiamas ir teigiamas pasekmes. Jie parodo, kad perspektyvoje tarptautinė migracija yra ne tik protų nutekėjimas, bet ir išsimokslinusių nedarbas (*educated unemployment*), kuris yra svarbi besivystančių valstybių darbo rinkos ypatybė. Anot jų, tarptautinė migracija gali būti „išsimokslinuso nedarbo“, perteklinio išsimoklinimo (angl. *overeducation*) ir „protų nutekėjimo“ išdava. Tačiau tinkami švietimo išteklių gali turėti menką poveikį vietos ekonomikai arba regioniniams skirtumams, jeigu tie žmogiškieji išteklių dykinėja ir visas jų

pajėgumas darbo vietoje yra neišnaudojamas (Rodriguez-Pose, Vilalta-Bufi, 2005). Švietimo išteklių trūkumas ir nepakankamumas taip pat gali būti išspręstas pritraukiant itin kvalifikuotą arba kvalifikuotą darbo jėgą iš kitų šalies rajonų arba kitų valstybių. Migracijos lygis, aukštos kvalifikacijos specialistų įsidarbinimo rodikliai, reguliavimas tarp švietimo pasiūlos ir darbo paklausos yra svarbūs indikatoriai, nurodantys visuomenės gebėjimą transformuoti žmogiškąjį kapitalą į ekonominį augimą.

Darbo mobilumo tyrimai pasaulinės ekonomikos srityje koncentruojasi ties tais migracijos aspektais, kurie „stumia“ iš kilmės vietos ir „traukia“ tikslo vietoje. Daug tyrimų, analizuojančių žmogiškąjį kapitalą sociologijos ir ekonomikos literatūroje kvalifikuoto darbo mobilumą apibūdina kaip „tarptautinis žmogiškas kapitalas“ (Mahroum, 2000).

Panašiai verslo literatūroje aukštos kvalifikacijos darbuotojai reiškia „žinių darbuotojus“ arba „kūrybinę klasę“. Ši literatūra pabrėžia darbuotojus tų ekonomikos sektorių, kurių veiklos produktas yra informacija. Šie darbuotojai traukia į tas vietas, kurios pasižymi aukšta gyvenimo kokybe, estetiška aplinka ir įsidarbinimo galimybės, siūlančios iššūkius, lankstumą ir aukštą darbo užmokestį (Florida, 2002; Hospers, 2003).

Tačiau šiandien konkrečios vietos sėkmė pasaulio ekonomikoje priklauso ne tik nuo lyginamųjų pranašumų technologijose, paslaugose ir informacijos, bet ir nuo kultūrinio ir lingvistinio suvokimo siekiant gauti naudos iš tarptautinės prekybos (Tremblay, 2005). Aukštos kvalifikacijos užsienio darbuotojai suteikia priimančiai šaliai žmogiškąjį kapitalą dvejopai: techniniais tyrimuose ir inovacijose panaudojamais įgūdžiais ir giliu savo valstybės ar regiono rinkos suvokimu.

Beine ir kt. (2001) analizuoja ryšį tarp migracijos, žmogiškojo kapitalo ir augimo atviroje besivystančioje ekonomikoje. Anot jų, žmogiškojo kapitalo „nutekėjimo efektas“ (angl. „*drain effect*“) gali būti naudingas, jeigu atvirėjanti (angl. *opening*) ekonomika skatina pakankamai aukštą investavimą į švietimą („protų efektas“, angl. „*brain effect*“).

Cellini (2007) tyrimas parodo, kad migracijos pasekmės visada neigiamai veikia emigracijos šalių gerovę, kai tuo tarpu imigracijos šalyse pasekmės gali būti tiek teigiamos, tiek neigiamos. Pasekmių pobūdis priklauso nuo migrantų „kokybės“ lyginant su „vietiniais“ darbuotojais (Cellini, 2007, p. 886). Pasižymintys aukštu žmogiškuoju kapitalu agentai yra labiau pasiruošę migruoti dėl egzistuojančių darbo užmokesčio skirtumo tarp valstybių nei agentai, turintys mažai to žmogiškojo kapitalo.

Žiniomis grįstoje ekonomikoje aukštai kvalifikuoto žmogiškojo kapitalo praradimas yra svarbus klausimas bet kuriai valstybei, o ypač besivystančioms šalims, kurios kovoja dėl savo pozicijos globalioje rinkoje. Paskutinius tris dešimtmečius buvo taikoma eilė politikos priemonių, siekiančių neutralizuoti protų nutekėjimą (Brown, 2002). Tačiau nei ribojančios, nei viliojančios siunčiančių šalių politikos priemonės nebuvo veiksmingos, nes nesustabdė aukštos kvalifikacijos migracinės bangos. Brown iškelia aukštos kvalifikacijos diasporos idėją, pagal kurią aukštos kvalifikacijos emigrantai prisidėtų prie kilmės šalies socialinio ir ekonominio vystymosi. Šis požiūris paremtas pripažinimu, kad aukštai kvalifikuoti migrantai, kad ir kokie jie būtų lojalūs savo kilmės šaliai, ne visuomet siekia į ją sugrįžti. Tai yra kardinaliai priešinga tradiciniam požiūriui, pagal kurį emigrantai visuomet siekia grįžti į tėvynę.

Orrenius ir Saving (2011) analizuoja aukštos kvalifikacijos darbuotojų emigracijos pasekmės siunčiančiai šaliai. Specialistus siunčiančios šalys turėtų skatinti veikiau laikinosios nei nuolatinės migracijos programas ir skatinti savo aukštos kvalifikacijos specialistų grįžtamąją migraciją, kadangi grįžtantys migrantai atsineš su savimi naujas technologijas, naujus antreprenerystės įgūdžius (*know how*). Tuo tarpu piniginės perlaidos ir migrantų tinklai taip pat kažkiek gali kompensuoti „protų nutekėjimo“ nuostolius.

Inovacijų, mokslo ir technologijų tematika būdinga ekonomiškai lyderiaujančioms valstybėms, ypač EBPO šalims narėms. Tai liudija ir gausi mokslinė literatūra, skirta aukštos kvalifikacijos migracijos analizei, kurios kontekste tampa aišku, kad aukštos kvalifikacijos darbo jėga yra ypatingai

šioms valstybėms aktualus diskursas. Šį įspūdį sustiprina ir pačios EBPO rengiamos įvairios publikacijos apie tarptautinę migraciją ir vystymąsi, žmogiškųjų išteklių plėtrą konkurencingumo varžybose ir pan. Be to, Pasaulio bankas, Tarptautinė migracijos organizacija operuoja skirstymu į EBPO šalis ir šiai organizacijai nepriklausančias valstybes, todėl EBPO šalių narių tikslai pasaulio lygiu iškyla kaip prioritetiniai.

Aukštos kvalifikacijos migracija pasaulyje yra stipriai diferencijuota, o konkrečių valstybių ir net regionų situacija labai skiriasi. Aukštąjį išsimokslinimą turinčių gyventojų emigracijos rodiklio diapazonas itin platus – nuo vos kelių iki beveik 90 proc. visų aukštąjį išsimokslinimą turinčių šalies gyventojų.

EBPO duomenų bazės DIOC ir DIOC-E⁸, kaupiančios statistinę informaciją apie tarptautinę migraciją paskirties šalyse – 32 EBPO priklausančiose ir 68 EBPO nepriklausančiose valstybėse – bei 233 imigrantų kilmės šalyse, pateikia duomenų ir apie trečiosios pakopos išsilavinimą turinčių imigrantų skaičių ir jo kaitą nuo 2000 metų. Imigrantų su aukštuoju išsilavinimu dalis EBPO šalyse sparčiai auga. Per dešimt metų (2000-2010/2011) imigrantų su trečiosios pakopos išsilavinimu skaičius EBPO šalyse padidėjo 70 proc. ir siekė 27,3 mln. žmonių. Iš jų 17 proc., arba 4,7 mln., buvo naujieji imigrantai, kurie atvyko į šalį mažiau nei prieš penkis metus. 2010-2011 m. beveik 30 proc. visų imigrantų EBPO zonoje turėjo aukštąjį išsilavinimą, tarp jų vienas iš penkių buvo Indijos, Kinijos arba Filipinų kilmės (OECD-UN DESA, 2013: 3). Toks aukštos kvalifikacijos imigrantų pasiskirstymas yra *paskirties* šalyse.

Pagal tai, kokia gyventojų su aukštuoju išsimokslinimu dalis gyvena *paskirties* šalyse, konkrečiai, EBPO šalyse narėse, galima teigti, kad didžiausi „protų nutekėjimo“ mastai būdingi neturtingoms Afrikos, Lotynų Amerikos bei Karibų regiono mažoms ir salų valstybėms. Ir šie mastai, iš pirmo žvilgsnio

⁸ Nuorodos į EBPO tarptautinės migracijos duomenų bazes:
<http://www.oecd.org/migration/mig/oecdmigrationdatabases.htm>.

sunkiai suvokiami, iš tiesų neproporcingai dideli pasaulio mastu ir tiesiog milžiniški vertinant pačių valstybių lygmeniu. Kai kurioms pasaulio valstybėms yra būdinga masiška piliečių su aukštuoju išsimokslinimu emigracija. Pavyzdžiui, EBPO ir JT Ekonomikos ir socialinių reikalų departamento duomenimis, beveik 90 proc. Gajanoje (valstybė P. Amerikos šiaurinėje dalyje) gimusių ir aukštąjį išsimokslinimą šalyje įgijusių žmonių 2010 m. buvo emigravę ir gyveno EBPO valstybėse (OECD-UN DESA, 2013). Daugiau nei pusė aukštąjį išsimokslinimą turinčių Barbadoso, Haičio, Trinidado ir Tobago piliečių taip pat emigravo į EBPO šalis. Taip pat reikšmingos EBPO šalyse reziduojančių piliečių su aukštuoju išsilavinimo proporcijos buvo būdingos kitoms nedidelėms valstybėms – Jamaikai (46 proc.), Tongai (44 proc.), Zimbabvei (43 proc.), Mauricijui (41 proc.), Kongo Respublikai (36 proc.), Belizui (34 proc.) ir Fidžiui (31 proc.). Kaip apibendrina Docquier (2013), labiausiai šiuo aspektu kenčia mažos, neturtingos, anglakalbės valstybės, esančios atogrąžų teritorijoje.

Būtina prisiminti, kad šie duomenys suteikia informaciją apie emigracijos mastą į EBPO priklausančias valstybes, tačiau emigracija iš šių šalių vyksta ir į kitas valstybes taip pat, t.y. šios statistikos atskaitos taškas yra imigracija į konkrečiai EBPO priklausančios valstybes, o ne visa emigracija iš siunčiančių šalių. Žinoma, remiantis pasaulio migracijos pagrindinėmis srautų kryptimis galime daryti prielaidą, kad emigracijos mastai į kitas, EBPO nepriklausančias valstybes, yra menkesni, tačiau jie yra, tad minėtų valstybių registruotos emigracijos mastai turėtų būti dar didesni.

Aukštos kvalifikacijos emigracijos mastus *kilmės* šalyse apibūdina du pagrindiniai rodikliai – *specialusis aukštos kvalifikacijos emigracijos lygis* ir *aukštos kvalifikacijos emigrantų proporcija* (aukštos kvalifikacijos emigrantų dalis bendrame emigrantų skaičiuje). Specialusis aukštos kvalifikacijos emigracijos lygis palygina aukštąjį išsimokslinimą turinčių emigrantų skaičių su bendru aukštąjį išsimokslinimą turinčių gyventojų skaičiumi kilmės šalyje. Toks rodiklis leidžia įvertinti, kokia dalis žmonių, turinčių aukštąjį išsimokslinimą, emigruoja. Pasaulio regionų mastu vienas iš 9 aukšto

išsimokslinimo Afrikos, vienas iš 13 Lotynų Amerikos ir Karibų jūros regiono, vienas iš 20 Europos ir vienas iš 30 Azijos gyventojų yra emigravęs ir gyvena kurioje nors EBPO priklausančioje valstybėje (OECD-UN DESA, 2013).

Visose kilmės šalyse emigrantų su aukštuoju išsimokslinimu skaičius augo, tačiau kai kuriose valstybėse šį augimą kompensavo bendras gyventojų su aukštuoju išsimokslinimu skaičiaus augimas. Tai reiškia, kad nepaisant didėjančios žmonių su aukštuoju išsimokslinimu emigracijos, bendras gyventojų su aukštuoju išsimokslinimu skaičius nemažėja. Tai buvo būdinga Viduriniųjų Rytų ir Šiaurės Afrikos regionui (MENA⁹) bei skaitlingiausioms pasaulio valstybėms – Kinijai, Indijai ir Indonezijai. Vis dėlto, kaip pastebėjo tarptautinę migraciją Azijoje tyrinėjantis Tailando plėtros tyrimų instituto fondo mokslininkas Chalamwong (2004), aukštos kvalifikacijos specialistų mobilumas skatina ir kitus gyventojus įgyti aukštąjį išsilavinimą. Anot Chalamwong, gyventojų siekis kilmės šalyse studijuoti aukštojo mokslo institucijoje pirmiausia susijęs su jų tikėjimu, kad aukštasis mokslas suteiks jiems didesnes galimybes emigruoti iš savo skurdžios valstybės į turtingąją. Chalamwong fiksuoja, kad padidėjusi kai kurių profesijų darbuotojų globali paklausa kartu su darbuotojų srautais gali daryti įtaką šalies-donorės švietimo sistemai per studijų kryptių pasirinkimų korekciją ar bendrą aukštąjį mokslą baigusių absolventų skaičių. Mokslininkas pateikia Filipinų ir Kinijos švietimo sistemų pavyzdžius. Filipinuose per 1995-2002 m. laikotarpį nuo 21 338 (7 proc. visų absolventų) iki 34 015 (10 proc.) išaugo baigusių matematiką ir kompiuterinius mokslus absolventų skaičius. Kinijoje vos per dvejus metus absolventų skaičius padidėjo nuo 1,15 mln. 2001 m. iki 2,12 mln. 2003 m. (Chalamwong, 2004, p. 24-25)

Globaliu mastu *aukštos kvalifikacijos* emigracijos lygis yra didesnis nei bendrasis emigracijos lygis. Tokia padėtis buvo 137 valstybėse iš 145, kuriose renkama informacija apie emigrantų išsilavinimą (OECD-UN DESA, 2013). Tačiau kai kurios valstybės patiria ypač stiprų aukštos kvalifikacijos darbuotojų nutekėjimą palyginti su bendru emigracijos srautu. Afrikos

⁹ *Anglų k.* MENA - Middle East and North Africa. Į regioną įeina 19 valstybių.

valstybių – Burundžio, Lesoto, Malavio, Mozambiko, Namibijos, Nigerio, Tanzanijos, Zambijos – bei Indijos ir Ramiojo vandenyno salų valstybių – Maldyvų ir Papua Naujosios Gvinėjos – aukštos kvalifikacijos emigracijos lygis daugiau nei 20 kartų buvo didesnis už bendrą emigracijos lygį. Tai parodo stiprią tendenciją, kad aukštąjį išsilavinimą turintys žmonės migruoja į kitas valstybes dažniau nei kiti.

2.4. Lietuvos aukštos kvalifikacijos specialistai tartautinės migracijos sraute

Lietuvos atsiskyrimas nuo Sovietų Sąjungos 1990-aisiais sužadino gyventojams daugybę aspiracijų apie gyvenimą pagal Vakarų standartus, tačiau jį sekęs skausmingas ir menkai valdomas ekonominės sistemos perėjimas nuo planinės prie rinkos ekonomikos sukėlė neprognozuotus pokyčius pramonėje, gamyboje ir visoje užimtumo srityje. Stipriai išaugęs nedarbo lygis ir smukęs pragyvenimo lygis paskatino Lietuvos gyventojus užsienyje ieškoti darbo (dažnai tampant nelegaliais migrantais pasibaigus „turistinei“ trukmei) ar kitų pragyvenimo galimybių (pvz., perkant prekes užsienyje, parduodant Lietuvoje). Iš pradžių emigravo labiau išsilavinę, labiau kvalifikuoti ir labai motyvuoti žmonės. Einant laikui, migracija palaipsniui prarado tokį selektyvumą dėl kuriamo migracinio tinklo, kuris sumažina migracijos kaštus ir riziką. Tokį migracijos įsigalėjimo procesą, kai migracija yra selektyvi pačioje pradžioje, patvirtina ir užsienio autorių tyrimai (pvz., Massey ir kt., 1993; 1994). Neaišku, kiek ilgai truktų toks „išgyvenimo strategijos“ (Sipavičienė, Stankūnienė, 2011) laikotarpis, jeigu Lietuva nebūtų įstojusi į Europos Sąjungą. Tai iš esmės pakeitė Lietuvos nelegalių ir todėl pažeidžiamų migrantų teisinį statusą ES valstybėse. Taigi Lietuva po nepriklausomybės atkūrimo palaipsniui įsitraukė į masinio žmonių geografinio mobilumo procesą tapdama valstybe siuntėja, žmogiškųjų išteklių ir darbo jėgos donore. Specialistų skaičiavimais, įskaitant deklaruotą ir nedeklaruotą migraciją per Nepriklausomybės laikotarpį iki 2014 metų, iš Lietuvos išvyko apie 788 tūkst.

žmonių, arba apie ketvirtadalį Lietuvos gyventojų (Migracija skaičiais, 2014). Neto tarptautinė migracija kiekvienais metais buvo ir iki šiol yra neigiama, o bendrasis neto migracijos rodiklis 1000-čiui gyventojų – vienas didžiausių Europoje.

Vis dėlto tarptautinė migracija, ypač emigracija, Lietuvos istorijoje nėra naujas fenomenas. Migracija yra glaudžiai susijusi su Lietuvos valstybės likimu ir pasireiškė skirtingomis formomis bei kryptimis atskiruose šalies istorijos etapuose, įskaitant gilius politinius, vėliau ir socialinius-ekonominius sukrėtimus. Šis istorinis faktas labai svarbus aukštos kvalifikacijos migracijos, ir apskritai migracijos, tyrimuose, o nagrinėjant migraciją iš struktūrinimo teorijos perspektyvos, susiformavusi migracijos kultūra vertinama kaip normatyvinė duotybė.

Aukštos kvalifikacijos specialistų statistinės apskaitos problema

Tiriant bet kurį socialinį reiškinį, pirmasis poreikis yra nustatyti jo mastą, struktūrą, nes tai leidžia identifikuoti daug svarbių aspektų apie jį. Tačiau fizinių ir technologijos mokslų specialistų tarptautinės migracijos tyrime tokių „kiekybinių“ ambicijų tenka atsisakyti dėl objektyvių priežasčių – statistinių duomenų apie juos neturime.

Kadangi nėra registruojami nei išvykstančių gyventojų išsilavinimas, nei profesija, ir nėra tokios prievolės, todėl sudėtinga įvertinti, kiek iš viso aukštąjį išsimokslinimą turinčių specialistų yra išvykę, nekalbant konkrečiai apie fizinių ir technologijos mokslų specialistų migraciją. Statistiškai aukštos kvalifikacijos emigracija yra mažai tyrinėta, todėl dar 2005 m. buvo įvardinta „pilkąja zona“ visame migracijos diskurse (Lietuvių emigracija: problema ir galimi sprendimo būdai, 2005). Tikslių statistinių duomenų nebuvimas yra pagrindinė Lietuvos gyventojų migracijos vertinimo problema (Pocius, Okunevičiūtė-Neverauskienė, 2005). Taip pat trūksta specializuotų tyrimų duomenų, kiek išvykusių dirba aukštos kvalifikacijos reikalaujantį darbą, kiek jų dirba jų specialybę atitinkantį darbą.

Tačiau yra du statistinės informacijos šaltiniai, kuriais remiantis, įmanoma nustatyti bent apytikslę situaciją: EBPO bazių duomenys ir Lietuvos statistikos departamento vykdyti nedeklaruotos emigracijos tyrimų rezultatai.

Didžiausias EBPO duomenų trūkumas yra duomenų naujumas (tiksliau, senumas): dėl didelės duomenų masės jų agregavimas užima labai daug laiko, todėl 2010-aisiais metais skelbiama tik 2000-ųjų metų statistika. Analizuojant tarptautinę migraciją, 10 metų laikotarpis yra labai ilgas, nes migracijos situacija geba labai greitai keistis. Taigi esant tokiam duomenų pateikimo tvarkaraščiui, skaitydami EBPO duomenis galime diagnozuoti situaciją, buvusią prieš 15 metų, tačiau neturime pagrindo manyti, kad taip yra ir šiandien. Be to, tai yra duomenys apie specialistus, dirbančius EBPO zonoje. Taigi 2000 m. kas ketvirtas emigrantas iš Lietuvos, dirbantis EBPO priklausančiose valstybėse, turėjo aukštąjį išsilavinimą (OECD, 2010). Palyginti su vidurinį ar pradinį išsilavinimą turinčių gyventojų emigracijos rodikliais, aukštojo išsilavinimo emigracijos rodiklis Lietuvoje buvo beveik dvigubai didesnis. Tai patvirtina kitų tyrimų (Massey ir kt., 1993; 1994; Borjas ir kt., 1992) rezultatus, kad aukštos kvalifikacijos specialistai yra žymiai mobilesni tarptautiniu lygiu nei kitos gyventojų grupės, ypač prasidedant emigracijai kažkuriame regione. Kaip teigia Borjas su kolegomis (1992), kvalifikuoti ir išsilavinę žmonės yra linkę migruoti tarp regionų. Naujesnius, 2010-2011 m. duomenis EBPO kol kas ruošia, tačiau taip pat nebus galimybės įvertinti, kokių sričių specialistų yra tarp migrantų.

Lentelė 1. Lietuvos emigracijos rodikliai pagal išsilavinimą ir lytį 2000 m. (15 m. ir vyresni gyventojai)

Emigrantų skaičius (tūkst.)	Pradinio išsilavinimo (proc.)	Aukštojo išsilavinimo (proc.)	<i>Emigracijos rodikliai (proc.)</i>			
			Bendras	Pradinio išsilavinimo	Vidurinio išsilavinimo	Aukštojo išsilavinimo
286	31,7	24,3				
Palyginti su visais šalies gyventojais			9,3	8,5	7,8	15,1
Palyginti su šalies gyventojais, išskyrus imigrantus			9,9	8,9	8,4	16,5
Vyrai			9,6	7,9	8,3	18,0

Moterys	10,1	9,8	8,5	15,4
---------	------	-----	-----	-------------

Šaltinis: EBPO, DIOC-E duomenų bazė, 2000,
<http://www.oecd.org/migration/46561284.pdf>.

Lietuvos statistikos departamento duomenys iš atliktų nedeklaruotos emigracijos tyrimų apima tik 2004-2007 metų laikotarpį. Tuo laiku aukštos kvalifikacijos (ne išsilavinimo) emigrantai sudarė 11,4-20,2 proc. visų emigrantų, nedeklaravusių išvykimo (detalesni duomenys pateikti priede Nr. 4). Po 2007 m. nedeklaruotos emigracijos tyrimai nebebuvo vykdomi, preziumuojant, kad nedeklaruotos migracijos mastai sumažėjo tiek, kad nebelieka poreikio tyrinėti šį srautą, todėl naujesnių duomenų nėra. Dar svarbu įsidėmėti, kad ši statistika neapima oficialios emigracijos, todėl nėra aišku, kiek ir kokių specialistų buvo deklaruotos emigracijos sraute.

Šiuo metu renkama informacija apie emigrantų buvusį užimtumo statusą ir ekonomines veiklos rūšis tik apytiksliai leidžia identifikuoti tarptautinį migracinį mobilumą tam tikruose sektoriuose. Ši informacija yra svarbi, tačiau nepakankama aukštos kvalifikacijos migracijos tyrimuose, todėl labai sudėtinga daryti išvadas apie konkrečių profesijų migracijos mastus. Galima daryti prielaidą, kad absoliuti dauguma emigrantų, dirbusių informacijos ir ryšių, švietimo, žmonių sveikatos priežiūros ir socialinio darbo sektoriuose yra aukštos kvalifikacijos, tačiau nėra galimybių nustatyti, kiek buvusių užimtų apdirbamoje gamyboje, statyboje ir kitur yra aukštos kvalifikacijos specialistai (inžinieriai, technologai). Patikimos statistinės informacijos apie išvažiavusius specialistus nebuvimas kol kas neleidžia daryti konkrečių „kiekybinių“ išvadų.

2.5. Aukštos kvalifikacijos migracijos valdymas

Valstybės sprendimas, kiek ir kokių imigrantų įsileisti į savo teritoriją, koku laipsniu juos integruoti ir ar integruoti, kokias priemones taikyti emigruojančių gyventojų atžvilgiu, iš principo yra politinis sprendimas,

priklausantis nuo šalies politinės santvarkos ir ideologijos. Sustiprintos struktūrinimo teorijos požiūriu, migracijos politika yra vienas iš išorinės struktūros elementų, ribojančių ir įgalinančių aukštos kvalifikacijos specialistų tarptautinę migraciją, todėl šioje dalyje apžvelgiami du migracijos politikos tipai yra svarbūs, siekiant suprasti, kaip politinis sprendimas tampa struktūrinančia aplinkybe, įgalinčia arba apribojančia specialistą judėti tarptautiniu mastu. Taip pat, peržvelgiant nacionalinių pavyzdžių įvairovę, į pačią migracijos politiką žvelgiama kaip į kintančią išorės sąlygą, kurios keitimas atliekamas atsižvelgiant į tarptautinės migracijos srautus bei nacionalinius ūkio plėtros poreikius.

Migracijos politika yra ta valstybės valdymo sritis, kurioje vyriausybė išreiškia nuostatas į migraciją kaip priemonę siekti strateginių valstybės tikslų. Poreikis migracijos politikai iškilo kartu su poreikiu reguliuoti tarptautinės migracijos procesus, darančius įtaką šalies vidaus ir užsienio reikalams. Todėl tarptautinės migracijos procese itin svarbūs yra paskirties valstybių migracijos įstatymai, kurie sudaro struktūrinį makro lygmens veiksni, kuris lemia žmonių teisėtą, įstatymų patvirtintą galimybę emigruoti arba imigruoti.

Iš principo, pasaulinę žmonių migraciją reguliuoja valstybių *imigracijos* politika, nes valstybės, išskyrus kelias išimtis pasaulyje, dėl demokratinių nuostatų negali apriboti *savo* piliečių laisvės judėti ir pasirinkti gyvenamąją vietą, tačiau gali taikyti ir taiko ribojančią, atrankinę politiką *imigracijos* srauto atžvilgiu. Tai yra svarbus struktūrinis veiksnys, darantis įtaką tūkstančių žmonių migraciniams sprendimams. Daugelyje atvejų tarptautinę migraciją reglamentuojantys įstatymai yra nukreipti *riboti* darbo jėgos imigraciją. Tačiau šiame kontekste išsiskiria aukštos kvalifikacijos specialistai, profesionalai, ypačingai paklausių profesijų, kuriems daugelyje pasaulio valstybių taikomos išskirtinės imigracijos sąlygos ir dar daugiau, kuriamos patrauklios priemonės, skirtos pritraukti kuo daugiau reikalingos kvalifikacijos ir profesijos specialistų. Tai reiškia, kad vis labiau imigracijos politika tampa neatsiejama nacionalinės technologijų ir ekonominės plėtros politikos dalimi (Mahroum, 2000).

Kitas priemonių paketas, peržengiantis specialistų imigraciją, yra veiksmai, skirti išlaikyti šalyje jau imigravusius talentus: tiek darbo jėgą, tiek akademinę studijuojantį jaunimą. Taigi valstybės, formuodamos nacionalines imigracijos politikas, naudojami savo galia ir teise nustatyti taisyklės, kurio padeda „išfiltruoti“ norinčių atvykti į jų teritoriją srautą ir padeda atrinkti labiausiai nacionalinius interesus atitinkančius migrantus.

Kokios konkrečiai tos taisyklės, kurios imigrantų grupės priimamos lengviau, o kurios sunkiau – priklauso nuo nacionalinių valstybių teisės ir strateginių tikslų. Visgi nėra pagrindo teigti, kad aukštos kvalifikacijos specialistai kerta valstybių sienas visiškai laisvai ir nevaldomai. Kaip tik jie turi atitikti labai aiškius ir tikslius kriterijus, kurie kinta priklausomai nuo šalies darbo rinkos poreikių, padėties užimtumo srityje ir ūkio vystymosi tikslų bei prognozių. Taigi aukštos kvalifikacijos darbo jėga yra vertinama būtent kaip priemonė patenkinti konkrečius imigracijos valstybės poreikius, paprastai koncentruotus šalies ūkio vystymosi segmente, kuris stipriai priklauso nuo žmogiškojo kapitalo kokybės ir kiekio.

Yra du aukštos kvalifikacijos migracijos politikos „grynieji“ tipai pagal tai, kaip įdarbinami užsieniečiai: pirmas pagrįstas darbo jėgos *paklausa* (angl. *demand-driven system* arba *employer-driven migration system*), antras remiasi darbo jėgos *pasiūla* (angl. *supply-driven system* arba *immigrant-driven migration system*). Abu yra taikomi praktikoje, dažnai kombinuota forma, ir turi savitų stiprybių bei silpnybių.

Migracijos politikoje, pagrįstoje darbo jėgos *paklausa* (angl. *demand-driven system*), migracijos iniciatyva kyla iš darbdavio. Darbdavys, patirdamas konkrečios kvalifikacijos darbuotojo poreikį, kreipiasi į už migracijos valdymą atsakingas institucijas dėl leidimų dirbti ir gyventi būsimam darbuotojui užsieniečiui. Tokia praktika yra taikoma ir Lietuvoje. Tai nebūtinai turi būti specialistas, gyvenantis užsienio valstybėje. Tai gali būti ir specialistas, jau esantis imigracijos šalyje, tačiau dar neturintis leidimo gyventi (Chaloff, Lemaître, 2009). Tačiau egzistuoja tam tikros nacionalinės variacijos užsieniečių būvimo imigracijos šalies teritorijoje požiūriu. Aukštos

kvalifikacijos specialistai iš užsienio, įdarbinti tokiu būdu, paprastai turi teisę atvykti kartu su šeima ir gali pradėti dirbti netrukus po atvykimo į jį įdarbinusią šalį.

Vis dėlto valstybėse, kuriose taikomas šis migracijos valdymo tipas, paprastai yra numatyti tam tikri saugikliai, pavyzdžiui, darbo rinkos testas, trūkstamų profesijų sąrašas ar nustatytas didžiausias imigrantų per metus skaičius (kvota). Tai daroma siekiant apsaugoti vietos gyventojų interesus darbo rinkoje.

Daugelis valstybių, taikančios darbo rinkos testo principą, taip pat formuoja trūkstamų profesijų darbuotojų sąrašą. Tokius sąrašus sudaro Lietuva, Prancūzija, Vokietija, Ispanija, Kanada, Naujoji Zelandija, JAV ir kitos. O Airija taip pat turi „netinkamų“ profesijų sąrašą, į kurį įtrauktos darbuotojų perteklių turinčios profesijos. Kai kurios valstybės riboja metinį imigrantų skaičių, taikydami kvotą arba nustatydami viršutinę ribą. Tokią praktiką taiko Australija, JAV, Norvegija, Italija.

Toje sistemoje, kuri remiasi darbo jėgos *pasiūla* (angl. *supply-driven system*), priimančioji šalis skelbia ir reklamuoja pasirengimą priimti prašymus imigruoti iš potencialų kandidatų, nepriklausomai nuo to, ar yra konkretus darbo pasiūlymas šitoje šalyje, ar jo nėra. Tai reiškia, kad aukštos kvalifikacijos specialistas iš trečiosios šalies gali imigruoti į valstybę neturėdamas konkretaus darbdavio įsipareigojimo jį įdarbinti. Tokia praktika taikoma Jungtinėje Karalystėje, Danijoje, Australijoje, Naujoje Zelandijoje, Kanadoje ir su griežtais apribojimais JAV. Trumpas pilotinis tyrimas parodė, kad inžinierių profesijų imigracijos pritraukimo srityje aktyviausiai dirba Australija. Tai liudija, kad šiose valstybėse yra susikūrusi labai specializuota, į šalies darbo jėgos poreikių tenkinimą orientuota sistema. Mokslinėje literatūroje šiam procesui apibūdinti vartojami migracijos infrastruktūros (angl. *migration infrastructure*) arba migracijos industrijos (angl. *migration industry*) terminai.

Valstybėse, kuriose praktikuojamas toks užsieniečių įdarbinimas, paprastai kandidatūros vertinamos remiantis kriterijais, kurie pozityviai lemia

jų socialinę ir ekonominę integraciją į vietos bendruomenę ir visuomenę – kalbos įgūdžiai, išsilavinimas, amžius, darbo patirtis, šeima priimančioje šalyje, esantis darbo pasiūlymas ir prognozuojamas darbo jėgos trūkumo kurioje nors užimtumo srityje potencialas. Ši imigracijos politika dar kitaip yra žinoma kaip taškų sistema, kurioje kiekvienas nustatytas kriterijus yra „įkainotas“ taškais ir svarstoma tik dėl tų užsieniečių įleidimo į šalį, kurių įvertintos charakteristikos pasiekia nustatytą mažiausią taškų skaičių.

Tačiau tokioms specifinėms aukštos kvalifikacijos migrantų grupėms, kaip tarptautiniai studentai ar daugianacionalinių kompanijų darbuotojai, yra taikomos specialios migracijos ir įdarbinimo programos visose „tradicinėse“ imigracijos valstybėse ir palyginti neseniai imigrantų traukos zonomis tapusiose šalyse (Norvegija, Nyderlandai, Airija, Prancūzija ir kt.).

Taigi imigracijos įstatymai yra pagrindinis instrumentas atlikti imigrantų atranką, o tyrimo dalyvių pasakojimai atskleidžia, kad jie reguliuoja ne tik migracinius srautus, bet ir veikia sprendimus žmonių gyvenimo trajektorijoje:

„Jos (žmonos) studijų metais ambasada neišleido į Ameriką. Mane išleido, jos ne. Nes giminaičių turi tenai. Dar tais laikais buvo, kad jeigu ten rado giminaičių, tai neleisdavo tokių studentų.“ (29, optinių dangų laboratorijos inžinierius, Lietuva)

„Reikėjo suderinti sutartį su atominė elektrine. Mes naują sutartį pasirašėm, aš ją turėjau išversti. Nes tuo metu mes negalėjome vykti į UK paprastai, nes reikėjo, reikėjo patikinti, kad tu važiuoji su kažkokiu tikslu, o ne dirbti.“ (35, atominės energetikos inžinierius, Belgija)

Tai, kad daugelio valstybių imigracijos politikoje aukštos kvalifikacijos imigracija yra reglamentuojama atskiromis imigracijos įstatymų nuostatomis, – demonstruoja valstybės strateginį interesą pritraukti aukštos kvalifikacijos profesionalus ir tuo pačiu sukuria didesnę galimybių ir pasirinkimų spektrą patiems profesionalams.

Nuo XX a. septinto dešimtmečio vidurio kvalifikacijos kriterijų imigrantams pirmiausia įvedė JAV (1965), netrukus prisijungė Kanada (1967), sukūrusi naujovišką ir lanksčią taškų sistemą, kiek vėliau panašią sistemą pradėjo įgyvendinti Australija (1973), o Naujoji Zelandija, pasinaudojusi

Kanados ir Australijos pavyzdžiais, prisijungė prie globalių varžybų dėl talentų pasiūlydama savo taškų sistemos variantą XX a. dešimto dešimtmečio pradžioje.

Į aukštos kvalifikacijos darbuotojų iš užsienio pritraukimo procesą Europa, o tiksliau, Europos Sąjunga, įsijungė tūkstantmečių sandūroje, patvirtindama Lisabonos strategiją (2000), kurios pagrindinis tikslas buvo iki 2010 m. Europos Sąjungą paversti „dinamiškiausia ir konkurencingiausia žiniomis pagrįsta ekonomika pasaulyje, kuri pasižymėtų darniu ekonomikos augimu, stipresne socialine sanglauda ir pagarba aplinkai bei turėtų daugiau ir geresnių darbo vietų“ (Europos Komisija, 2010).

Pirmoji valstybė Europoje, parengusi aukštos kvalifikacijos migrantų pritraukimo programą, buvo Vokietija, 2000 m. kardinaliai pakeitusi nulines imigracijos kvotą į iki 20 tūkst. aukštos kvalifikacijos imigrantų per metus, kurie turėjo dirbti būtent informacinių ir komunikacinių technologijų srityse. Vėliau imigrantų pritraukimo schemas pradėjo įgyvendinti Didžioji Britanija, Švedija, Nyderlandai, Prancūzija, Norvegija, Airija (Shachar, 2006). Naujų valstybių įsitraukimą į aukštai kvalifikuotos migracijos valdymo procesus Shachar (2006) vertina kaip padidėjusį imigracijos valstybių pasirinkimą aukštos kvalifikacijos darbuotojams, kurį papildė jiems ilgą laiką buvusios uždaros Senojo pasaulio valstybės.

Visgi aukštos kvalifikacijos migracija gali vykti visomis globaliomis kryptimis (Mahroum, 2000). Tam tikri pasaulio regionai, ypač Pietryčių Azija ir Rytų Europa technologiniu požiūriu vejasi pirmaujančias valstybes ir tai gali slopinti aukštos kvalifikacijos darbo jėgos srautus iš šių regionų. Kai kurių mokslininkų nuomone, tokia situacija gali ypatingai susilpninti tas valstybes, kurios iš esmės priklauso nuo kvalifikuotų darbuotojų importo (pvz., JAV), todėl imigracija vis labiau tampa neatskiriama nacionalinės technologijų politikos dalis (Mahroum, 2000).

Aukštos kvalifikacijos darbuotojus pritraukianti politika yra konkrečių veiksnių ir priemonių rinkinys, priklausantis nuo kiekvienos valstybės galimybių ir politinio sprendimo. Dažniausiai valstybės patrauklumą

imigracijai didina šalies atvirumas inovacijoms, nusistovėję ir tvirti ryšiai tarp tyrimų ir pramonės, atvirumas užsienio piliečiams, maži mokesčiai, lankstumas, konkurencingas darbo užmokestis, patraukli socialinė politika.

Gebėjimas valdyti vidinį mobilumą ir tarptautinės migracijos srautus Europoje didžia dalimi prilyginamas galėjimui atlaikyti vidinius ir išorinius iššūkius (Kahanec, Zimmermann, 2010). Aukštos kvalifikacijos migraciją, kaip ir bendrąją migraciją, reikia suvokti ne kaip laisvą, nevaržomą, nepažįstantį ribų procesą, o kaip įstatymais apibrėžtą, reguliuojamą politinį procesą.

Vis dėlto kiekviena valstybė individualiai tvarkosi migracijos valdymo srityje, savarankiškai apsisprendama dėl strateginių valstybės tikslų migracijos srityje, todėl egzistuoja tiek daug skirtingų, panašių, bet kitokių imigracijos politikų. Kiekviena šalis vykdo savo nacionalinę migracijos politiką, turi savo istoriją ir praktiką. Nors pasigirsta balsų apie poreikį tam tikrai sanglaudai šioje srityje, tačiau migracijos politikos suderinamumas tarpvalstybiniu lygiu yra ilgas ir sudėtingas procesas. Todėl dabar valstybės reguliuoja migracijos srautus per nacionalinę teisę, dvišales, trišales, retu atveju daugiašales sutartis. Kas liečia aukštos kvalifikacijos imigracijos valdymą, valstybės daugiausia remiasi leidimų dirbti ir gyventi šalyje sistema, o įvestos specialios schemas susijusios konkrečiai su specialistais informacinių technologijų ir sveikatos priežiūros srityse (Chalamwong, 2004). Be to, Casey ir kolegos (2001) teigia, kad yra eilė migracijos veiksnių, kuriuos sudėtinga paveikti konkrečiomis politikos priemonėmis. Tai - tarptautinės vedybos arba didelė finansinė grąža tikslo valstybėje.

2.6. Aukštos kvalifikacijos migranto išskirtinumas migracijos procese

Aukštos kvalifikacijos migracija pasižymi keliomis specifinėmis, žemos kvalifikacijos migracijai nebūdingomis, savybėmis. Šie ypatumai pasireiškia visuose migracijos proceso etapuose, pradedant aukštos

kvalifikacijos darbuotojų galimybėmis susirasti darbo vietą užsienyje dar iki migruojant, jų finansinėmis galimybėmis migruoti, imigracijos įstatymų išlygomis tokių migrantų atveju ir baigiant migrantų integracija tikslo šalyje bei vietinių gyventojų požiūrių į imigrantus, priklausomai nuo imigrantų kvalifikacijos, skirtumais.

Tai yra žmogiškojo, socialinio, ekonominio, simbolinio ir kultūrinio kapitalo skirtumai ir jų lydimi, sąlygojami skirtumai dvejose dimensijose: migracinį mobilumą lemiančių veiksnių skirtumai ir migracinio mobilumo pasekmių skirtumai. Tai reiškia, kad aukštos kvalifikacijos migrantai, pasižymintys kitokiomis profesinėmis, išsilavinimo, socialinių tinklų ir pan. charakteristikomis nei nekvalifikuoti migrantai, yra veikiami specifinių, tik jiems būdingų veiksnių, kurie skatina juos būti tarptautiškai mobiliams. Ir atitinkamai, iš esmės skiriasi jų migracijos pasekmės tikslo ir kilmės valstybėms, palyginti su nekvalifikuotos arba mažai kvalifikuotos darbo jėgos migracija.

Taigi išryškinant, kuo aukštos kvalifikacijos darbuotojai yra specifinė grupė palyginti su kitomis migrantų grupėmis, pirmiausia, su žemos kvalifikacijos migrantais, pradėkime nuo pirmosios ypatybės, kuri išryškina jų vertę – dėl savo turimos kvalifikacijos ir darbo patirties aukštos kvalifikacijos darbuotojai yra geidžiama darbo jėga globaliu mastu, pirmiausia pirmaujančiose pasaulyje darbo rinkose.

Aukštos kvalifikacijos migrantai pirmiausia užpildo egzistuojantį darbo rinkoje įgūdžių deficitą, kurio negali lengvai patenkinti vietiniai gyventojai. Todėl valstybės požiūriu, aukštos kvalifikacijos importas yra racionalus. Esminis momentas yra *negalėjimas prognozuoti*, kokių specifinių įgūdžių reikalaus naujos darbo vietos, todėl Vakarų pasaulyje laikomasi nuostatos, kad darbdaviai turi turėti galimybę įdarbinti talentingus darbuotojus iš užsienio ir juos išlaikyti šalyje (Hopkins, Levy, 2012).

Anot Weiss (2006), pirmiausia aukštos kvalifikacijos migrantai pasižymi aukštu kultūriniu kapitalu, todėl turi geresnes galimybes dalyvauti užsienio darbo rinkoje. Antra, jie užima santykinai aukštą poziciją socialinėje

hierarchijoje, kur patenkina savo pagrindinius pragyvenimo poreikius. Trečia, jų puiki profesinė kvalifikacija palengvina tarptautinį mobilumą.

Šiuos kriterijus galime papildyti aukštos kvalifikacijos migrantų aukštu integracijos laipsniu į priimančios valstybės darbo rinką, todėl teigiamai veikia šalies socialinės apsaugos sistemą nedidindami jai spaudimo (Huber ir kt., 2010).

Lygindami aukštos kvalifikacijos darbuotojų tarptautinę migraciją su nekvalifikuotų darbuotojų migracija, aptiksime vieną svarbiausių skirtumų užimamų darbų migracijoje požiūriu. Paprastai nekvalifikuoti migrantai užima tas darbo vietas, kurių darbų vietiniai gyventojai dirbti nenori. Tas „nenoras“ pagrįstas tiek objektyviomis, tiek subjektyviomis priežastimis, kaip žemas darbo užmokestis, prastos darbo sąlygos, karjeros galimybių nebuvimas ir žemas konkrečios pareigybės prestižas. Tuo tarpu aukštos kvalifikacijos migrantai užima tas darbo vietas, į kurias mielai pretenduoja ir vietiniai gyventojai.

Kitas esminis skirtumas tarp aukštos kvalifikacijos ir nekvalifikuotų darbuotojų migracijos yra socialinio kapitalo panaudojimas arba, tiksliau, skirtinga socialinio kapitalo reikšmė tiek priimant sprendimą migruoti, tiek dirbant ir gyvenant migracijoje. Ši migracija tampa mažiau priklausoma nuo giminytės ryšių užsienio valstybėje, o užsienio mokslo institucijų svarba auga.

Kuo aukštesnė migranto kvalifikacija arba, kitaip tariant, jo žmogiškasis, intelektinis kapitalas, tuo mažesnės reikšmės jam turi socialiniais ryšiais gaunama migracijos parama (Kazlauskienė, Rinkevičius, 2006). Reikia pastebėti, kad autoriai, tikėtina, turi omeny *glaudžius* socialinius ryšius, arba tinklo teorijos atstovo Granovetter terminais tariant, *stiprius* socialinius ryšius (Granovetter, 1983, p. 202). Stipriais ryšiais visų pirma laikomi šeimos narių ir draugų santykiai, silpnais – pažįstamų ratas, kuris yra mažiau tankus (Gečienė, 2009, p. 132).

Aukštos kvalifikacijos darbuotojų imigracija paskirties valstybėse yra labiau geidžiama nei nekvalifikuotų asmenų. Post-industrinių paskirties valstybių požiūriu, tarptautinis labai kvalifikuotų asmenų įdarbinimas yra

vertinga praktika, o tokių asmenų judėjimas iš vienos valstybės į kitą vadinamas profesiniu *mobilitumu* (Castles, 2010). Tuo tarpu nekvalifikuoto darbuotojo migranto padėtis, priešingai, yra labai neapibrėžta ir ekonomiškai stiprių valstybių vertinama kaip nepageidaujama *migracija*.

2.7. Fiziniai ir technologijos mokslai Lietuvoje

Fizinių ir technologijos mokslų specialybės yra pakankamai heterogeniškos. Tiek, kad reikšmingai skirtingi specialistų įsidarbinimo galimybės. Tam tikros profesijos yra iš pagrindų tarptautinio pobūdžio arba tokių specialistų poreikis šalyje nėra didelis ir tai lemia šios srities profesionalų tarptautinį mobilumą, kylantį iš darbo vietos paieškų.

Tam tikros profesijos, pavyzdžiui, informacinių technologijų krypties, yra ne tik paklausios šalyje ir tarptautiniame lygyje, bet ir garantuoja pakankamai lengvą mobilumą profesijos viduje. Žinoma, specializuojantis kurioje nors konkrečioje, specifinėje IT srityje, mažėja mobilumo galimybės tos specializacijos rėmuose, nes tokių siauro profilio specialistų įsidarbinimo galimybės taip pat tampa ribotesnės, tačiau, antra vertus, tokių specialistų yra mažiau ir todėl jie darbdaviui gali kainuoti brangiau.

IT specialistų situacija siekiant įsidarbinti arba pakeisti darbo vietą yra palanki palyginti su kitomis profesijomis fizinių ir technologijos mokslų srityse. Galimybės verstis privačia veikla arba pereiti iš vienos darbo vietos į kitą yra labai palankios. Be to, šios srities specialistų poreikis nuolat auga ir ateityje jų poreikis nemažės. Taip pat plečiasi galimybės dirbti užsienyje esančioms kompanijoms nemigruojant, nes praktiškai visi programavimo, modelių kūrimo darbai gali būti atliekami nuotoliniu būdu. Didelė IT specialistų paklausa lemia ir jų palankią situaciją privačios, individualios veiklos rizikos požiūriu. Tai reiškia, kad IT specialistas, vykdamas projektus privačiai, klostantis nepalankiai situacijai privačioje praktikoje, asmeniniame versle, pakankamai paprastai gali tapti samdomu darbuotoju kitoje įmonėje. Įsidarbinimo greitis netgi glumina – naują darbo vietą patyręs IT

programuotojas gali rasti greičiau nei per savaitę. Jeigu jis tinkamai parengęs savo profilį kuriame nors profesiniame tinkle, pvz., LinkedIn, jis tampa matomas užsienio kompanijoms.

Darbdavių konkurencija dėl IT specialistų yra didelė. Pranešus darbdaviui, kad išeinama į kitą projektą ar įmonę, darbdavys, siekdamas išlaikyti darbuotoją, siūlo tokį patį ar net didesnę atlyginimą nei naujoje darbo vietoje. Susiklosčius poreikiui susirasti naują darbo vietą, užtrunkama pakankamai trumpai, kaip parodė tyrime dalyvusio IT programuotojo patirtis, pakanka savaitės surasti kitą darbo vietą.

Nuo pat įmonės įkūrimo pradedama naudotis informacinėmis sistemomis – iš pradžių elektroniniu paštu, finansų apskaitos sistema, vėliau įmonei augant ir plečiant savo veiklą, atsiranda vis kitos kompiuterinės sistemos, skirtos patenkinti naujus poreikius. Pradedami automatizuoti veiklos procesai, kad būtų taupomas darbuotojų laikas valdant dokumentus ir veiklos procesus ir taip didinamas efektyvumas, mažinamos įmonės sąnaudos, didinamas konkurencingumas (Juozapavičius ir kt., 2009). Taigi šiuolaikinė įmonė negali išgyventi be informacinių sistemų, kurioms kurti, diegti, valdyti ir prižiūrėti reikalingi kompetentingi specialistai.

Lietuvoje yra susiklosčiusi paradoksali situacija: nors technologijų krypties studijas baigusių specialistų paklausa didėja ir dar labiau didės dėl užsienio investicijų į Lietuvą ir darbuotojų tarptautinio mobilumo, bendrai technologijų studijų paklausa mažėja pastaruosius penkerius metus, nors 2015 metų stojimas rodo nežymų susidomėjimo technologijos mokslais augimą. Asociacijos „INFOBALT“ atlikta didžiųjų sektoriaus darbdavių ir asociacijos narių apklausa parodė, kad 2011-2016 m. laikotarpio pabaigoje numatomas apie 6000 informacinių ir ryšių technologijų specialistų trūkumas¹⁰.

Padėtis Lietuvos inžinerijos srityje per paskutinius du dešimtmečius stipriai pasikeitė. Susikūrė naujos, modernios inžinerinės pramonės įmonės, dirbančios šiuolaikinėmis technologijomis, gaminančios konkurencingus

¹⁰ „IT įmonių vadovai ir specialistai ragins moksleivius studijuoti informacinių technologijų specialybes“. INFOBALT Lietuva. Prieiga per internetą: <http://archyvas.infobalt.lt/main.php?&i=8204>. Prisijungta: 2015-02-09.

pasaulio rinkose produktus. Poreikis Lietuvos įmonėms tapti ir būti konkurencingoms užsienyje yra jų išlikimo ir vystymosi sąlyga, nes didžiąją produkcijos dalį jos eksportuoja. Šis konkurencinis spaudimas diktuoja nuolatinio mokymosi, kaitos, atsinaujinimo poreikį ne tik technologijų, įrangos, bet ir darbuotojų kvalifikacijos lygmenyje. Modernios technologijos pačios savaime dar neužtikrina puikių rezultatų – šalia turi būti gebantis jomis dirbti itin kvalifikuotas specialistas. Kartu su įrangos atnaujinimu ir sparčia technologine pažanga pasikeitė ir kompetencijų reikalavimai šioje srityje dirbantiems specialistams. Šiandien inžinieriui yra keliami aukšti profesiniai, taip pat ir tam tikri asmeninių savybių reikalavimai. Lietuvos inžinerinės pramonės asociacijos prezidentas Gintautas Kvietkauskas¹¹ išskiria esmines charakteristikas, kurių reikalauja inžinieriaus darbas: „techninių kompetencijų, šiuolaikinių medžiagų ir medžiagotyros, techninių matavimų įgūdžių, projektinės dokumentacijos tvarkymo, produkto kūrimo koncepcijos išmanymo, gebėjimo kūrybiškai dirbti savarankiškai ir komandoje, noro nuolat mokytis ir tobulėti.“ Taigi tarpasmeninės kompetencijos – gebėjimas dirbti komandoje, bendradarbiauti, perteikti idėjas, taip pat yra svarbios.

Šiandien Lietuvoje poreikis aukštos kvalifikacijos specialistams inžinerijos srityje yra didesnis nei gali pasiūlyti nacionalinė švietimo sistema.

Lentelė 2. Stojančiųjų į universitetus ir kolegijas studijų sričių populiarumas 2012-2014 m. (*procentais*)

Šaltinis: LAMA BPO Bendrojo priėmimo rezultatai 2012 m.¹², 2013 m.¹³ ir 2014 m.¹⁴

¹¹ „Lietuvos pramonei reikia kompetentingų specialistų“. Lietuvos žinios. 2015-02-05. Prieiga per internetą: <http://lzinios.lt/lzinios/Mokslas-ir-svietimas/lietuvos-pramonei-reikia-kompetentingu-specialistu/196209>. Prisijungta: 2015-02-21.

¹² LAMA BPO Bendrojo priėmimo rezultatai 2012 m. Prieiga per internetą: <http://www.lamabpo.lt/bendrojo-priemimo-rezultatai/2012#515>. Prisijungta: 2015-02-14.

¹³ LAMA BPO Bendrojo priėmimo rezultatai 2013 m. Prieiga per internetą: <http://www.lamabpo.lt/bendrojo-priemimo-rezultatai/2013#610>. Prisijungta: 2015-02-14.

¹⁴ LAMA BPO Bendrojo priėmimo rezultatai 2014 m. Prieiga per internetą: <http://www.lamabpo.lt/bendrojo-priemimo-rezultatai/2014#722>. Prisijungta: 2015-02-14.

Pagal Lietuvos aukštųjų mokyklų asociacijos bendrajam priėmimui

<i>Studijų sritys</i>	2012		2013		2014	
	<i>Universitetai</i>	<i>Kolegijos</i>	<i>Universitetai</i>	<i>Kolegijos</i>	<i>Universitetai</i>	<i>Kolegijos</i>
Fiziniai mokslai	7	1	7,5	1	9	2
Technologijos mokslai	13	27	14,5	27	15	25
Socialiniai mokslai	47	45	44,5	45	43	44
Biomedicinos mokslai	18	21	19,9	21	21	25
Humanitariniai mokslai	10	1	9	1	10	1
Meno mokslai	5	5	4,7	5	2	3

organizuoti (LAMA BPO) duomenis, fizinių mokslų 11-oje studijų kryptių 2015 m. siūlomos 77 studijų programos, iš jų 57 universitetinės, o 20 kolegines studijos. Technologijos mokslų 12-oje studijų kryptių yra 332 studijų programos – 161 universitetinės, 171 kolegines studijos. Kaip rodo stojančiųjų į universitetus preferencijų statistika, 2012-2014 m. laikotarpiu augo stojančiųjų skaičius, kurie pirmu pageidavimu nurodė fizinių mokslų sritį, tačiau mažėjo skaičius, pirmu pageidavimu nurodžiusius technologijos mokslų sritį. 2014 m. pirmu pageidavimu fizinius mokslus rinkosi 1872 asmenys, technologijos mokslus – 3279 stojantieji. Metais anksčiau atitinkamai 1769 stojantieji ir 3415 stojantieji.

Lentelė 3. Universitetinių studijų sritys, nurodytos stojančiųjų pirmu pageidavimu

	2012	2013	2014
Fiziniai mokslai	1 654	1 769	1 872
Technologijos mokslai	3 305	3 415	3 279
Biomedicinos mokslai	4 560	4 690	5 152
Humanitariniai mokslai	2 502	2 130	1 888
Menai	1 254	1 099	1 108
Socialiniai mokslai	11 819	10 493	9 242

Šaltinis: LAMA BPO Bendrojo priėmimo rezultatai 2012 m.¹⁵, 2013 m.¹⁶ ir 2014 m.¹⁷

Tačiau bendrojo priėmimo rezultatai neatskleidžia vieno neigiamo aspekto, kurį patiria fizinių ir technologijos mokslų studijos – didelis studentų skaičiaus nubyėjimas. Dalis studentų įsidarbina dar studijų metu ir pritrūksta motyvacijos užbaigti studijas; dalis studentų pasitraukia dėl sunkių studijų. Sparčiai besivystančios kai kurios fizinių ir technologijų sritys patiria sunkumų ieškodami atitinkamos kvalifikacijos darbuotojų.

Fizinių ir technologijos mokslų sritys yra heterogeniškos ir atskirų specialybių perspektyvos globalioje darbo rinkoje yra diferencijuotos. Viena grupę specialybių sudaro visame išsivysčiusiame pasaulyje paklausios profesijos: visų rūšių IT specialistai, bio ir nanotechnologijų, elektronikos sričių profesionalai. Jiems santykinai paprasčiau emigruoti dėl darbo pagal savo specialybę. Kitą grupę sudaro specialistai, kurių kvalifikacija „pasmerkia“ juos migracijai, nes jiems sudėtinga pagal specialybę įsidarbinti Lietuvoje: arba jie išvažiuoja dirbti specialybės darbą į užsienį (geologai, atominės energetikos inžinieriai), arba jie greičiausiai migruoja į kitą darbo sritį. Trečioji grupė apima tuos, kuriems santykinai sudėtingiau įsidarbinti užsienyje pagal savo išsilavinimą dėl kvalifikacijų pripažinimo sistemos.

Taigi pasaulinė tam tikrų profesijų paklausa sukuria šiems specialistams globalią darbo rinką, jie gali naudotis ypatingomis imigracijos taisyklių sąlygomis ir konkuruoti tikslo valstybės darbo rinkoje su vietiniais gyventojais. Antra vertus, informacinių, komunikacinių technologijų plėtra gali slopinti specialistų, dirbančių su IT, migraciją, nes vis daugiau darbų galima dirbti nuotoliniu būdu. Tokių darbo formų vis daugiau atsiranda ir Lietuvoje, nors ir neplinta labai sparčiai.

¹⁵ LAMA BPO Bendrojo priėmimo rezultatai 2012 m. Prieiga per internetą: <http://www.lamabpo.lt/bendrojo-priemimo-rezultatai/2012#514>. Prisijungta: 2015-02-14.

¹⁶ LAMA BPO Bendrojo priėmimo rezultatai 2013 m. Prieiga per internetą: <http://www.lamabpo.lt/bendrojo-priemimo-rezultatai/2013#607>. Prisijungta: 2015-02-14.

¹⁷ LAMA BPO Bendrojo priėmimo rezultatai 2014 m. Prieiga per internetą: <http://www.lamabpo.lt/bendrojo-priemimo-rezultatai/2014#719>. Prisijungta: 2015-02-14.

3. FIZINIŲ IR TECHNOLOGIJOS MOKSLŲ SPECIALISTŲ (NE)MIGRACINIO SPRENDIMO FORMAVIMOSI EMPIRINIO TYRIMO METODOLOGIJA

3.1. Empirinio tyrimo pagrindas

Šiandien darbas užsienio valstybėje užima tvirtą poziciją tarp įvairių laisvės rinktis galimybių aukštos kvalifikacijos specialisto profesinėje karjeroje. Migracija šios kategorijos darbuotojams yra santykinai saugi ir skatinama institucinių veikėjų, todėl ji turi didelę tikimybę patekti į asmens pasirinkimų lauką ir tapti profesinių galimybių visumos dalimi.

Šioje disertacijoje laikomasi ontologinės nuostatos, kad migracija yra sąmoningas *pasirinkimas* siekiant realizuoti tam tikrus rezultatus. Apgalvodami ateities planus tam tikroje situacijoje, žmonės sprendžia: migruoti ar nemigruoti. Šie svarstymai visuomet pagrįsti laiko ir erdvės globaliu ir lokaliu kontekstu, asmens „įsitinklinimu“ (socialiniu susisaistymu), kolektyvinėmis bei individualiomis vertybėmis ir lūkesčiais. Tai reiškia, kad (ne)migracinis sprendimas visuomet daromas sąveikoje su kitais ir savimi, vertinant praeities įvykius, dabartinę situaciją ir konstruojant ateities projekcijas. Tačiau analizuojant migracijos reiškinį ir diskutuojant apie jį, svarbu įsidėmėti, kad egzistuoja rizika sutapatinti *migracijos tikslą* (arba tikslus) ir migraciją *kaip* tikslą. Kitaip tariant, emigracijos tikslai, t.y. *dėl ko* emigruojama, kokius nustatytus rezultatus (net jeigu jie ir nepasižymi konkretumu) ketinama realizuoti emigracijoje, – *ir* siekis emigruoti *per se*, pradedami vertinti kaip vienas ir tas pats dalykas. Pakliūti į šiuos spąstus yra nesudėtinga dėl egzistuojančio viešo diskurso visuomenėje apie tai, kad tam tikra Lietuvos gyventojų dalis siekia emigruoti. Plėtoti šį diskursą „padeda“ ir kai kurie sociologiniai viešos nuomonės tyrimai, kai, pavyzdžiui, klausimyne formuluojamas klausimas „Ar mąstote apie emigraciją?“. Klausimas pats savaime nėra blogas. Keblumų kyla, kai tyrimo duomenų pagrindu žiniasklaidoje pateikiama interpretacija, kad „beveik 10 proc. respondentų nori

dingti iš Lietuvos visam laikui“¹⁸. Taigi šis pavyzdys demonstruoja, kad viešojoje medijoje emigracija vaizduojama kaip tikslas *per se*, kad tikslas yra pats išvažiavimo faktas, nekalbant apie žodžio „dingti“ neigiamą potekstę. Tačiau tokie rezultatai kaip tik kelia labai daug klausimų apie tai, kaip susiklostė situacija, kad jie nori „dingti“, kur jie nori „dingti“ ir kodėl renkasi tą kryptį, o ne priešingą, kaip jiems dabar sekasi Lietuvoje, kokia yra jų socialinė-ekonominė-demografinė padėtis, kokia yra jų praeitis, koks jų socialinis kapitalas ir galia, kokie jų įsitikinimai, nuostatos, mąstymo modeliai ir daug kitų. Tai reiškia, kad mes nieko nežinome apie tų žmonių gyvenimus ir jų lūkesčius bei kaip taip atsitiko, kad jie pradėjo vertinti migraciją kaip elgesio modelį, kuriuo nori pasinaudoti.

Šis pavyzdys yra gera iliustracija situacijos, kai migracija vaizduojama kaip tikslas. Tačiau vis tiek lieka neaišku, ar tyrimo dalyvių tokio atsakymo motyvas yra *noras apsigyventi* kitoje valstybėje ar *noras ne-gyventi* šioje valstybėje (panašiai kaip stūmos-traukos veiksnių modelyje), o gal vis dėlto už to slypi kur kas daugiau. Labai svarbu yra tirti, kokia buvo žmogaus socialinė padėtis, kokie jo ketinimai, vertybės, idealai ir kokia yra bendra socialinė-struktūrinė situacija, kurių sąveikoje atsiranda migracija. Bet kokiu atveju, noras „gyventi-negyventi“ konkrečioje santvarkoje nesiformuoja vakuume, jis visada yra pagrįstas kontekstu.

Taigi šiame darbe laikomasi nuostatos, kad migracija yra *sąmoningai pasirinkta priemonė daryti pokyčius*. Migracija nėra laikoma tikslu pati savaime, taip pat atsisakoma fatalistinės nuostatos, kad „migracija pasirinko mane“. Migracija yra būdas, metodas atsidurti ten, kur galima (efektyviau) pasiekti savo tikslų. Kitaip tariant, migracija yra pasirinkimo, išreikšto geografinio mobilumo metodu, dizainas. Aukštos kvalifikacijos specialistai *renkasi* sąlygas, kuriose gali produktyviau pasinaudoti galimybėmis siekiant nusimatytų tikslų. Jeigu jos yra kitoje valstybėje – kitoje socialinėje, politinėje, ekonominėje ir kultūrinėje santvarkoje, migracija yra būdas patekti į tą kitą

¹⁸ 2011. Spinter tyrimai: <http://www.spinter.lt/site/lt/vidinis/menutop/9/home/publish/MzI5Ozk7OzA=>. Delfi: <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/apklausa-apie-emigracija-vienaip-ar-kitaip-masto-puse-salies-gyventoju.d?id=51966417>. Žiūrėta 2014-10-29.

santvarką. Taigi migracija – įrankis pasinaudoti galimybėmis ir sąlygomis, kurios yra už nacionalinės valstybės sienų. Ir tais atvejais, kai siekiama pasitraukti iš nepalankios situacijos į labiau palankią arba kai norima pažinti kitus kraštus, migracija yra integrali šių tikslų įgyvendinimo geografinio mobilumo dimensija.

De Jong ir Steinmetz (2006, p. 250-251) pasiūlo sprendimų migruoti priėmimo trijų pamatinių prielaidų modelį šiuolaikinėje visuomenėje:

- 1) migracijos pasirinkimas turi būti prieinamas kognityviai ir fiziškai. Sprendimų migruoti priėmimo teorijos autorių teigimu, kai kurie žmonės nemigruoja, nes tokio elgesio pavyzdžio nėra jų mąstymo ir sąmoningo pasirinkimo schemeje arba todėl, kad to neįmanoma padaryti fiziškai;
- 2) iš migracijos turi būti tikimasi teigiamų rezultatų;
- 3) būtina disponuoti pakankamais ištekliais (lėšos, informacija ir/arba socialinio tinklo ryšiai), kad migracija galėtų įvykti.

Todėl vertinant analitiškai, žmonės, kurie renkasi migruoti, iš tiesų renkasi tai, ką gali gauti, ką gali pasiekti būdami kitoje geopolitinėje ir socialinėje erdvėje. Nė vienas informantas, dalindamasis savo migracijos istorija, nenurodė, kad išvažiavo į užsienio valstybę, nes *norėjo išvažiuoti*. Po emigracijos skraiste slypi įsiprasminimo paieškos – išvažiavimas įkūnija žmonių judėjimą link savo tikslų. Migracija yra gija, sujungianti veikėją ir jo tikslus, motyvus, troškimus:

„Mano tikslas buvo ne tiek išvažiuoti tam, kad išvažiuoti, bet išvažiuoti tam, kad gauti kitokios patirties.“ (30 m., programinės įrangos inžinierius, Norvegija)

Disertaciniame tyrime konstruojamas teorinis modelis, kurio pagrindą sudaro Rob Stoneso „sustiprintoji“ struktūrinimo teorija. Ši teorija papildoma De Jongo ir Steinmetzo (2006) pasiūlytomis sprendimo migruoti prielaidomis.

3.2. Tyrimo metodika

Disertacija yra pagrįsta kokybinio tyrimu. Pagrindinis empirinių duomenų rinkimo metodas yra kokybinis pusiau struktūruotas interviu, darant prielaidą, kad tai geriausias būdas atlikti išsamią socialinės padėties ir migracinių nuostatų ryšio analizę, leisiantis išgryninti mezo ir mikro lygio veiksnius, (ne)dalyvaujančius migracinių nuostatų formavimesi. Interviu leidžia gauti pačių darbuotojų požiūrį į priežastis, kodėl jie emigravo, kodėl grįžo arba kodėl lieka gyventi Lietuvoje/užsienyje.

Kokybinis interviu yra galinga priemonė siekiant atskleisti empiriškai nestebimus socialinius procesus ir reiškinius. Tai yra būdas ištraukti iš paviršių nematomus ir negirdimus veiksnius, darančius įtaką individualiems sprendimams ir lemiančius mezo ir makro lygio įvairiakrypčius padarinius. Vieno žmogaus gyvenimo istorija labai daug pasako apie visuomenę, apie egzistuojančią santvarką, ne tik apie asmenį. Be galo iliustratyvus pavyzdys yra tai, kaip priklausantys skirtingoms kartoms aukštos kvalifikacijos specialistai vertina (buvusias) galimybes dirbti užsienyje. Palyginkime:

„T: Ar buvote sulaukusi pasiūlymų dirbti kur nors Maskvoj arba kokiam kitam moksliniam institute?

I: Tais laikais – tarybiniais laikais – tokių pasiūlymų negalėjo būti. Nes tai būtų pabėgimas, išdavystė.“ (59 m., mikrobiologijos specialistė, Lietuva)

Ir:

„Aš norėčiau į anglakalbę šalį važiuot. Kur, nežinau, bet *(tyli)*. Aš iš tikrųjų net nežinau, ar noriu važiuot, ar nenoriu važiuot. Tai čia tas klausimas, kaip ir sunku pasakyti, bet, sakau, Vokietija iš esmės gerai, nes pinigai geresni negu Lietuvoj. Ten, aišku, gal nėra ten milijonai, bet geriau. O šiaip, kodėl aš nenorėjau, man kažkaip, aš biškį tiesiog atsimenu, kaip būdavo, kai kad, pavyzdžiui, ir Amerikoje, kai buvom išvažiuavę, tai kalbą moki, tai tu bet kur gali susišnekėt.“

Šiose trumpose ištraukose galime identifikuoti geopolitinės ir ideologinės situacijos skirtumus valstybėje ir jų svarbą asmens karjeros galimybių vertinimui. Pirmoji tyrimo dalyvė kalba apie galimybes migruoti dėl

darbo – arba, tiksliau, jų nebuvimą – tuo metu, kai ji buvo beveik tokio pat amžiaus, kaip šiuo metu yra antrasis tyrimo dalyvis. Laisvė emigruoti dėl darbo ne tik į Vakarų, bet ir į Rytus sovietiniu laikotarpiu iš principo neegzistavo, kai tuo tarpu kito tyrimo dalyvio pasakojime net neegzistuoja svarstymai apie tai, gali ar negali jis išvažiuoti – jis kalba apie tai, ar norėtų išvažiuoti, ar jam tai būtų patogiu, kur jis norėtų išvažiuoti – tai reiškia, kad migracija dėl darbo jo socialiniame pasaulyje yra įprastas elgesio modelis, suvokiamas kaip priemonė subjektyviai gerovei didinti. Dar daugiau, jis pasakodamas vertina užsienyje sukauptas individualias patirtis ir jų pagrindu gali palyginti tam tikrus aspektus tarp skirtingų užsienio valstybių – tuo jo žinojimas skiriasi nuo vyresnės kartos specialistų.

Įdėmiai klausantis gyvenimo istorijos, kaip ir ką žmonės pasakoja, iš tiesų galima daug sužinoti apie socialinius pokyčius, kaitą, apie socialinę reprodukciją, politinę struktūrą, valstybės ir individo santykį, apie santykį tarp lyčių, klasių ir tarp rasių bei etninių grupių. Taigi kokybinis interviu yra produktyvus įrankis gauti žinias, glūdinčias gilesniuose kloduose – žmonių patirtyse ir atmintyje.

Kokybinis giluminis interviu leidžia informantams pateikti savo požiūrį į gyvenimą vartojant jų pačių terminus, reikšmingus žodžius, be to, šis interviu labai lankstus, įgalinantis žiūrėti į migraciją tiek perspektyviai, tiek retrospektyviai. Kokybinė metodologija migracijos tyrimuose gali būti labai naudinga ir tikslinga dėl pačios migracijos prigimties. Migracija yra toks daugiadimensinis dalykas, kad kai kuriuos jos aspektus atskleisti įmanoma tik pasitelkus kokybinę prieigą. Pavyzdžiui, *kaip* priimamas sprendimas migruoti arba pasilikti šalyje, *kaip* vyksta asmens ar šeimos gyvenimo pokyčiai migracijos atvejais, kokie resursai pasitelkiami iki-migraciniame ir post-migraciniame etape ir pan., *kokie* veiksniai formuoja ketinimus migruoti arba pasilikti šalyje, ką reiškia būti migrantu, kaip migrantai vertina socialinius, ekonominius, politinius procesus Lietuvoje ir pan. Lietuvos tyrėjai ir mokslininkai, tirdami įvairius migracijos aspektus, „atranda“ ir taiko kokybinę metodologiją vis dažniau. Pavyzdžiui, Tiškutė ir Sondaitė (2011) pristato

psichosocialinių veiksnių, formuojančių studentų ketinimus migruoti arba planuoti gyvenimą Lietuvoje kokybinį tyrimą, kuriame duomenys buvo surinkti taikant tikslinės grupės (*focus*) diskusijos metodą. Kai kuriuose migracijos tyrimuose pasirenkamas mišrios metodologijos derinys, kuris įgalina tyrėjus pragmatiškai pasinaudoti kiekybinių ir kokybinių tyrimų teikiamomis galimybėmis daugiadimensiškai analizuoti tiriamą dalyką. Paminėtinas migraciją patiriančių šeimų tyrimas mišrių metodų būdu (Juozeliūnienė, 2013).

Pusiau struktūruoti interviu apėmė šešis teminius blokus:

- 1) Išsilavinimo istorija.
- 2) Kvalifikacija ir padėtis darbo rinkoje.
- 3) Migracijos istorija.
- 4) Socialiniai tinklai.
- 5) Gyvenimo būdo prioritetai.
- 6) Ateities vizija.

Kokybinio interviu forma, kuomet tyrėjas ir tyrimo dalyvis fiziškai yra vienas šalia kito ir bendrauja tiesiogiai, nepasitelkiant jokių ryšio ir komunikacijos priemonių, yra labiausiai įprasta ir paplitusi dažniausiai. Tačiau vystantis technologijoms ir komunikacijos priemonėms, tapo galimi ir kiti kokybinio interviu būdai, pvz., interviu telefonu, vaizdo konferencijos būdu, elektroniniu paštu ar sinchroniniu susirašinėjimu. Vieni nuotoliniai būdai socialiniuose tyrimuose taikomi dažniau, kiti rečiau; kiekvienas jų turi savo privalumų ir iššūkių.

Šiame disertaciniame tyrime kokybiniai interviu buvo atlikti pasitelkiant du atlikimo būdus, darant garso įrašus:

- 1) tiesioginiai nenuotoliniai interviu (pranc. *tête-à-tête*);
- 2) tiesioginiai nuotoliniai interviu vaizdo konferencijos būdu (Skype programa).

Kingas ir Horrocksas (2011, p. 80) išskiria tris pagrindines priežastis, kodėl tyrėjai, atlikdami kokybinius tyrimus, linkę atlikti kokybinius interviu nuotoliniu būdu:

- 1) dėl geografinio atstumo, skiriančio tyrėją ir tyrimo dalyvį;
- 2) dėl geresnio prieinamumo prie tyrimo dalyvių;
- 3) dėl interviu temos pobūdžio.

Šiame disertaciniame tyrime kokybiniai interviu nuotoliniu būdu iš esmės buvo atliekami atliepant pirmąją Kingo ir Horrockso išskirtą priežastį – dėl plačios tyrimo dalyvių išsidėstymo geografijos. Vaizdo konferencijos per Skype sudarė galimybes atlikti interviu su aštuoniais užsienyje gyvenančiais aukštos kvalifikacijos specialistais. Vienas interviu buvo atliktas su tyrimo dalyviu, gyvenančiu Klaipėdoje, tačiau ne dėl geografinio nuotolio, o dėl netradicinio tyrimo dalyvio darbo grafiko (interviu prasidėjo 22.30 val.) ir toks interviu būdas jam buvo patogus bei tai buvo jo pasiūlytas laikas. Kai kurie nuotoliniai interviu vyko vėlai vakare Lietuvos laiku dėl laiko juostų skirtumų, taip pat derinantys prie informantams patogaus laiko. Visi „nestandartiniai“ interviu atlikimo laikai buvo padiktuoti tyrimo dalyvių poreikių. Kadangi tyrėja šiuo atveju yra suinteresuotoji pusė, kad interviu įvyktų, todėl pirmiausia buvo derinamasi prie tyrimo dalyviams patogaus laiko. Reikėtų pabrėžti, kad būtent nuotolinio interviu forma – pokalbis per skype – sudarė galimybes atlikti interviu, kad ir pakankamai vėlai vakare. Jeigu svarstytume tiesioginį nenuotolinio interviu variantą, tikėtina, kad 21.00 ar 22.00 valanda pradėti interviu būtų atmesta kaip netinkama, nes tai pernelyg vėlyvas metas susitikimui, nesvarbu, kurioje vietoje jis bebūtų atliekamas. Tuo tarpu nuotolinis interviu pašalina būtinybę kažkur susitikti, interviu dalyviai yra savo aplinkose ir tuomet svarbiausi aspektai išlieka du: pirma, kad pačiam tyrimo dalyviui tokiu metu būtų normalu bendrauti, ir antra, kad jis galėtų tai daryti (pvz., kad aplinka būtų rami, kad neblaškytų kiti šeimos nariai, kad jis pats būtų laisvas, nemigdytų vaikų ar pan.).

Visi interviu buvo įrašyti garso įrašymo priemonėmis, atlikti interviu išrašai. Empiriniai tyrimo duomenys buvo analizuoti kokybinės turinio analizės metodu, taikant teminę interpretacinę prieigą. Analizė pagrįsta Rob Stoneso „stipriosios“ struktūrinimo teorijos prieiga, pagal kurią analizė pradedama nuo tyrimo dalyvių veiksmus įreminančių ir įgalinančių struktūrų pristatymo,

vėliau pereinama prie tyrimo dalyvių savo situacijos subjektyvių vertinimų analizės.

Iššūkiai atliekant kokybinį interviu per Skype

Išbandytas duomenų rinkimo metodas neturėjo stiprios įtakos surinktų duomenų kokybei, tačiau jo taikymo patirtis skatina pristatyti kelias metodines pastabas ir tuo pačiu praktines išvalgas šio metodo taikymui ateities tyrimuose.

Ribota neverbalinė kalba ir akių kontaktas. Naudojantis vaizdo režimu *Skype* programoje, tiesioginis vaizdas padeda sukurti tokią aplinką kaip ir nenuotoliniame interviu, tačiau tik iš dalies. Tai yra, galima matyti tyrimo dalyvio veido išraiškas, tačiau į ekraną nepatenkančios kūno dalies (pvz. rankų, jei jos nuleistos) neverbalinė kalba lieka nematoma. Todėl interviu pasitelkiant *skype* nerekomenduotinas, jeigu tyrimui yra svarbi tyrimo dalyvio kūno kalba. Kitas svarbus kokybinio interviu vyksmo aspektas – akių kontaktas. Kokybinio interviu viena stiprybių, kad jo metu sukuriamas betarpiškas, pasitikėjimu grįstas ryšys sudaro palankias sąlygas tyrimui gauti detalesnių, nuoširdesnių pasakojimų, o akių kontaktas – kaip viena komunikacijos priemonių – yra stiprus pagalbininkas sukurti tokią aplinką. Akimis mes galime parodyti, kad klausomės tyrimo dalyvio, kad jį suprantame, akimis galime paskatinti kalbėti toliau bei išreikšti labai daug emocijų. Atliekant interviu per *skype*, akių kontaktui užmegzti reikia daugiau laiko nei interviu „akis į akį“ atveju, nes dažnai tyrimo dalyvis nesupranta, kur žiūrėti – žiūri į kompiuterio ekraną, o ne į kamerą, todėl tyrėjo ir tyrimo dalyvio akys nesusitinka. Vis dėlto nėra pagrindo teigti, jog dėl to, kad tyrėjos ir tyrimo dalyvio akys „nesusitiko“, šio disertacinio tyrimo interviu medžiaga yra mažiau kokybiška – kokybės kriterijus šiuo atveju yra gauti atsakymai į tyrimo klausimus. Pagrindinis dėmesys buvo skirtas tyrimo dalyvių istorijai, patirtims, asmeninėms išvalgoms, nuomonėms, nebuvo keliamas tikslas tirti tyrimo dalyvių neverbalinę kalbą.

Kitas labai svarbus iššūkis yra techninis – būtent *interneto ryšio kokybė interviu metu*. Ryšio trikdys yra trečioji jėga, kurio interviu dalyviai negali numatyti ir kontroliuoti. Todėl prieš pradedant interviu yra svarbu su tyrimo dalyviu iš anksto aptarti interneto ryšio trukdžių galimybę ir dėl to galimus klausimų ar atsakymų pakartojimus. Reikia pasakyti, kad interneto ryšys su kai kuriomis valstybėmis (Norvegija, Belgija) buvo puikus ir interviu vyko visiškai be techninių sutrikimų. Tačiau buvo ir prastesnių momentų vykstant interviu su tyrimo dalyviais, gyvenančiais JAV, Ispanijoje, taip pat ir Norvegijoje. Nors interneto nutrūkimai buvo trumpalaikiai, dažniausiai 15-20 sekundžių, iš tyrėjos tai reikalavo didesnės dėmesio koncentracijos, reikalingos valdyti interviu, nes tekdavo atkurti pokalbį, nustatyti „vietą“, nuo kurios jau tyrėja ir tyrimo dalyvis vienas kito negirdėjo, grįžti prie kalbėto klausimo. Tais momentais, kai ryšys nenutrūkdavo, bet buvo prastas garsas, buvo pasitelkiamos momentinės žinutės, siekiant užtikrinti, kad vienas kitą teisingai išgirdo. Nepaisant to, kad interneto techniniai nesklandumai sutrikdydavo natūralią pokalbio eigą, tokie momentai buvo labai trumpalaikiai ir interviu tęsdavosi numatyta eiga, todėl reikalingi tyrimui duomenys buvo surinkti.

Dar vienas aspektas, kurį būtina paminėti, tyrimo dalyvių reakcija į interneto nutrūkimą. Jų tai nestebino, jie elgėsi ramiai, o kai kurie (pvz., IT programuotojas JAV, IT programuotojas Norvegijoje), pasitelkdami savo profesinius metodus, bandė netgi pagerinti ryšio kokybę, kas liudija bendradarbiavimo nuostatą.

3.3. Tyrimo dalyvių atranka, imtis ir lauko darbų etapas

Pusiau struktūruoti kokybiniai interviu buvo atlikti 2012 m. lapkričio mėn. – 2013 m. kovo mėn. Disertaciniam tyrimui tikslinė populiacija buvo atrinkta vadovaujantis šiame tyrime operacionalizuota aukštos kvalifikacijos specialisto samprata, pagrįsta dviem kriterijais: formalus išsilavinimo ir aukštos kvalifikacijos darbo patirties. Taigi visi tyrimo dalyviai:

1. Turi aukštąjį universitetinį arba jam prilygintą fizinių arba technologijos mokslų studijų srities išsimokslinimą;
2. Turi ne trumpesnę kaip 2 metų profesinę darbo patirtį fizinių ir technologijos mokslų srityse.

Tyrimo dalyviai buvo pasirinkti taikant tikslinės atrankos metodą, laikantis tiriamosios grupės heterogeniškumo išlaikymo strategijos. Pagal tikslinės atrankos logiką, tyrimo vienetai atrenkami ne dėl jų reprezentatyvumo, o dėl jų relevantiškumo tyrimo klausimui, teoriniam modeliui ir aiškinimui (Schwandt, 2007, p. 270). Heterogeniškumas užtikrina didžiausią įvairovę ir leidžia identifikuoti svarbius bendrus modelius, pasikartojančius šiuose įvairiuose atvejuose. Tačiau tikslinės atrankos metodas neleidžia generalizuoti išvadų apie visą aukštos kvalifikacijos darbuotojų populiaciją ir tokiu būdu sukelia ribotumą.

Siekiant gauti kuo įvairesnių duomenų apie migracinius bei nemigracinius motyvus ir migracijos patirtis, atrankos imtį sudarė 11 vyrų ir 8 moterys nuo 24 iki 59 metų. Aštuoni aukštos kvalifikacijos specialistai interviu metu gyveno ir dirbo užsienyje (Belgija, Ispanija, JAV, Norvegija), šeši gyveno Lietuvoje ir turėjo darbo užsienyje patirties, šeši neturėjo migracinės patirties, ir viena tyrimo dalyvė dirbo švytuoklinės migracijos principu (2 savaites dirba Norvegijoje, 4 savaites turi poilsio, kai grįžta į Lietuvą).

Išsimokslinimo požiūriu, keturi tyrimo dalyviai turėjo bakalauro kvalifikacijos laipsnį, aštuoni - magistro laipsnį, du tyrimo dalyviai studijavo doktorantūroje, šeši tyrimo dalyviai turėjo daktaro laipsnį, vienas iš jų tyrimo metu atliko podoktorantūros stažuotę, o kita tyrimo dalyvė jau buvo susitvarkiusi dokumentus podoktorantūros stažuotei Danijoje.

Atrenkant fizinių ir technologijos mokslų specialistus, buvo vadovaujama fizinių ir technologijos mokslo šakų sąrašu. Kadangi žmogaus karjera yra dinamiška ir mobilumas tarp profesijų gali lemti darbą ne pagal įgytą išsimokslinimą, buvo svarbu atrinkti fizinių ir technologijos profesijų atvejus. Nebuvo tikslo tirti tik tuos grynuosius atvejus, kai dirbama tik pagal įgytą išsimokslinimą, nes taip būtų nepagrįstai atmesta daug gyvenimo istorijų.

Pavyzdžiui, viena tyrimo dalyvė yra įgijusi statistikos bakalaurą, dirba informacinių technologijų sistemų analizės srityje, kitas yra baigęs elektronikos inžineriją, vysto išmaniųjų namų sritį. Todėl svarbiausia buvo, kad poslinkis į kitą specializaciją nebūtų išėjimas iš fizinių ir technologijos mokslų srities.

Buvo apklausti tyrimo dalyviai, dirbantys optinių dangų, lazerinių komponentų, atominės energetikos, elektronikos inžinerijos, informacinių technologijų, transporto inžinerijos, statybos inžinerijos, chemijos ir kt. srityse. Socialinių demografinių charakteristikų sąrašas pateiktas priede Nr. 3. Vidutinė vieno interviu trukmė 1 val. 9 min.

Tyrimo dalyvių paieškos būdai buvo trejopi: tiesiogiai kreipiamasi į potencialius tyrimo dalyvius; pasinaudojant asmeniniais socialiniais ryšiais kaip tarpininkais; ir pasinaudojant instituciniais ryšiais – buvo išsiųsti elektroniniai laišakai su prašymu paskelbti apie vykdomą tyrimą ir kvietimą jame dalyvauti pasaulio lietuvių bendruomenėms. Laiškuose buvo nurodoma disertacinio tyrimo problema, tikslas, tyrimo dalyviai, paaiškinamas duomenų rinkimo metodas ir interviu pagrindinės temos, konfidencialumo užtikrinimas, po jo pateikiamas fizinių ir technologijos mokslų šakų sąrašas, visi tyrėjos kontaktai ir publikacijų sąrašas. Dalis laiškų nepasiekė adresato dėl negaliojančio adreso. Reikšmingai prisidėjo Norvegijos lietuvių bendruomenės vadovė, pateikusi išsibarsčiusių šioje šalyje lietuvių bendruomenių sąrašą ir asmenine iniciatyva paraginusi tinkančius specialistus dalyvauti tyrime. Taip į tyrimą buvo įtraukti trys emigravę aukštos kvalifikacijos specialistai, dirbantys ir gyvenantys Norvegijoje. Kitos pasaulio lietuvių bendruomenės tiesiogiai į laiškus neatsakė, tačiau reikia manyti, kad kai kurios išplatino šį kvietimą, nes buvo atsiliepusių iš Vokietijos. Galvojant apie papildomas reikalingų tyrimui dalyvių paieškos galimybes, kituose tyrimuose būtų tikslinga išbandyti Linked‘In, kaip profesiniu pagrindu formuojamo tinklo, įrankį.

Paminėtini du atvejai. Tyrime dalyvavo Norvegijoje gyvenanti pora, todėl buvo galimybė įvertinti jų, kaip tos pačios šeimos, subjektyvų požiūrį į jų migravimo motyvus ir istoriją. Ir tyrime dalyvavo du broliai, kartu vienu metu

studijavę tą pačią studijų programą, kartu važiavę į JAV pagal studentų programą, abu dirbantys informacinių technologijų srityje, tačiau vienas gyvenantis JAV, kitas – Lietuvoje.

3.4. Tyrimo etikos klausimai

Šiame disertaciniame tyrime buvo laikomasi socialiniams tyrimams keliamų etikos reikalavimų. Dalyvauti tyrime buvo kviečiami šioje disertacijoje apibrėžtus aukštos kvalifikacijos specialisto fiziniuose ir technologijos moksluose kriterijus atitinkantys asmenys. Tyrimo dalyviai buvo supažindinti su tyrimo koncepcija, pristatytas jų dalyvavimo tyrime vaidmuo ir būdas, aptariami informacijos konfidencialumo klausimai. Specialistų dalyvavimas tyrime buvo savanoriškas. Tyrimo dalyviai buvo iš anksto supažindinami su kokybinio interviu gairėmis ir informuojami, kad interviu metu gali būti užduodami papildomi klausimai, iš anksto nedetalizuoti tyrimo gairėse.

Prieš pat kiekvieną interviu tyrimo dalyviams dar kartą trumpai buvo pristatomas tyrimas ir klausama sutikimo įrašyti pokalbį, paaiškinant, kodėl tai yra svarbu. Taip pat tyrimo dalyviai buvo informuoti, kad jie gali neatsakyti į bet kurį klausimą ir, kad gali nutraukti dalyvavimą tyrime bet kuriuo metu. Siekiant užtikrinti tyrimo dalyvių konfidencialumą, viešai skelbiamose interviu ištraukose yra nuasmeninami visi vardai (išskyrus valstybių), pavadinimai (pvz., įmonių), vietovardžiai – visa, kas leistų susieti informaciją su konkrečiu asmeniu.

4. FIZINIŲ IR TECHNOLOGIJOS MOKSLŲ SPECIALISTŲ (NE)MIGRACINIO SPRENDIMO FORMAVIMOSI PROCESAS: KOKYBINIO TYRIMO REZULTATAI

Aukštos kvalifikacijos specialistų fizinių ir technologijos mokslų pasakojimai įgalina pažvelgti į tarptautinės migracijos visumą per specialistų išsilavinimo, darbo, šeiminės padėties, socialinių ryšių, gyvenimo būdo, lūkesčių perspektyvas. Taikoma *emic* perspektyva leidžia pamatyti tarptautinę migraciją pačių specialistų akimis ir pateikia naujų žinių ne tik apie jų požiūrį į šį reiškinį, bet ir parodo, koku būdu tarptautinė migracija įsipina į jų gyvenimus, kokiais momentais migracijos svarba, poreikis jai išauga, o kada yra neaktuali. Tyrime dalyvavusių specialistų skirtingos profesijos parodo socialinių sąlygų heterogeniškumą, kurios struktūrina ne tik profesines, migracines, bet ir apskritai gyvenimo, galimybes. Dalyvių pasakojimai apie migracines patirtis praplečia žinias, reikalingas konstruoti migracinio sprendimo formavimosi grandinę, parodo sprendimo rinktis migraciją arba jos nesirinkti jautrumą pokyčiams, vykstantiems žmogaus gyvenime. Migracinis sprendimas yra tik viršūnė, matomas rezultatas viso to daugiadimensinio, nelineinio proceso, kuris vyksta iki jo. Be to, specialistų patirtys leidžia geriau suprasti, kad yra eilė dalykų, dalyvaujančių migracinio sprendimo formavimosi procese, kurie nėra valdomi kokios nors politikos priemonėmis ir negali tokiais būti.

1. Aukštos kvalifikacijos specialisto galimybes struktūrinantys veiksniai

Laikmetis ir bendros politinės sąlygos yra svarbios sukuriant galimybę vyksti legaliai tarptautinei migracijai. Svarbu visada prisiminti, kad žmonių istorijos klostosi konkrečioje struktūrinėje terpėje, suvaržančioje ir kartu teikiančioje galimybes, kupinoje įvairių nelygybių ir hierarchijų, kuri nuolat daro įtaką joje gyvenančių žmonių likimams. Struktūrinimo perspektyva

leidžia vertinti šią struktūrinę terpę kaip išorinę duotybę, apsprendžiančią žmogaus veikimo galimybes *ir* tuo pačiu žmonių veiklos kuriamą bei perkuriamą visumą. Statiškumo ir dinamiškumo savybių integravimas suteikia požiūrio kryptį, kad socialinė realybė yra kuriama per žmonių sąveiką tarpusavyje ir sąveiką su įvairiomis sistemomis, nustatančiomis veikimo taisykles: institucijomis, teisine aplinka, prekybos sistema, normatyvine-vertybine sistema ir kt. Šios sistemos įrėmina ir veikia žmonių gyvenimą jose, bet būtent žmonių veiklos, tampančios rutiniškai reikšmingais įpročiais, pajėgios šias sistemas keisti.

Yra makro lygio išorinė struktūra, „patogiausiai“ apibūdinama *santvarkomis* – valstybės politinė santvarka, teisinis reglamentavimas, kelių eismo taisyklės, ekonominė, socialinė, religinė etc. santvarkos. Tai yra poliai, ant kurių laikosi vadinamoji išorinė struktūra. Tai yra visuma sąlygų, kuriose gyvena visi konkrečios valstybės, regiono žmonės. Be šios dar yra mezo lygio išorinė struktūra, į kurią žmogus patenka pasirinkdamas įvairias gyvenimo strategijas – ji priklauso nuo žmogaus profesijos, asmeninio gyvenimo, laisvalaikio – tai yra konkrečios sąlygos, lemiančios konkretaus žmogaus pasirinkimo galimybes. Žmogus patenka į šias sąlygas aktyviai veikdamas, priimdamas labai konkrečius sprendimus išsilavinimo, darbo, šeimos, laisvalaikio srityse.

Sustiprėję įmonių, įstaigų ir organizacijų finansiniai pajėgumai yra vienas ryškiausių pokyčių Lietuvoje, įvykusių pradėjus 2007 m. įgyvendinti ES regioninę politiką, nukreiptą į regionų išsivystymo skirtumų mažinimą ir menčiau išsivysčiusių regionų plėtros skatinimą.

ES struktūrinė parama nulėmė ir daugelio Lietuvos aukštos kvalifikacijos specialistų profesinių galimybių kaitą. Šis makro lygio finansinis instrumentas ne tik mažina ekonominius ir socialinius skirtumus tarp ES šalių narių ar atskirų regionų, bet ir palieka pėdsaką individualiame lygmenyje, pakeisdama aukštos kvalifikacijos specialistų profesinės veiklos pobūdį ir išplėsdama jos galimybes. Vienas pirmiausių identifikuojamų pokyčių – tarptautiškumo dimensijos įsitvirtinimas profesinėje veikloje. Vizitai į užsienio

mokslines konferencijas, stažuotės užsienyje tapo lengviau prieinamos dėl struktūrinės paramos. Užmegzti kontaktai ir jų pagrindu vystomas tarptautinis, plačios geografijos bendradarbiavimas be jokios abejonės turi didelės reikšmės inovacijų kūrimui, jų tobulinimui ir tolesnei plėtrai. Šį procesą galima palyginti su sniego lavina, kuriai pradėjus slinkti, jos sustabdyti nebeįmanoma. Informantų pasakojimuose tarptautiniai ryšiai ir santykiai atsiskleidžia kaip integrali jų kasdienio darbo dalis:

„Tie projektai prasidėjo nuo 2007 metų, tai atsirado stipriai <...> pinigų stažuotėm, komandiruotėm. Mokslininkai tarpusavyje, universitetai keičiasi. Studentam, doktorantam išvis laisvės, – tikrai keliauk. Per metus gali po penkiolika stažuotčių ten turėti. Duoda, finansuoja, konferencijos, dalyvavimas. Kontaktai užsimezga, susirašinėji, bendrauji su jais, su visu pasauliu. Nebesvarbu, Lietuva čia, Amerika, Australija. <...> Rugsėjo gale buvom Amerikoje, konferencijoje. Dabar Kanada laukia kitų metų vasarą, galbūt važiuosim. Europoje vietinių konferencijų daug yra, dalyvaujam.“ (29 m., optinių dangų laboratorijos inžinierius, Lietuva)

1. Išsimokslinimas – ne tik kelias į aukštos kvalifikacijos profesiją

Tyrimė dalyvavusieji aukštos kvalifikacijos specialistai išaugo aplinkoje, kur mokymasis buvo labai vertinamas. Į mokymąsi ir mokslą žiūrima kaip į savaiminę vertybę, nors dažniau vyrauja pragmatinis požiūris, kai mokymasis siejamas su ateities perspektyvomis. Analizuojant, kokią reikšmę savo mokymuisi mokykloje suteikia tyrimo dalyviai, išsiskiria dvi pagrindinės kryptys: 1) mokomasi, nes jie yra skatinami tai daryti, paprastai tėvų, kartais senelių, mokytojų-dalykininkų; 2) mokomasi, nes mokytis pavyksta „savaiame“. Tai nėra antinominė kryptis *arba-arba*; jos nežymi, kad jeigu kažkas kitas skatina mokytis, tai tyrimo dalyvis/-ė neturi motyvacijos pats/-i tai daryti. Šis skirstymas žymi dominuojančias praktikas mokymosi ir mokslo atžvilgiu tyrimo dalyvių aplinkoje, tačiau neeliminuoja viena kitos.

Kokią naudą šiam disertaciniam tyrimui suteikia žiūrėjimas taip „toli“ atgal? Pirmiausia, tai padeda identifikuoti mokymąsi kaip tyrimo dalyvių tapatumo dalį, kaip „savaiame suprantamą“ dalyką, jau priklausantį *habitus*

sričiai, arba stipriosios struktūrinimo teorijos terminologija, - bendrosioms dispozicijoms. Sėkmingas mokymasis mokykloje nutiesia kelią link universitetų, nes mokantis sėkmingai tai atrodo vienintelis protingas kelias savo ateičiai kurti; sėkmingas mokymasis nubrėžia vektorių aukštos kvalifikacijos specialistų link. Ši trajektorija sutampa pas visus tyrimo dalyvius, nepriklausomai nuo to, kada jie mokėsi ir studijavo – iki Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo ar po jos. Antra, mokymosi ašis yra svarbi, nes vėlesniuose tyrimo dalyvių gyvenimo etapuose, ypač pasibaigus formalaus mokymosi ir studijų periodui, ji palaipsniui transformuojasi į pažinimo, naujovių troškimo, profesinio tobulėjimo ašį, kaip vėliau pamatysime, vaidinančią svarbų vaidmenį migracinio sprendimo priėmimo procese.

Tėvai, seneliai, mokytojai, kiti reikšmingi dalyviai, skatinę tyrimo dalyvius mokytis (mokykloje ir/ar universitete), studijų programų įvairovė, konkurso į studijų programą dalyvių skaičius, tyrimo dalyvių gyvenamoji vieta, situacija darbo rinkoje, galimybės migruoti – tai išorės sąlygos arba, stipriosios struktūrinimo teorijos terminais tariant, – „išorės struktūros, kaip veiksmo sąlygos“ (Stones, 2005). Šios sąlygos egzistuoja autonomiškai ir nepriklausomai nuo veikiančio veikėjo. Jos sudaro struktūrinį veiksmo kontekstą, su kuriuo susiduria veikėjas aktyviai veikdamas. Sėkmingas mokymasis santykyje su šiomis objektyviomis struktūros galiomis ilgainiui suformavo „savaimė suprantamą“ nuostatą, kad po mokyklos turi būti studijos universitete. Ši nuostata priklauso veikėjo vidinėms struktūroms

Studijos aukštojoje mokykloje yra pats esmingiausias etapas, kuris nulemia žmogaus patekimą į kitą visumą – į ratą žmonių, turinčių aukštąjį išsimokslinimą, kuris atveria kitas galimybes. Taigi nors Europos Komisija laikosi nuostatos, kad lygybė prasideda nuo švietimo, švietimas vis dėlto veikia ir kaip visuomenės stratifikavimo mechanizmas. Empirinių duomenų analizėje mokymuisi ir studijoms skiriama daug dėmesio, nes šio tyrimo rėmuose išsilavinimo istorija rodo ir žmogaus tapsmo aukštos kvalifikacijos specialistu istorijos pradžią.

Studijų programos pasirinkimas atsižvelgiant į asmenines preferencijas, tėvų, kitų artimųjų preferencijas, įstojimas-neįstojimas į trokštamą studijų programą apsprendė tyrimo dalyvių profesinio kelio kryptį. Pats studijų programos pasirinkimas buvo aktyvus veiksmas, kurį tyrimo dalyviai atliko remdamiesi savo žiniomis ir nuostatomis. Antras labai svarbus segmentas studijų proceso metu – socialinės praktikos ir atskiri įvykiai, nulėmę tyrimo dalyvių sprendimus ir vėliau pateikę specialias galimybes ateityje. „Atsitiktinis“ kurso draugo lydėjimas į atranką dėl darbo naftos platformoje, „atsitiktinė“ draugystė su studentėmis iš Norvegijos vasaros stovykloje, išvažiavimas padirbėti į užsienį vasaros metu, nes „visi taip daro“, studijų programos pasirinkimas tame pačiame arba kitame mieste, nes nenorėjo palikti tėvų/nes norėjo „pabėgti“ nuo tėvų, „atsitiktinis“ atrankos į doktorantūros studijas Norvegijoje laimėjimas, „atsitiktinis“ Erasmus studento mentorystei paskirtas studentas – tai yra nepažintų veikimo sąlygų pasekmės. Kaip teigia Stones (2005), netikėtumas priklauso nuo to, koks buvo atliekamo veiksmo tikslas, ko veikėjas tikėjosi atlikdamas tą veiksmą. Jeigu pasekmės buvo nelauktos, netikėtos, galima kalbėti, anot Stones, apie veikėjo nepakankamą žinojimą, kokios bus jo veiksmų pasekmės, o apie veikimo tikslą galima sužinoti, pavyzdžiui, atlikus interviu su veikėju.

Išsimokslinimas yra svarbi sąlyga didinant asmens laisvės rinktis galimybes. Iš principo, aukštos kvalifikacijos specialisto karjeros užuomazgos prasideda dar mokykloje. Toks ryšio siejimas iš pirmo žvilgsnio gali pasirodyti paviršutiniškas ir nepagrįstas, nes mokymasis mokykloje – tiek stipresnis, tiek silpnesnis – dar negarantuoja profesionalo karjeros ir iki jos dar ilgas kelias su daug nežinomųjų.

Tačiau struktūros ir veiksnio sąveikos požiūriu, mokymosi mokykloje laikotarpio kasdienės praktikos, įrėmintos pirmiausia mokyklos ir šeimos struktūrinių-kultūrinių elementų – vertybių, taisyklių ir normų – formuoja jauno žmogaus nuostatas į patį mokslą, išsimokslinimą, bendrą išprusimą ir jo esmę. Šeimos nuostatos gero mokymosi ir aukštojo mokslo

atžvilgiu, net giminės narių, tokių kaip močiutė, dėdės ar tetos, vaidmuo išsimokslinimo kaip vertybės ugdymo procese yra aktyvus ir reikšmingas:

„Ji (močiutė) buvo mokytoja biologijos. <...> Kai buvau mažas, jinai mane augino dalį laiko, mane mokino. Jinai buvo už gerą išsilavinimą. Jai tai buvo svarbiausia – kiekvienas žmogus turi būti išsilavinęs. Todėl jinai <...> labai buvo už bet kokį pasirinkimą. Kad tik būtų su aukščiau išsilavinimu.“ (25 m., lazerinių komponentų inžinierius, Lietuva)

„Tiesiog visos šeimos istorija gal tokia, nes visi su aukščiau. Visi – ir broliai, ir seserys. <...> Ir tėvas irgi su aukščiau. <...> Aš vienu metu čia tikrai buvau sumąsčius, eisiu po devynių [klasių], stosiu į kažkokią. Aš galvojau, taip tik pasakysiu – patikrinsiu. „Nee“ sako, – „geriau pabaik mokslus“ (*juokiasi*). (33 m., duomenų inžinierė, Lietuva-Norvegija)

„Pas mus giminėje visi studijuoja KTU ir aš tiesiog sekiau ta tradicija.“ (35 m., atominės energetikos inžinierius, Belgija)

„Tėvai pamokas versdavo daryt. <...> Niekad nekalbėjom, ar jie labai turėjo kažkokį aiškų tikslą, bet versdavo namų darbus bent jau tai tikrai daryt.“ (29 m., IT inžinierius, Norvegija)

„Skatino [mokyti], samdė mokytojus man visą laiką. *Skatino* labai.“ (58 m., chemikė, Lietuva)

„Visą laiką tas būdavo kala kalama į galvą, kad mokslai pirmoj vietoj ir, ta prasme, turi mokintis mokintis ir nesimokinsi, tai bus blogai.“ (29 m., IT programuotojas, Lietuva)

Tačiau tėvų įtaka ties išsimokslinimo kaip vertybės diegimu savo atžalai nepasibaigia. Tėvai aktyviai dalyvauja vaikui renkantis profesiją, siūlydami rinktis „gerą“ specialybę ar atkalbinėdami nuo pasirinkimo.

„Jinai (mama) norėjo, kad aš būčiau kunigas. Tėvas kalbėjo apie teisę. <...> Jie daugiau žiūrėjo iš tokių bendrų, kas būtų gerai. <...> Jų tokie norai buvo.“ (32 m., elektronikos inžinierius, Lietuva)

„Specialybei tai daugiausiai tėvai turėjo įtakos, nes mano tėtis yra baigęs šitą specialybę ir statybos inžinierių labai daug yra giminėj. Šiaip norėjau istoriją aš labiau, prie istorijos buvau linkęs, bet perkalbėjo.“ (33 m., statybos inžinierius, Lietuva)

„Tėvai netgi buvo prieš. Dažniausiai buvo užduodamas klausimas „Ką veikia tie fizikai?“, „Ką reikės dirbti būnant fiziku?“ (25 m., lazerinių komponentų inžinierius, Lietuva)

„Tėvai, galima sakyti, savotiškai bandė atkalbėt mane, bet (*nusijuokia*) ačiū Dievui, kad neatkalbėjo.“ (29 m., IT inžinierius, Norvegija)

„Tėvai labai norėjo, kad į mediciną. Tada visi norėjo, kad vaikas stotų į mediciną. O aš labai nenorėjau, nu tai tokia vat specialybė – ne kokia čia, atseit, tėvam visiem.“ (58 m., chemikė, Lietuva)

Mokykla, kaip švietimo sistemos dalis, ir ypač mokytojai yra kita svarbi grupė, vaidinanti aktyvų vaidmenį pozicionuojant būsimą mokinio karjerą ir aukštąjį išsimokslinimą tuo pačiu:

„Ir atsirado fizika. <...> Aš jau nuo aštuntos klasės žinojau, kad būsiu fizikas. <...> Man atrodo, čia šitie daug giliau slypi, mokyklos visoj sistemoj, švietimo.“ (29 m., optinių dangų laboratorijos inžinierius, Lietuva)

„Mano fizikos mokytoja buvo labai, labai simpatiška ir į mane dėjo labai daug vilčių, ir stengėsi ten mane lavinti toje srityje.“ (35 m., atominės energetikos inžinierius, Belgija)

„Mokykloj <...> mano buvo sustiprinta chemija. <...> Tai už tai, kad tu jau esi paprofiluotas truputį.“ (58 m., chemikė, Lietuva)

Svarbiausia, kad sėkmingas mokymasis paties asmens požiūriu braižo aiškią projekciją į studijas aukštojoje mokykloje – aukštasis išsimokslinimas tampa savaime suprantama gyvenimo dalimi, asmeniniu savaime suprantamu sprendimu, kuris vėliau (baigus studijas ar netgi dar studijuojant) padidins profesinių galimybių pasirinkimo diapazoną:

„Tai kažkaip aš net nelabai įsivaizdavau, kad galima eiti kur nors kitur negu eiti į aukštąją. Kažkaip taip atrodė, o, nu čia natūralu, baigi mokyklą ir eini į universitetą. Atrodė kažkaip ir nėra kito kelio. Nu bent jau tuo laiku taip atrodė.“ (33 m., duomenų inžinierė, Lietuva-Norvegija)

„Kadangi mano ten vidurkis buvo neblogas, <...> tai kažkaip tai apie aukštesniąją net nebuvo kalbų. Net minčių nebuvo, nei pas mane, nei pas tėvus.“ (33 m., IT analitikė, Lietuva)

„Kai tu visus penketus turi, <...> nu tai ką tau daryt? Nėra ką daryt.“ (58 m., chemikė, Lietuva)

„Visą laiką su mokslais problemų nebūdavo.“ (29 m., IT programuotojas, Lietuva)

Netgi tuomet, kai tėvų vaidmuo vaiko mokymosi procese buvo pasyvus, pačių tėvų aukštasis išsimokslinimas ir jų užimamos protinio darbo reikalaujančios pareigos kūrė tas vidinius normatyvinius imperatyvus aktyviai mokytis ir siekti aukštojo mokslo.

„Tėvai taip neutraliai laikėsi; jie norėjo, kad mokinčiausi, bet nestumdavo niekada, kad kažkur tai ten eik arba ten eik. Visą laiką turėjau pasirinkimą.“ (33 m., transporto inžinierius, Lietuva)

„Tiesiog aš visą laiką buvau pažangi, <...> niekada nebuvo tos minties [nestoti į universitetą].“ (29 m., biochemikė, Lietuva-Danija)

Informantų pasakojimų analizė parodė, kad pamatinis principas dėl aukštai kvalifikuotos profesinės veiklos formuojasi pakankamai anksti, siekia net ankstyvąjį mokyklinį amžių. Šeimos ir visuomenės (mokyklos bendruomenės) vertybinės nuostatos dėl aukšto išsimokslinimo, pačių šeimos narių išsimokslinimo lygis kuria aukštojo mokslo siekimo skatinimo atmosferą, kurioje ilgainiui šis normatyvinis spaudimas interiorizuojamas ir po to reflektuojamas kaip asmeninis tikslas bei savaime aiškus asmeninės ateities kūrimo įrankis. Išsimokslinimas nėra pakankama sąlyga tapti aukštos kvalifikacijos specialistu, tačiau ji yra būtina, kad ši kryptis būtų pradėta.

2. Požiūris į užsienį ir jo vaidmuo migracinių nuostatų formavimosi procese

Užsienis – pasaulis, esantis už gyvenamosios valstybės teritorijos ribų, tyrimo dalyvių yra suprantamas hierarchizuotai, o kai kurios pasaulio vietos „išnyksta“ iš suvokimo. Tai reiškia, kad šnekėdami apie užsienį, specialistai turi omenyje labai konkrečius vieną ar du pasaulio regionus, ar kelias valstybes, o likusi pasaulio dalis nepatenka į jų „apskaitą“. Konkrečios pasaulio vietos, kaip teigia O'Reilly (2012), einant laikui įgyja skirtingas pozicijas struktūrinėje hierarchijoje ir šis tvirtą struktūrą įgijęs pozicionavimas išskyla veikėjui kaip išorinė ir nelanksti duotybė. Migrantas negali pakeisti

fakto, kad vienos valstybės yra labiau finansiškai saugios nei kitos arba jam norimos valstybės yra labiau prieinamos nei kitiems migrantams dėl imigracijos politikos taikomo vizų režimo.

Užsienio vaizdinys – istorinė ir socialinė konstrukcija, tam tikra užsienio reprezentacija. Nors informantai sudėtingai atseka vaizdinio apie užsienį užuomazgas, visgi jį kaip tokį identifikuoja savo pasakojimuose. Tokio vaizdinio vaidmuo yra svarbus formuojantis individualioms nuostatomis kitų valstybių atžvilgiu apskritai, bendram žinojimui apie gyvenimą užsienyje ir to gyvenimo vertinimui. Vaizdinyje apie užsienį yra svarbūs du jo aspektai: *turinys, tąsa laike ir kintamumas*.

Tai, *kokį* vaizdinį konstruoja žmogus, t.y. kokį turinį ir kokias prasmes priskiria užsieniui informantai, priklauso nuo pačiais įvairiausiai būdais ir iš pačių įvairiausių šaltinių informantų surinktos ir gautos informacijos. Todėl vaizdinys apie užsienį yra visuomet individualus, savitas, nors ir turi būdingų kitiems kitų žmonių sukonstruotiems užsienio vaizdiniais elementų. Socialiai sąveikaudamas žmogus savo kasdienį pasaulį konstruoja per socialines praktikas, pasitelkdamas prieinamus išteklius. Kasdienių ir strateginių sprendimų, socialinių veiksmų grandinė formuoja ir transformuoja žmogaus kasdienės socialines praktikas bei jų kontekstą. Užsienio vaizdinį žmogus taip pat aktyviai kuria ir perkuria pasitelkdamas išorinių veiksnių pateikiamą informaciją, įskaitant nuogirdas, kitų žmonių patirčių refleksijas, kino, muzikos ir kitų užsienio kultūrų produktų plitimą ir vartojimą. Šis vaizdinio kūrimas labiau intuityvus, kontekstualus, priklausantis nuo informacijos patekimo, gal net chaotiškas, nes nėra pagrįstas kryptingu patikimos informacijos ieškojimu. Visgi darydamas savotišką atranką, perleisdamas naują informaciją per save – savo vertybes, nuostatas, internalizuotas normas, žmogus po aspektą dėlioja savo unikalų vaizdinį apie užsienį, kuris priklauso tik jam ir tas vaizdinys gali būti labai tendencingas, pagrįstas pozityvių prasmių sureikšminimu ir negatyvių numenkinimu ar net atmetimu. Konkretūs vaizdiniai yra visos šios mozaikos rezultatas, kurie vaidina svarbų vaidmenį priimančiam sprendimą migruoti, renkantis migracijos kryptį. Todėl sprendimas migruoti yra

sprendimas, kuris priimamas neapibrėžtumo ir rizikos sąlygomis (Czaika, 2012, p. 5). Užsienio vaizdinys – tai subjektyvi abstrakcija, idealizuotas neribotų galimybių ir didelių perspektyvų simbolis, sunkiai žodžiais apibrėžiamas „kažkas tokio“:

„Man turbūt užsienis visada labai patikdavo, ta prasme, galvodavau [apie jį]. O <...> kai filmus žiūrėdavau, man atrodydavo: „O, Amerika, Amerika – kažkas yra“ [nusijuokia]. (29 m., IT programuotojas, JAV)

„O Amerika, tai aš nežinau, man kažkaip visada, ta prasme, įdomu buvo, tai <...> norėjau pats pažiūrėt“ [nusijuokia]. (29 m., IT programuotojas, JAV)

„Jau senai, senai norėjau į Ameriką. <...> Tai svajonių šalis“ (29 m., optinių dangų laboratorijos inžinierius, Lietuva)

Vaizdinio apie konkrečią užsienio valstybę arba pasaulio regioną kūrimui ir jo išlaikymui itin svarbios yra apibendrinančios, tipiškos, net stereotipiškos žinios apie tuos kraštus ir jų lyginimas tarpusavyje. Iš principo, yra remiamasi bendro lygio žiniomis, kai konkreti santvarka yra „savaime suprantama“ ir *tikriausiai* būdinga tam regionui, todėl nėra taikomos informacijos paieškos ir jos patikimumo tikrinimo strategijos:

„Buvo noras pirmiausia važiuoti į Skandinaviją. <...> Skandinavija yra pateikiama kaip etalonas, į ką galima lygiuoti. <...> Nežinau kodėl, iš tikrųjų, na atrodo, gal dėl to tokio socialinės valstybės statuso. Ta prasme, kad jie labiau orientuoti į socialinę gerovę negu kad Amerika. Ar važiuot į Pietus kažkaip irgi nesinori, nors ten klimatas tikriausiai geresnis.“ (30 m., IT programuotojas, Norvegija)

„Tai ten Anglija, Amerika ir visos kitos. <...> Tai aš iškart norėjau į Ameriką. <...> Čia nežinau – augant, filmai, knygos ir tas visas požiūris – kaip žinom, Amerika, turbūt, viena iš labiausiai laisviausių šalių. <...> Ten yra lengva.“ (29 m., lazerinės fizikos ir optinių technologijų specialistas, Vilnius)

Kita vertus, užsienis matomas ne kaip pasakiška vieta, kurioje be pastangų atsiranda lėšos, o kaip nuvainikuota erdvė, kurioje finansiniai tikslai gali būti realizuojami tik per darbą ir pastangas. Be to, didesnis pinigų kiekis užsienyje nesusiejamas su laimės samprata:

„Aš nemanau, kad kažkur užsienyje sniega ar lyja, ar kibirais plaukia eurai ar doleriai, visur viską reikia uždirbt. <...> Užsienis, tegul atlyginimas bus ir keturis kartus didesnis, bet tai nėra laimės šaltinis. Na, kad ten nėra rojus“ (32 m., elektronikos inžinierius, Vilnius)

„Geriausia yra, kai nuvažiuoji ir dirbi, negu kad nuvažiuoji savaitę ir atostogauji. Nes kai nuvažiuoji kaip turistas, pavaikštai po gražias vietas, sėdi viešbuty, viskas ten puiku, viskas labai gražu. Kad ir kur nuvažiuosi kaip turistas, tai visur labai faina. Bet kai gyveni kelis mėnesius ir dirbi, - kažkaip pasimato iš kitos pusės, labiau ta tikroji pusė.“ (29 m., IT programuotojas, Lietuva)

Savo ruožtu vaizdiniai apie užsienį yra negalutiniai. Jiems būdinga tąsa laike ir kintamumas. Jie kintantys priklausomai nuo žmogaus vėlesnių patirčių. Taigi į patį užsienio vaizdinį galime žiūrėti kaip į nuolatinį perkūrimo ir (savi)refleksijos procesą, priklausomą nuo naujos informacijos ir patirčių, kuomet yra peržiūrimas ankstesnis žinojimas ir jis patvirtinamas arba papildomas, visas arba iš dalies pakeičiamas:

„Ir, ta prasme, kažkaip atrodė, kad galimybių daug daugiau. <...> Aš vis dar tą patį galvoju, bet aš dabar suprantu, kad viskas ne taip lengva, kaip gali pasirodyti iš pirmo karto.“ (29 m., IT programuotojas, JAV)

„Pasivažinėjimo po užsienį supranti, kad <...> visur yra žmonės ir visi turi savo ydų.“ (32 m., elektronikos inžinierius, Lietuva)

Taigi užsienio vaizdinių turinys yra sukonstruotas remiantis asmens patirties ir jos suvokimo sąveika. Vaizdinys yra aktyvaus reprezentacijos apie valstybę ar pasaulio regioną kūrimo ir perkūrimo išraiška. Užsienio vaizdinys, inkorporuodamas savyje objektyvią informaciją ir subjektyvias žinias, būdamas ilgalaikis, demonstruoja savo skirtingą turinį ir nepastovumą. Tačiau nepaisant to, kad kartais vaizdinys apie užsienį įkūnija neapibrėžtumą, nekonkretumą ir kintančią abstrakciją, visgi svarbu galvoti apie šio vaizdinio reikšmingą vaidmenį ir galią formuojantis migracinėms nuostatoms, projektuojant asmeninės ateities trajektorijas, pasirenkant migracijos kryptis, priimant labai konkrečius migracinius sprendimus.

Visgi, kad ir vertintume vaizdinį apie užsienį kaip nieko konkretaus, o tik abstrakciją, negalime numenkinti šio vaizdinio vaidmens projektuojant ateities trajektorijas ar priimant konkrečius migracinius sprendimus. Vaizdinys apie užsienį yra susijęs su gyvenimo lūkesčiais ir aspiracijomis, o (ne)migracija gali būti vertinama kaip priemonė tuos lūkesčius ir troškimus patenkinti.

3. Užsienio kalbos mokėjimas kaip migraciją ribojantis arba įgalinantis veiksnys

Kalba yra visuomenės ir kultūros pagrindas, o paskirties šalies kalbos mokėjimas vaidina svarbų vaidmenį apsisprendžiant dėl individualaus migravimo. Migrantai vyksta į kitas valstybes nevienodai mokėdami tų šalių kalbas. Kuo populiarsnė užsienio kalba masinėje kultūroje, mokyklų programose, kuo didesni asmeniniai ateities darbo užmokesčio lūkesčiai, tuo aukštesnis užsienio kalbos mokėjimo lygis. Kaip nurodo Chiswick ir Taengnoi (2007), užsienio kalbos mokėjimo lygis priklauso nuo tos kalbos vartojimo ir paplitimo kilmės visuomenėje, asmeninių charakteristikų, ekonominių paskatų bei to, kaip efektyviai asmuo sugeba įsisavinti kalbą. Kiti autoriai (pvz., Adsera, Pytlikova, 2012) teigia, kad makro lygmeniu paskirties šalies kalbos mokėjimas yra reikšmingas veiksnys žmogiškojo kapitalo srautų tarp valstybių formavimuisi.

JAV 2007 m. atliktas tyrimas (Chiswick ir Taengnoi, 2007) siekė nustatyti ryšį tarp aukštos kvalifikacijos imigrantų profesijos imigracijoje, anglų kalbos mokėjimo lygio ir valstybės, iš kurios jie atvyko. Tyrimas atskleidė, kad JAV tarp aukštos kvalifikacijos imigrantų egzistuoja tiek regioniniai, tiek profesiniai skirtumai. Aukštos kvalifikacijos reikalaujančius darbus tarp visų imigrantų dažniausiai dirba imigrantai iš išsivysčiusių anglakalbių ir ne anglakalbių Europos, išskyrus Rytų Europos, valstybių. Diferenciacija pagal profesijų grupes taip pat egzistuoja. Tos profesijos, kurios nereikalauja kasdienio aktyvaus tiesioginio komunikavimo, o pareigų atlikimo sėkmei nėra būtinas kalbėjimas (kaip, pvz., vadyboje ar teisėje), tuose sektoriuose imigrantų kilmės koncentracija yra kitokia – pavyzdžiui, kompiuterijos ir inžinerijos srityse atitinkamai 47 proc. ir 30 proc. visų darbuotojų imigrantų yra migrantai vyrai iš Kinijos ir Pietų Azijos regiono (Chiswick ir Taengnoi, 2007, p. 11-12). Kompiuterijos ir inžinerijos profesijų grupės yra būtent tos, kuriose labiau linkę įsidarbinti imigrantai iš Rytų

Europos, Kinijos, Indokinijos, kitų Azijos dalių bei Viduriniųjų Rytų palyginti su migrantais iš kitų pasaulio dalių. Toks pasiskirstymas pagrindžiamas „lingvistinio nuotolio“ (angl. *linguistic distance*) samprata, pagal kurią imigrantai, gyvenantys valstybėse, kuriose oficiali kalba lingvistiškai yra labai nutolusi nuo anglų kalbos, bus linkę įsidarbinti kompiuterijos ir inžinerijos srityse, kur svarbesni yra matematikos ir mokslo žinių taikymo nei kalbėjimo įgūdžiai.

Nors minėtas tyrimas fokusuojasi į JAV atvejį, tyrimo kaip tokio atsiradimas ir įgyvendinimas diktuoja nuorodą į labai svarbią globalią tendenciją – anglų kalba įtvirtina savo kaip pasaulinės kalbos pozicijas. Anglų kalba vis dažniau tampa pagrindine komunikacijos kalba žmonėms iš ne anglakalbių kultūrų ir suteikia galimybę panaudoti ją tais kritiniais momentais, kai reikalinga pasiekti aiškesnį tarpusavio supratimą:

„O buvo alternatyva tiktais anglų.“ (30 m., programinės įrangos inžinierius, Norvegija)

„Paprastai kalba norvegiškai, kol aš nepasakau, kad šito aš nebesuprantu, pakartok angliškai.“ (30 m., programinės įrangos inžinierius, Norvegija)

Be to, anglų kalba netgi gali būti kliūtis mokantis paskirties valstybės užsienio kalbą, nes suteikdama galimybes efektyviai komunikuoti, tuo pačiu slopina paskatas mokytis vietos kalbos:

„Žinoma, tie pirmi pora metų buvo truputėlį lėtesni mokymosi procese, nes na, kalbėjom angliškai ir aš nelabai jaučiau tokio didelio poreikio išmokyti.“ (30 m., programinės įrangos inžinierius, Norvegija)

Anglų kalbos dominuojanti pozicija pasaulyje patvirtinama ir per trūkstančių profesijų darbuotojų įdarbinimą tose šalyse, kuriose oficiali kalba yra kita nei anglų:

„Didžiausia problema Norvegijoje aš matau kalbą. <...> Jeigu kažkas kitas klausia, ar reikalingi ten tokie darbuotojai, taip, reikalingi, tiktais kalbantys norvegiškai <...> Bent jau man susidarė toks įspūdis, kad kalbančius angliškai IT specialistus priima lengviau negu kad kitokios srities. Tuo labiau, jeigu esi kažkoks pardavimų vadybininkas ar kažkas panašaus, tu kaip ir turėtum galėti susikalbėti su žmonėmis.“ (33 m., IT analitikė, Lietuva)

Užsienio kalba yra jungtis, padedanti skirtingų visuomenių nariams komunikuoti tarpusavyje, suprasti vieni kitus, konstruoti tikrovę ir atlikti socialines praktikas. Pačia bendriausia prasme net minimalaus lygio užsienio kalbos įgūdžiai suteikia platesnes bendravimo galimybes, įgalina kurti socialinius ryšius su platesniu pasauliu, išeiti iš žmogui įprastų, kasdienių ribų, dalyvauti tarptautinio lygio susitikimuose:

„Visą tą techninę, tą mokslinę kalbą jau teko panaudoti ne kartą, per konferencijas ir per parodas užsienyje, ir problemų jokių nekilo. Manau, tam pakankamai moku, kad galėčiau susibendrat.“ (25 m., lazerinių komponentų inžinierius, Lietuva)

„Tai nu aš, pagrindus tikrai turėjau, nebuvo nulis. Tiktai žodynas buvo silpnas.“ (29 m., optinių dangų laboratorijos inžinierius, Lietuva)

Vis dėlto, struktūrinių veiksnių požiūriu, svarbūs ne tik kalbų tarpusavio panašumai ar skirtumai, bet ir nacionalinė kalbų politika. Ankstyvas užsienio kalbos, kaip privalomojo dalyko mokymas pradinio lavinimo programoje, galimybė mokytis dviejų užsienio kalbų vidurinėje mokykloje kelia bendrą visuomenės daugiakalbystės lygį. Nacionalinė švietimo politika nulemia, kiek trumpiausiai ir *kokių* užsienio kalbų yra mokomi mokiniai ir studentai. Tai yra struktūrinė edukacinės sistemos, kartu ir visos visuomenės savybė, kurios nepavyksta išvengti veikėjui, gyvenančiam privalomą formalųjį ugdymą įteisinusioje visuomenėje. Lietuvoje mokyklose daugiausia mokoma anglų kalbos, mažiau vokiečių, rusų ir prancūzų. Šis struktūriškumas atsispindi ir informantų iš edukacinės sistemos išsineštose patirtyse:

„Aš anglų mokiaus nuo penktos klasės, vidurinėj ir paskui univere irgi, ta prasme, anglų.“ (29 m., IT programuotojas, JAV)

„Anglų, rusų.“ (33 m., IT analitikė, Lietuva)

„Aš laisvai kalbu rusiškai. <...> Ir angliškai, ir truputį prancūziškai.“ (35 m., atominės energetikos inžinierius, Belgija)

„Ne visiškai nemokėjau angliškai, mokykloje visgi aštuoni metai praleisti.“ (29 m., optinių dangų laboratorijos inžinierius, Lietuva)

„Nors manęs labai mokytoja nemėgo mokykloje, iš tikrųjų jos (anglų kalbos įgūdžiai) geros buvo, aš kaip universitete supratau, kad jau vienos geriausių iš grupės (*juokiasi*).“ (33 m., duomenų inžinierė, Lietuva-Norvegija)

Taip pat ir studijos universitete vis labiau ir labiau tampa neįsivaizduojamos be mokslinės literatūros užsienio kalba:

„Kai jau reikėjo rašyti bakalaurinį darbą ir skaityti straipsnius angliškais, juos cituoti, buvo sunku. Bet nuo to pradėjau. <...> Jau nuo magistratūros tai eina mokslinė literatūra, tai yra straipsniai. Ir tie – storos angliškos knygos – tie visi handbook'ai visokie“ (29 m., optinių dangų laboratorijos inžinierius, Lietuva)

Arba studijos universitete yra vykdomos užsienio, t.y. anglų, kalba:

„Turėjau paskaitas anglų kalbos ir dar toje grupėje buvau, kur anglų kalba paskaitas dėstė. <...> Informatika buvo gal šešios grupės ir viena iš jų būdavo, kad paskaitos – lietuviai dėstytojai dėstydavo mum anglų kalba. Aš nežinau, *kodėl* jie taip darydavo, bet jie darydavo.“ (29 m., IT programuotojas, JAV)

Greta valstybinio lygio pastangų kelti žmonių daugiakalbystės lygį didelė reikšmė tenka pačiam veikėjui ir jo sprendimui mokytis naujų kalbų ir/ar tobulinti jau pramoktas. Tokio pasirinkimo paskatos gali būti labai įvairios. Viena pirmųjų yra užsienio kalbų kompetencijų siejimas su geresnėmis ateities perspektyvomis profesinėje srityje:

„<...> Tai aš tą grupę buvau pasirinkęs, nes aš galvojau, kad galbūt reikės man anglų kalbos kada nors.“ (29 m., IT programuotojas, JAV)

Kita svarbi paskata – realus užsienio kalbos mokėjimo poreikis, išreikštas per būtinybę atlikti profesines pareigas, o anglų kalba profesinėje sferoje tampa *lingua franca*:

„Kadangi aš kalbėjau lietuviškai, rusiškai, mokykloje mokiausi vokiečių, vadinasi, profesinė padėtis reikalavo anglų kalbos. Tai aš anglų išmokau savarankiškai.“ (30 m., programinės įrangos inžinierius, Norvegija)

„Fizikoje, tą ką mes dabar dirbam – moksle – tai visiškai natūralu. Laiškai, straipsniai, darbai gi rašomi tik angliškai.“ (29 m., optinių dangų laboratorijos inžinierius, Lietuva)

Arba užsienio kalbų mokymasis, kursų lankymas priimamas kaip savęs tobulinimo būdas, kuris, kaip tikimasi, turi būti malonus, neįpareigojantis ir galintis būti nutrauktas ėmus kilti nemaloniems potyriams:

„Dar buvau pradėjusi prancūzų mokytis, bet labai minimaliai, kadangi nepatiko dėstytoja. Tai taip ir baigėsi tas prancūzavimas. Labai minimaliai iš tikrųjų ten buvo.“ (33 m., IT analitikė, Lietuva)

Užsienio valstybių, į kurias migruojama, valstybinės kalbos išmokimas priimamas kaip savaimė suprantamas, integralus gyvenimo toje valstybėje reiškinys. Tačiau prieš realizuojant migracinius planus imamasi konkrečių veiksmų rizikai dėl užsienio kalbų nepatenkinamo mokėjimo sumažinti. Pati pirmoji priemonė – papildomi užsienio kalbų kursai:

„Aš kokius pusę metų ėjau į anglų kalbos kursus. Aš manau, kad būtent tuose kursuose galbūt ir davė to pasitikėjimo tokio.“ (30 m., programinės įrangos inžinierius, Norvegija)

Nemokant arba mokant nepakankamai tikslo valstybės kalbą, susiduriama su kasdieniais įsiliejimo į naują socialinę aplinką sunkumais ir adekvačios vietos joje atradimas tampa rimtu iššūkiu:

„Prancūzų kalba ten, kurios aš nemoku. <...> Ir visi kalba prancūziškai, tai buvo pakankamai... na, kai nemoki kalbos – buvo pakankamai sudėtinga įsilieti į... asimiliuotis su vietine „fauna“ ir „flora“.“ (35 m., atominės energetikos inžinierius, Belgija)

„Tai buvo truputėlį problematiška. Ir tas tikriausiai mane neramino labiausiai, kadangi nei rusiškai, nei lietuviškai aš naujoje vietoje nesusikalbėsiu. <...> Anglų pas mane buvo, aš taip maniau, kad silpnai, bet matyt, ne taip silpnai, bent jau vidutiniškai.“ (30 m., programinės įrangos inžinierius, Norvegija)

„Kaip Lietuvai, tai man atrodė, mano anglų labai gerai buvo, bet, ko reikėjo šičia, tai daug geriau reikėjo.“ (29 m., IT programuotojas, JAV)

„Tai buvo visiškas nulis, nu beveik nulis, sakyčiau, nes aš nemokėjau angliškai ir tik Amerikoj išmokau. Išmokau šnekėt, nu suprast maždaug.“ (29 m., optinių dangų laboratorijos inžinierius, Lietuva)

„Turbūt didžiausias keblumas tai yra kalba, visumoj paėmus. Jeigu tu galėtum kalbėt taip, kaip lietuviškai, tai aš manau, kad žymiai mažiau būtų problemų. Nes mes labai daug su lietuviais emigrantais čia nebendraujam, tai su norvegais yra sunkiau. Daugiau streso ir pačiam, ir to pilnavertiško bendravimo nėra, kurio labai trūksta.“ (29 m., IT inžinierius, Norvegija)

Tačiau kuo ilgiau asmuo gyvena migracijoje, tuo geriau jis moka užsienio valstybės, į kurią atvyko, kalbą. Lingvistiniai įgūdžiai plėtojami nuolat, to reikalauja aplink:

„Aš pradėjau iš karto [mokyti norvegų kalbos, *aut. past.*], nuo tada, kai atvažiavau, bet daugiau savarankiškai.“ (30 m., programinės įrangos inžinierius, Norvegija)

„Penki mėnesiai „pralaužė“ ten tarp amerikiečių būnant.“ (29 m., optinių dangų laboratorijos inžinierius, Lietuva)

„Kadangi tai yra prancūzakalbė šalis, čia reikia mokintis prancūzų kalbą. Nes kitaip nieko nebus.“ (35 m., atominės energetikos inžinierius, Belgija)

„Dar prieš išvažiuojant pradėjom lankyti kursus Lietuvoj. <...> aš dar iki dabar moka ir žmona baigė čia visus įmanomus kursus.“ (29 m., IT inžinierius, Norvegija)

Žmogiškojo kapitalo požiūriu, daugiakalbystė yra išteklius, prisidedantis prie asmens konkurencingumo plėtojimo. Taigi užsienio kalba yra tas resursas, kuris tiesiogiai dalyvauja tarptautinėje migracijoje ir yra reikšminga prielaida migracijai realizuotis, pirmiausia, svarstant migracijos galimybes apskritai, renkantis paskirties valstybę ir galiausiai įsitvirtinant joje po migracijos fakto. Užsienio kalbos įgūdžiai yra labai įdomi ir ypatinga dimensija, kuriai būdinga transformuotis iš struktūrinio suvaržymo į veiksnio komponentą. Tai yra, užsienio kalba, kurios mokymasis mokykloje yra prievolė, sulig vis geresniu jos išmokimu ir įvaldymu tampa individualios laisvės rinktis galimybių didinimo laidininku. Be to, kalbos nemokėjimas arba nepakankamas jos mokėjimas nėra nepajudinamas suvaržymas.

Kartu su aukštesnėmis profesinėmis pozicijomis, kyla specialisto vertė ne tik darbo rinkoje, bet ir kyla savivertė. Tačiau kyla klausimas, kodėl aukštą poziciją užimantis specialistas kalba apie nekvalifikuotus, o ne apie savo specialybės darbą? Tokio paties rango, apimančiai didelė finansinę atsakomybę pareigybei dirbti nurodomas neprikaištingas užsienio kalbos mokėjimo reikalingumas, tuo tarpu užsienio kalbos įsivertinimas yra pakankamai kritiškas:

„Sutarčių sąlygų įvykdymas yra, tai tam turi būt neprikaištinga užsienio kalba, aš taip manau. Pas mane yra „advanced“. Buitinė vidutiniška, nu aš su susikalbu, bet trūksta dar man. Aš pats jaučiu, kad trūksta. Nes jau dabar irgi tenka bendrauti, <...> ypatingai daug su vokiečių specialistais ten, aišku jie turi vertėjus, bet kai pats nori ko nors paklaust, tai aš paklausiu

angliškai, jie atsako dažniausiai. Bet trūksta grynai tokiam pačiam rangui dirbt.“ (33 m., statybos inžinierius, Lietuva)

Nepakankami kalbos įgūdžiai gali slopinti migraciją, tačiau tai yra laikinas barjeras, kuris gali būti pašalintas aktyvaus mokymosi keliu. Tie aukštos kvalifikacijos specialistai, kurie išvažiuoja dirbti ir gyventi į užsienį, net jeigu ir išlaiko grįžimo į Lietuvą idėją, suvokia užsienio šalies mokėjimo svarbą kaip sėkmingos socialinės integracijos į visuomenę įrankį ir aktyviai investuoja į tos šalies kalbos mokymąsi. Vertinant plačiau, mokymasis, profesinės kompetencijos nuolatinis kėlimas apskritai yra integrali aukštos kvalifikacijos specialistų gyvenimo dalis, tad poreikis mokytis užsienio kalbos priimamas kaip natūralus ir savaime suprantamas racionalus veiksmas.

4.2. Salygų ir galimybių sąveika heterogeniškame profesijų kontekste

Fizinių ir technologijos mokslų specialybės yra pakankamai heterogeniškos. Tiek, kad reikšmingai skirtingi specialistų įsidarbinimo galimybės. Tam tikros profesijos yra iš pagrindų tarptautinio pobūdžio arba tokių specialistų poreikis šalyje nėra didelis ir tai lemia šios srities profesionalų tarptautinį mobilumą, kylantį iš darbo vietos paieškų.

4. Įsidarbinimo (ne)galimybės

Pristatydami savo socialines tikroves, darbo ir gyvenimo pasaulius, tyrimo dalyviai parodė, kad profesija nulemia ne tik užimtumo pobūdį, bet ir socialinio veikimo sąlygas bei galimybes plačiąja prasme. Padėtis darbo rinkoje, tam tikrų specialybių paklausos-pasiūlos situacija yra aukštos kvalifikacijos specialisto galimybes įsidarbinti struktūrinanti aplinkybė. Paklausių profesijų specialistai yra labai palankioje situacijoje ir jie patys tai patiria:

„Darbą susirast ne problema šiuo metu yra visiškai. Praktiškai, dabar aš jau galvoju, kur aš noriu dirbt, o ne kur aš galiu dirbt. Netgi dirbant, visą laiką

turi pasiūlymų, kas nors sako, gal nori tenais padirbėti.“ (29 m., IT programuotojas, Lietuva)

Tam tikros profesijos, pavyzdžiui, informacinių technologijų krypties, yra ne tik paklausios šalyje ir tarptautiniame lygyje, bet ir garantuoja pakankamai lengvą mobilumą profesijos viduje. Žinoma, specializuojantis kurioje nors konkrečioje, specifinėje IT srityje, mažėja mobilumo galimybės tos specializacijos rėmuose, nes tokių siauro profilio specialistų įsidarbinimo galimybės taip pat tampa ribotesnės, tačiau, antra vertus, tokių specialistų yra mažiau ir todėl jie darbdaviui gali kainuoti brangiau.

IT specialistų situacija siekiant įsidarbinti arba pakeisti darbo vietą yra palanki palyginti su kitomis profesijomis fizinių ir technologijos mokslų srityse. Galimybės verstis privačia veikla arba pereiti iš vienos darbo vietos į kitą yra labai palankios. Be to, šios srities specialistų poreikis nuolat auga ir ateityje jų poreikis nemažės. Taip pat plečiasi galimybės dirbti užsienyje esančioms kompanijoms nemigruojant, nes praktiškai visi programavimo, modelių kūrimo darbai gali būti atliekami nuotoliniu būdu. Didelė IT specialistų paklausa lemia ir jų palankią situaciją privačios, individualios veiklos rizikos požiūriu. Tai reiškia, kad IT specialistas, vykdamas projektus privačiai, klostantis nepalankiai situacijai privačioje praktikoje, asmeniniame versle, pakankamai paprastai gali tapti samdomu darbuotoju kitoje įmonėje. Įsidarbinimo greitis netgi glumina –patyręs IT programuotojas kitą darbo vietą gali rasti greičiau nei per savaitę. Jeigu jis tinkamai parengęs savo profilį kuriame nors profesiniame tinkle, pvz., LinkedIn, jis tampa labiau matomas ir užsienio kompanijoms.

Darbdavių konkurencija dėl IT specialistų yra didelė. Pranešus darbdaviui, kad išeinama į kitą projektą ar įmonę, darbdavys, siekdamas išlaikyti darbuotoją, siūlo tokį patį ar net didesnę atlyginimą nei naujoje darbo vietoje. Tačiau yra ir kitokių profesijų, kur įsidarbinimas pagal išsilavinimą yra palyginti nedidelis, o siekiantys dirbti išsilavinimą atitinkantį darbą dažnai yra tarptautiškai mobilūs, pavyzdžiui, geologai:

„Iš, tarkim, kursiojų ir kitų aukštesnių kursų patirties žinojau, kad ten įsidarbina pagal specialybę koks vienas du iš grupės.“ (33 m., duomenų inžinierė, Lietuva-Norvegija)

Aštrėjanti pasaulinė konkurencija dėl talentų neišvengiamai įtraukia į šį procesą ir Lietuvą. Kai kurių tyrimo dalyvių patirtis patvirtina, kad Lietuvos aukštos kvalifikacijos specialistai taip pat dalyvauja darbo jėgos pritraukimo į ekonomiškai stiprias valstybes procesuose. Tai vyksta tiek per informacines-komunikacines priemones, tiek per tiesioginę darbuotojų paiešką Lietuvoje. Užsienio personalų paieškos kompanijų veikla Lietuvoje jau seniai yra pripažinta kaip emigracijos kanalas. Siūlydami išskirtines, palyginti su Lietuvos kontekstu sąlygas, jie reikšmingai koreguoja emigracijos mastus, ypač kai kuriose profesijose, ir čia turima omenyje ne vien tik fizinių ir technologijos mokslų sritys. Pirmiausia tai patiria profesijos, kurių žinios palyginti lengvai perkeliama į kitą valstybę. Du tyrime dalyvavę specialistai, dirbantys IT srityje, turėjo kontaktų su tokiomis darbuotojų paieškos kompanijomis. Jų bendravimas kol kas nepasibaigė įsidarbinimu kitur, tačiau trečias atvejis – geologijos profesijoje – buvo rezultatyvus. IT programuotojas, papildęs savo LinkedIn profilį naujausiomis kompetencijomis, sulaukia palyginti aktyvaus dėmesio tiek iš užsienio, tiek iš Lietuvos kompanijų:

„Būna per LinkedIn'ą ir Lietuvoj irgi darbus siūlo, ta prasme, čia nėra tik vien užsieniečiai ten ieško. Iš tikrųjų, aš turėjau ne vieną pasiūlymą, ta prasme, tikrai tris keturis per paskutinius metus turėjau iš Lietuvos pasiūlymus irgi per LinkedIn'ą. <...> Paskutiniu metu gal daugiau iš užsienio. <...> O paskutiniu metu, pavyzdžiui, tai nežinau, netgi per LinkedIn'ą būna, kad per savaitę porą pasiūlymų ateina. Praeitą savaitę gavau meilą iš Anglijos, sako turiu labai gerą pasiūlymą, radau tavo profailą labai gerai atrodo viskas, norim pašnekėt, jeigu domina. <...> Vienas iš Vokietijos rašė iš LinkedIn'o, mmm nu mes tokie ir tokie, dirbam tą ir tą, jeigu domina, davai paskambinam, pašnekam, rastume darbo“ (29 m., IT programuotojas, Lietuva)

Geologiją studijavusi specialistė įsidarbino Norvegijos kompanijoje naftos platformoje dalyvaudama atrankoje, kurios vienas etapas vyko jos universiteto patalpose:

„Kažkaip po kelių mėnesių žiūriu, pas mus universitete kabo skelbimas. Ieškomi geologai dirbti Šiaurės jūroje naftos platformose. Ir ten susitikimas tada ir tada dėl pokalbio norintiems.“ (33 m., duomenų inžinierė, Lietuva-Norvegija)

Šio disertacinio tyrimo kontekste ypatingą susidomėjimą kelia tų specialistų, kurie buvo „susigundę“ darbu užsienyje, tačiau nemigravo, patirtys. Be to, yra specialistų, kurie pastoviai sulaukia darbo pasiūlymų iš užsienio, todėl keliamas esminis klausimas: kas lemia, kad jie, turėdami garantuojamą darbo vietą užsienyje, nusprendžia nemigruoti? Kas atsitinka, kad jie persigalvoja? Kas juos sulaiko? Pagrindiniai dėmenys yra šeimos situacija ir įprasta aplinka, kurioje viskas aišku, kuri nereikalauja prisitaikymo prie naujos socialinės aplinkos pastangų:

„Vienu momentu aš jau tokius pokalbius irgi turėjau, nes yra mano klasiokė, Norvegijoje ji ten dirba. Ir per ją beveik jau kaip ir buvau susigundęs. <...> Sako, yra čia tų vietų, tų darbų, jeigu tu nori, aš tau padėsiu. Ir jinai ten paskui buvo porą kontaktų mailu buvo atsiuntus ten, taip ir baigęs tu. Kažkaip nekontaktavau paskui. Jo, šeima vis tiek ten, nes ir žmona tada nedirbo, vaikas mažas.“ (33 m., statybos inžinierius, Lietuva)

4.2.2. Profesinio tobulinimosi interesas ir poveikio kryptys

Fizinių ir technologijos mokslų specialistai dirba profesijose, naudojančiose ir kuriančiose žinias. Poreikis naujoms žinioms, profesiniai lūkesčiai pasižymi stipriomis motyvacinėmis savybėmis ne tik keisti darbą, bet ir paskatinti važiuoti dirbti į kitą valstybę. Nauja informacija, naujos žinios yra reikalavimas, kurį kelia savo darbui specialistai.

Darbas, reikalaujantis nuolatinio profesinio mokymosi, yra svarbus patiems specialistams trejopai: pirma, be susipažinimo su naujovėmis yra neįmanoma atlikti tiesioginių užduočių; antra, inovacijos didina specialistų profesinę patirtį ir jų gebėjimą kurti pridėtinę vertę; trečia, tai teikia jiems pasitenkinimą darbu. Profesinio tobulinimo(si) mechanizmai veikia dviem pagrindiniais principais: vienoje srityse profesinis tobulinimas reglamentuotas

per reikalavimus ir įtvirtintas atestacinės sistemos forma, kitose srityse kvalifikacinis tobulinimas grindžiamas paties darbo specifika, kai be papildomo skaitymo ir domėjimosi tampa sunku atlikti darbą. Tačiau nepriklausomai nuo to, koku būdu specialistai mokosi naujų profesinių subtilybių, visais atvejais ši poreikį specialistai traktuoja kaip vieną vertingiausių savo darbo aspektų, nes nėra deklaratyvių seminarų ar kursų, - inovacijos realiai panaudojamos tiesioginiame darbe:

„Viskas tobulėja – ir tos medžiagos, ir tos technologijos, ir tie projektiniai sprendimai. Nes, pavyzdžiui, mano darbe tai aš turiu žinot paskutines naujienas, iš tikrųjų. Ir labai praverčia.“ (33 m., statybos inžinierius, Lietuva)

„Tai man būdavo, kad aš daug nežinau, bet tą dieną darau kažką, ko visiškai nežinau, tai aš pradėdau skaityti, gilintis, paskui paimi, supranti tą vietą, ir kai supranti, tai tada tu ją supranti ir tu viskas, tau aišku. Tada yra daug kitų dalykų, kurių tu vėl nežinai, bet biškį po biškį bedirbdamas, visą laiką darbą padarai laiku, bet kartu pasimokai ir tiesiog, paskui pasidaro savaimė, kad esi geresnis specialistas ir ir ir ir ir ir ir ir viskas pasidaro, ta prasme, ir ir pinigų gauni daugiau, ir gauni darbą geresnį. Ir viskas stoja į vietas.“ (29 m., IT programuotojas, Lietuva)

Domėjimuisi profesinėmis naujovėmis skiriamas toks didelis dėmesys, kad tam būna paskiriamas ir laisvalaikio laikas. Tai žymi darbo ir nedarbo laiko persipynimą, tačiau tai vyksta savanoriškai, sąmoningai investuojant savo energiją į naujas žinias:

„Aš realiai ir dirbdavau ir po darbo. Netgi ir dabar iš tikrųjų būna, kad leidžiu laiką po darbo, ta prasme, besitobulindamas. Žiūri ten kitas programavimo kalbas, naujus ten frameworkus ar tiesiog šiaip skaitydamas net knygas. Tos knygos yra rimtesnės ir labiau specializuotos į kažkokius kitus dalykus.“ (29 m., IT programuotojas, Lietuva)

Nuostata, kad labiau patyręs specialistas darbo rinkoje kainuoja daugiau, lemia specialistų intensyvų mokymąsi naujoje darbo vietoje ir darbų keitimą pajutus juose prisisotinimą. Labai svarbu yra tai, kad specialistai patys yra aktyvūs savo profesinėje trajektorijoje ir netgi strategiškai keičia darbo

vietas, t. y. jie turi galios spręsti, kokių profesinių žinių, kokios patirties jiems reikia, ir ja tikslingai naudojasi:

„Iš pradžių man labai patiko. Vis tiek, viskas nauja, nes labai, labai progresyvi tą įmonė. Taikytos naujos, pažangios technologijos ten. Labai, labai stipriai profesiskai sustiprėjau, bet kažkaip aš pastebėjau, kad jau tos atsakomybės tos ribos jau man nebužtenk, aš norėjau aukščiau, daugiau aš norėjau, ir jie man to negalėjo pasiūlyt. <...> Jie nebepasiūlė man tuo momentu <...> tai aš perėjau į [miesto] įmonę, kur jau gavau daugiau savarankiškumo. Platesnis tas baras mano buvo tų darbų. <...> Atlyginimas tai, aišku, buvo didesnis ir atsakomybė didesnė jau. <...> Aš visą laiką turėjau tą stiprią motyvaciją, žinojau, kad tai irgi nebus mano ta galutinė stotelė, tai stengiaus imti viskas, kas tik įmanoma iš ten, tas žinias, tą patirtį. <...> Aš su guminiiais nenorėjau visą gyvenimą vaikščiot (dirbti statybos darbų vadovu).“ (33 m., statybos inžinierius, Lietuva)

„Pirmus darbus aš keisdavau iš principo, kad gauti daugiau patirties, nes jeigu aš padirbdavau ir matydavau, kad nieko aš nebeturiu, ką ten išmokti, tai tada eidavau, kur galėčiau kažką išmokti ir aš darydavau tai specialiai, kad, tiesiog, kad gaut daugiau patirties. <...>“ (29 m., IT programuotojas, Lietuva)

Tokiu būdu darbo vietų keitimas skleidžiasi kaip natūralus patirties kaupimo procesas, einantis lygiagrečiai su darbo užmokesčio didėjimu:

„Realiai, tiesiai šviesiai, kiekvieną darbą pakeisdamas, visą laiką aš algą pasikeldavau ir dar vis dar galioja tas. Tai tai aš nežinau, ta prasme, pirmas darbas tai buvo, tikrai aš jaučiau, kad turbūt gaunu per mažai, bet, ta prasme, gal net ne taip reikėtų sakyt – aš tiesiog žinojau, kad galbūt gaunu mažai, bet iš kitos pusės, gal aš neturiu tiek daug ir pasiūlyt, nes, ta prasme, nieko aš toj srity nedirbęs, tai kodėl man kažkas turėtų mokėti daug.“ (29 m., IT programuotojas, Lietuva)

Tokių standartų taikymas būdingas tiek emigravusiems, tiek neemigravusiems specialistams. Poreikis gauti naujų žinių nėra pats savaime lemiantis specialisto sprendimą migruoti, tačiau emigruojant, šis lūkestis yra vienas didžiausių. Siekis ne tiek išsaugoti savo profesinę kvalifikaciją, kiek ją *kelti*, yra pirmoji ryškiausia gija, sujungianti tyrimo dalyvių pasakojimuose išgryninamus migracijos motyvus. Tai žymi aukštus reikalavimus, keliamus sau ir savo profesijai, bet pirmiausia sau:

„Iš principo, aš ir dabar matau didžiausią prioritetą veiklose, kuriose reikia kažką naują išmokti.“ (30 m., programinės įrangos inžinierius, Norvegija)

Tai, kad yra dirbamas darbas pagal įgytą išsimokslinimą, kad dirbamas toks darbas, kuris reikalauja nuolatinio mokymosi, kuriam buvo kryptingai ir sistemingai ruošiamasi bei investuojami mažiausiai keturi gyvenimo metai energijos, laiko ir pastangų požiūriu, o vėliau ir įgyjant profesinę patirtį įvairiuose darbuose, yra svarbus momentas tyrimo dalyvių savivokai ir atitinka individualių prioritetų eiliškumą:

„Kai tu esi įmetamas, kur viskas yra nauja ir kur tu turi išmokyti, kur tu neturi pasirinkimo, – tada tenka mokytis. O būtent mokymasis ir naujų žinių gavimas, perdavimas ar dar kažkas tokio panašaus, – aš manau, kad tai yra didžiausias prioritetas mano gyvenime.“ (30 m., programinės įrangos inžinierius, Norvegija)

Ateina toks momentas, kai darbuotojas „užauga“ kaip specialistas. Jis pasiekia aukštą kvalifikacijos lygį ir tuo pačiu įgyja daugiau galios savo kompetencijų erdvėje. Su augančia kvalifikacija kinta ir lūkesčiai, plečiasi profesinės veiklos horizontai. Kartu tai reiškia, kad jis tampa labiau laisvas rinktis, labiau pajėgus ieškoti savo poreikius ir lūkesčius atitinkančių sąlygų. Tam, kad prioritetai būtų išlaikyti, žmogus gali padaryti labai daug. Emigruoti – taip pat. Arba išeiti iš gerai apmokamo darbo ir įkurti savo verslą:

„Atidarėm savo įmonę. Tikslas buvo būtent išbandyti kažkokią, kažką daugiau. Tai buvo IT įmonė, tiesiog norėjosi galbūt įvairesnių darbų, galbūt norėjosi išbandyti būtent tą dalį, kurios aš negalėjau dirbti būdamas tuo pavaldiniu. Tiesiog buvo noras kažką išbandyti. <...> Atsirado vienas projektas, kuriame dalyvavom, ir tiesiog tai buvo pradžia.“ (30 m., programinės įrangos inžinierius, Norvegija)

Prioritetas – naujos žinios, nauji įgūdžiai. Šio tikslo siekimas suderinamas su kažkiek prastesne finansine situacija:

„Aš netgi sakyčiau, kad finansinė padėtis po penkių metų būtų buvusi geresnė jeigu aš nebūčiau įsteigęs [įmonės], kadangi pradžioje tų įplaukų nebuvo daug, praktiškai gyvenome iš to įnašo, kurį padarėme į įmonę. Tikslas mano buvo įgyti patirties, įgyti kažkokių žinių ir išbandyti. Aš dirbau prie įvairesnių projektų, nes prieš tai visada būdavo viena įmonė, vienas projektas ir tu prie jo dirbi. Tai, aš sakyčiau, tikriausiai ir buvo priežastis, kodėl aš išėjau iš tos paskutinės [įmonės].“ (30 m., programinės įrangos inžinierius, Norvegija)

Kartais geografinis veiksnys net vertinamas kaip nereikšmingas ir pabrėžiama, kad dirbamas darbas labai artimas tam, kuris buvo Lietuvoje:

„Norvegijoj yra... kaip ir tas pats darbas, nesvarbu, kad darbo vieta pasikeitė.“ (30 m., programinės įrangos inžinierius, Norvegija)

Aukšta padėtis profesinėje hierarchijoje įgalina pradėti rimčiau mąstyti apie pareigas, suteikiančias daugiau savarankiškumo, bet kartu ir atsakomybės, kaip nuosavo verslo idėjos. Darbas užimamose pareigose augina ir profesinę patirtį, ir socialinį kapitalą, reikalingą pradėti vystyti savo verslą, todėl specialistai vertina verslo idėją kaip svarbią ir susiejančią su konkrečiu aplinkos kontekstu, o tai nekuria paskatų migruoti.

4.3. Migracinės patirtys ir jų socialinės pasekmės

4.3.1. Pirmosios migracinės patirtys

Trumpalaikius, su būsima profesija nesusijusius darbus labai norisi iš karto pavadinti atsitiktiniais, nors atsitiktinumo čia yra mažai. Retrospektyviai vertindami savo užimtumą antrinėje darbo rinkoje¹⁹, dažniausiai trukusį studijų metais, informantai pristato dirbtus aukštos kvalifikacijos nereikalaujančius darbus kaip kažkada įvykusią individualią patirtį, kažkiek nuotykingą, kažkiek sunkią, bet iš šios dienos taško žiūrint – paskatinusią padaryti svarbias išvadas ateičiai.

„Buvo ten važiavimai miegant, nes tas darbas buvo toksai pamaininis. Trijų tokių [pamainų]. Ir naktį kartais dirbt, tai kartais ten tokia mieganti važiuodavai į tas magistratūros studijas.“ (33 m., IT analitikė, Lietuva)

Pasakodami asmeninę išsilavinimo ir profesinės veiklos istoriją, informantai labai nesureikšmina pirmųjų įsidarbinimo patirčių, nevertina jų kaip potencialiai nuolatinių darbų:

„Nes jisai [darbas – *aut. past.*] nu toks, ne aukšto išsi... Ta prasme, ten beveik toksai kaip braškes rinkti. Nu ne visiškai toksai, bet, sakyčiau, to lygio.“ (33 m., IT analitikė, Lietuva)

¹⁹ Segmentuotos, arba dvigubos, darbo rinkos teorijos požiūriu.

„Aš ten susiradau tokį darbą, padirbau keturias dienas ir išėjau. Ir išėjau iškart. <...> Pamačiau, kad ten nesąmonė. Principe jau jaučiau, kad turbūt man čia ne ir aš einu iš čia“. (29 m., optinių dangų laboratorijos inžinierius, Lietuva)

„Dar teko dirbti ir statybose, ir miške.“ (25 m., lazerinių komponentų inžinierius, Lietuva)

„Buvau įsidarbinęs tada barmenu.“ (29 m., IT programuotojas, Lietuva)

Kartais jiems net sunku prisiminti kai kuriuos su ta veikla susijusius aspektus:

„Kažkaip tai ten sutapo viskas, kad galima buvo derinti tą ir mokslą, ir šitą... Kažkaip ne į visas ten paskaitas sutapdavo, kad galiu nuvažiuot, bet daugmaž gerai buvo.“ (33 m., IT analitikė, Lietuva)

Visgi įvairių darbų ir darbelių atsitiktinumas informantų gyvenime yra silpnas, nes pamatinis tikslas įsidarbinti kokiam nors darbe buvo labai kryptingai išreikštas finansinis aspektas. Darbas studijų metais leidžia būti finansiškai saugiam, palengvina informanto šeimos biudžeto situaciją, suteikia finansinę nepriklausomybę nuo tėvų.

„Norėjosi kažkiek nulipti tėvam nuo pečių.“ (33 m., IT analitikė, Lietuva)

„Tai buvo dėl pinigų, tiesiog tėvai nelabai galėjo mane išlaikyti, teko pačiam susirasti darbėlį. <...> Atvažiavau į Vilnių iš Plungės rajono, tai buvo gana toli, vis tiek tėvai nelabai ten gali kuo padėti, ten maisto irgi nelabai įdėsi, todėl teko kažkokį darbą susirast.“ (30 m., programinės įrangos inžinierius, Norvegija)

Trumpalaikiai darbai užsienyje tampa patrauklūs dėl santykinai didelės finansinės gražos ir yra populiarūs tarp studentų.

„Aišku, buvo tikslas užsidirbt pinigų. Tai per tą vasarą mes (JAV) užsidirbom tiek, kad dar du metus galėjom gyvent čia jau neišlaikomi tėvų, va tada laisvė atsirado tikra. Jau tėvai nebegalėjo sakyti, kad čia tiek per mėnesį ir viskas. <...> Ir kaip mums, tai buvo dideli pinigai. Aišku tą minimumą ten gauni, tai yra mum dideli pinigai. Tai turbūt studentam tikrai verta dėl to važiuot vasarai – užsidirbt.“ (29 m., optinių dangų laboratorijos inžinierius, Lietuva)

„Kai studentas dirbi, pinigų neturi, tai kaip ten (JAV), tai – jo. Jeigu ten dirbi, neleidi studentas ten dirbdamas, - manau, kad ten visi, dauguma tikrai pinigų susitaupe.“ (29 m., IT programuotojas, Lietuva)

Nors ne visada studentai važiuoja padirbėti į užsienį vien tik dėl uždarbio. Darbas užsienyje nėra kraštutinė priemonė užsidirbti pragyvenimui.

Labai stipriai veikia ir smalsumas, noras pažinti kitą santvarką, pažiūrėti, kaip kitoje šalyje vyksta gyvenimas:

„Mes ne dėl pinigų tenai važiuvom iš tikrųjų, o pasižiūrėt, kas ir kaip, nes tiesiog įdomu buvo.“ (29 m., IT programuotojas, Lietuva)

O studentams skirtos programos yra gera proga pažindintis su kita valstybe per darbą joje. Pavyzdžiui, programa „Dirbk ir keliauk JAV“ (anglų k.: *Work and Travel USA*), vienas svarbiausių kanalų, kuriuo juda jauna darbo jėga į JAV. Ši programa plačiai reklamuojama universitetų aplinkose, suformuota visa institucinė infrastruktūra jai įgyvendinti, o naudojimasis šia ir analogiškomis programomis buvo tapusi norma ir tarp tyrimo dalyvių:

„Po antro kurso <...> visi gali dalyvaut programoj, studentai vasarai padirbėt užsienio šalyse. <...> Tai va 2004 m. vasarą visą, nuo gegužės iki spalio, ir 2005 m. vasarą, taip pat nuo gegužės iki spalio.“ (29 m., optinių dangų laboratorijos inžinierius, Lietuva)

„Tada visi važiuodavo vasarai į Ameriką. <...> Visur univere būdavo reklamos. Būdavo ir agentūros, kurios padėdavo, jeigu norėdavai.“ (29 m., IT programuotojas, JAV)

„Keturis penkis mėnesius padirbėjau ten (Anglijoje), buvo tokia galimybė per universitetą, programą tokią.“ (33 m., statybos inžinierius, Lietuva)

Šio disertacinio tyrimo požiūriu įdomiausia yra veiksnio ir *nenumatytų pasekmių* jungtis. Trumpalaikių darbų dirbimo esminis veiksnys buvo finansinė nepriklausomybė, tačiau tuo pačiu šie darbai tapo kontekstu ateities sprendimams. *Pirma*, profesinių nuostatų patikrinimui ir revizijai. Tyrime dalyvavę informantai dalinosi savo trumpalaikių, „neperspektyvių“, „atsitiktinių“ darbų patirtimis, kurie kaip lakmuso popierėlis padėjo jiems išryškinti, suprasti ir susidėlioti savo prioritetus tiek profesinėje veikloje, tiek ateities projekcijose apskritai. Tai ir buvo ta nenumatyta pasekmė, kai dirbdamas nekvalifikuotą darbą informantas suvokė, kad tokio darbo dirbti nuolat tikrai nenori. Informantų pasakojimai atskleidžia:

„Tikrai nenorėjom visą gyvenimą dirbt ten kazino ar ten virėjais, ar statybininkais, ar dar kažkuom.“ (29 m., optinių dangų laboratorijos inžinierius, Lietuva)

Visgi darbas užsienyje yra instrumentas siekiant tuo gyvenimo laikotarpiu pagrindinio tikslo – įgyti aukštąjį išsilavinimą. Informantų pasakojimuose pasikartojanti ašis – *išsilavinimas* – pristatoma kaip *neatsiejama aukštos kvalifikacijos reikalaujančios profesijos dalis*.

„... bet po pirmo karto niekas nepasilikom. Grįžom, nes turėjom... Mokslo – viskas laukė. <...> Tai mes grįžom, tęsėm mokslus toliau ir gyvenom čia“ (29 m., optinių dangų laboratorijos inžinierius, Lietuva)

„Užsidirbau pinigų [JAV]. Ir <...> kitus metus aš tikrai žinojau ir nusprendžiau, tikrai neieškosiu darbo, nes pinigų turiu. Pasibaigsiu mokslus normaliai, dar pagyvensiu ir tiktai pasibaigęs bakalaurą pradėsiu ieškot darbo.“ (29 m., optinių dangų laboratorijos inžinierius, Lietuva)

Antra, trumpalaikiai darbai užsienyje tampa pagrindas ilgalaikiai migracijai. Net jeigu pirmos patirtys užsienio valstybėje yra labai ryškios dėl didelių skirtumų tarp lūkesčių ir realybės („*Visiškai buvo ne tai, ko tikėjaisi. Su broliu galvojom, ką mes čia darom, reikėjo tiesiog namie pasilikti*“ (29, IT programuotojas, JAV)), net jeigu iš pradžių yra sudėtinga bendrauti užsienio kalba („*Kažkiek gal su kalba sunku buvo*“ (29, IT programuotojas, JAV)), visgi prie skirtumų pratinamasi („*Gal per savaitę ar porą labai greit pripratom*“ (29, IT programuotojas, JAV)) ir tie skirtumai pradeda patikti („*Šiaip, praktiškai viskas patiko: pragyvenimo lygis, gamta. Viskas atrode geriau nei Lietuvoj.*“ (29, IT programuotojas, JAV)). Šalia to, kad lūkesčiai buvo viršyti, per tą trumpą 4 mėn. laiką studentai-darbuotojai atranda sau tuos užsienio valstybės aspektus, kurių neįmanoma pažinti neakivaizdžiai – galimybes:

„Ir, ta prasme, kažkaip atrodė, kad galimybių daug daugiau.“ (29 m., IT programuotojas, JAV).

„Kai išvažiavau į Ameriką pirmą kartą, jau žinojau, kad važiuosiu ir antrą kartą, nes irgi yra galimybė, nes užsidirbau pinigų.“ (29 m., optinių dangų laboratorijos inžinierius, Lietuva)

Darbas užsienio valstybėje ir savęs kaip darbuotojo parodymas migrantams atveria galimybes peržengti trumpalaikės darbo sutarties ribas ir įsidarbinti ilgalaikiais pagrindais. Tai reiškia, kad migrantas, teisėtais būdais

atvykęs į šalį, gyvenantis ir dirbantis joje, socialinių garantijų požiūriu yra saugus. Informantų patirtys atskleidžia, kad atsakingai dirbantis imigrantas darbdaviui yra patrauklus, todėl darbdavys pats siūlo pratęsti darbo sutartį ir padėti sutvarkyti kitas legalaus gyvenimo šalyje procedūras.

„Naujų darbuotojų ten reikia, nes lietuviai tai tikrai darbštūs. Bent jau mums, ką mes ten gaudavom, tai ten darydavom ir daugiau, ir geriau negu reikia. Ten net stabdydavo, kad „palauk, palauk – čia reik per aštuonias valandas padaryt darbą, o ne per tris“. Tai patikom mes jiems, netgi sutvarkytą tą – darbo leidimą duotų. <...> Viskas tvarkingai padaryt galima buvo.“ (29 m., optinių dangų laboratorijos inžinierius, Lietuva)

Taigi trumpalaikis, „nekaltas“, studentiškas išvykimas vasaros metu padirbėti ir užsidirbti kitoje valstybėje suformuoja rimtas prielaidas pakartoti išvažiavimą. Vieniems ši galimybė atrodo patraukli, kitiems ne:

„Po to vasaros darbo aš kažkaip norėjau atgal sugrįžt. Tai tą ir padariau.“ (29 m., IT programuotojas, JAV)

„Buvo pasiūlymų pasilikti [JAV], <...> po pirmo ir po antro karto buvo – darbdavys siūlė.“ (29 m., optinių dangų laboratorijos inžinierius, Lietuva)

Tačiau kodėl pakartota migracija vienu atveju pavirsta į ilgalaikę, o kitu atveju išlieka tokia pat trumpalaikė? Kodėl tos pačios socialinės grupės narių požiūris į tos pačios valstybės siūlomas perspektyvas skiriasi? Kas formuoja ir nulemia vieną ar kitą sprendimą?

Galimybės – tai trauka, paskatinanti pasirinkti tolesnį kelią. Skirtumas yra tai, kad informantai galimybes mato skirtingose kryptyse:

„Šiaip ten tų galimybių kaip ir nėra daug.“ (29 m., IT programuotojas, Lietuva)

Dalies aukštos kvalifikacijos specialistų profesinė karjera prasideda dar studijų laikotarpiu. Pirmieji įsidarbinimai, kurie atitinka studijų programą, jų metu užmegzti kontaktai ir įgyta darbo patirtis vaidina svarbų vaidmenį ateityje įsitvirtinant srityje pagal įgytą specialybę. Jeigu kvalifikacijos nereikalaujantys darbai daugiau yra kaip veiksminga priemonė siekiant tapti finansiškai nepriklausomais nuo tėvų arba palengvinti jiems finansinę naštą, tai darbai, susiję su specialybe dar yra ir profesinio smalsumo rezultatas.

Visgi tikslas, kodėl dirbami sezoniniai, trumpalaikiai darbai užsienyje, yra pragmatinis. Uždirbtos užsienyje pajamos yra pragyvenimo šaltinis studijų metu. Tikslas gali būti sudarytas ir iš kelių dalių – pasidairyti po kitą valstybę ir užsidirbti. Tačiau ši patirtis tampa svarbia grandimi paskesnių sprendimų ir nenumatytų pasekmių grandinėje.

4.3.2. Trumpalaikių vizitų į užsienį pasekmės

Fiziniai ir technologijos mokslai šiandien jau neįsivaizduojami be tarptautinių ryšių. Be to, Lietuvoje yra skatinamos trumpalaikės mokslininkų ir tyrėjų akademinės bei mokslinės išvykos į užsienį teikiant paramą iš valstybės biudžeto arba ES struktūrinių fondų. Dalyvavimas tarptautiniuose mokslo renginiuose yra vienas iš ryšių su užsienyje dirbančiais mokslininkais ir tyrėjais užmezgimo ir stiprinimo būdų. Šis mokslinio tinklo kūrimas tuo pat metu didina ir paties specialisto socialinį kapitalą.

Mokslinių konferencijų metu užmezgti ryšiai, naujos pažintys – remiantis tinklo teorijos atstovo Granovetter (Granovetter, 1983, p. 202) socialinių ryšių tipologija – yra *silpni* ryšiai. Tačiau jie yra labai veiksmingi sprendžiant aukštos kvalifikacijos specialisto tolesnės karjeros klausimus. Silpnų ryšių *stiprumą* ieškant darbo nagrinėjęs Granovetter teigia, kad silpni ryšiai kaip tiltai susieja skirtingus socialinius tinklus ir suteikia prieigą prie tokios informacijos ir tokių išteklių, kurie yra neprieinami savo socialiniame rate (Granovetter, 1983, p. 208-209). Šį paradoksą yra nagrinėjusios ir Lietuvos mokslininkės, kurios savo publikacijoje teigia, kad „daugeliu atveju silpni ryšiai yra veiksmingi tik tarp aukštą profesinį statusą turinčių žmonių, kurių profesija leidžia plėsti ir palaikyti didelį pažįstamų ratą bei gauti labai įvairios informacijos“ (Bučaitė-Vilkė, Rosinaitė, 2010, p. 35).

Šio disertacinio tyrimo metu apklausti informantai savo profesinę karjerą konstruoja remiantis įvairiomis pažintimis, įgytomis studijų metu arba dirbant, bet ne šeimos ar artimų draugų parama. Taigi naujų kontaktų

užmezgimas potencialiai naudingas, nes padidina profesinių galimybių diapazoną:

„Dabar buvau konferencijoj Amerikoj [JAV]. <...> Aš susipažinau su žmogum, kuris galėtų man tarpininkauti tenai ir pakviestų tenai. Jis sutiko. Aš galėčiau baigęs mokslus tą – post doktorantūrinės stažuotes, galėčiau drąsiai važiuoti į Ameriką.“
(29 m., optinių dangų laboratorijos inžinierius, Lietuva)

4.3.3. Nemigracijos motyvai

Labai svarbu ir įdomu yra atlikti analizę perspektyvų, kurias pasirenka ir akcentuoja aukštos kvalifikacijos specialistai pasakodami, kodėl jie nesirenka migruoti, kodėl jie nusprendžia nemigruoti, nors migruoti *gali*. Pirmas paaiškinimas susijęs su socialinės stratifikacijos klausimu ir gali pasirodyti kažkiek netikėtas:

„Bet tai vis tiek tas pats būtų. Ten būtų tas pats vidutinis, kurio nėra. Tai kam būt? Vidutinis čia ar vidutinis ten. Už minimumą čia ar už minimumą ten, koks skirtumas?“ (29 m., optinių dangų laboratorijos inžinierius, Lietuva)

Šis požiūris žymi daug gilesnę struktūrinę problemą – reikšmingus minimalių mėnesinių atlyginimų (MMA) skirtumus tarp Lietuvos ir kitų turtingų valstybių. Skirtumai yra tokie dideli, kad iš Lietuvos MMA pozicijos žiūrint, vakarietiškas (ir „šiaurietiškas“ taip pat) MMA gali atrodyti labai patrauklus ir paskatinantis migruoti. Tačiau šiame požiūryje informantas akcentą perkelia į palyginimą ne tarp valstybių, o į valstybių socialinę hierarchiją, t.y. migracija, kurioje būtų gaunamas minimalus užsienio valstybės darbo užmokestis, nėra verta dėmesio. Taip pat ir vidutiniškai uždirbančio samdomo darbuotojo pozicija užsienyje vertinama skeptiškai:

„Ten pinigų irgi nėra. Mokslininkas, jisai negali būt turtingas. Jisai buvo vargšas ir bus vargšas. Tiktai vargšas Amerikoj, arba vargšas čia, nu taip vidutinis, biškį gal [daugiau] vidurkio uždirbantis. Tai jeigu tavo svajonės ties tuo ir baigiasi, jeigu užtenka tavo gyvenimui to biškį daugiau nei vidurkis, tai tada okei, gal tada verta iškart išvažiuot. Iškart ir gausi, ir nebesukt galvos.“ (29 m., optinių dangų laboratorijos inžinierius, Lietuva)

Specialistas, dirbdamas gerai apmokamą ir aukštos kvalifikacijos žinių reikalaujantį darbą, ir tuo pagrindu galintis susikurti tokį gyvenimo būdą, kokio jis trokšta, migracijos požiūriu tampa sunkiai pajudinamas. Pasiūlytas dar didesnis darbo užmokestis ar aukštesnė profesinė pozicija lokaliaje socialinėje hierarchijoje daugiau nėra pajėgi pritraukti specialisto. Marshallo suformuluoto ribinio naudingumo mažėjimo dėsnio²⁰ požiūriu, siūlomų naujų sąlygų pridėtinė nauda yra per maža, palyginti su dabartinėmis pajamomis ir gyvenimo sąlygomis, kad paskatintų persikėlimą į kitą valstybę. Kitaip tariant, yra sudėtinga reikšmingai pagerinti jau ir taip geras darbo ir gyvenimo sąlygas tiek, kad būtų nuspręsta emigruoti:

„Aš manau, kad pinigais tai yra neįmanoma niekaip įsiūlyti, kad aš persikelčiau gyvent. Bent jau šiuo momentu tai tikrai neįsivaizduoju – pakėlimas kokios algos, ofiso darbas – ne, niekas, taip pat ne. Jeigu šitas neatimama, ką dabar turiu, tai aš puikiausiai patenkinta, visai nenoriu niekur važiuot.“ (33 m., duomenų inžinierė, Lietuva-Norvegija)

Kartu stipriai veikia ir socialiniai ryšiai, kurie susaisto su šalimi, padeda lokalizuotis, „įsivietinti“ konkrečioje aplinkoje – tai artimiausi socialiniai saitai ir savo namai. Tai yra veiksniai, laikantys aukštos kvalifikacijos specialistus čia, Lietuvoje:

„Tai ir draugai, ir žmonės, ir namai. Viskas. Ir giminės. <...> Gali persikelt su antra puse ten kažkaip tais, bet tai draugai, ir tėvai, ir sesės, ir broliai vis tiek čia lieka.“ (33 m., duomenų inžinierė, Lietuva-Norvegija)

Taip pat galimybė į užsienį perkelti ir socialinius saitus, bent pačius svarbiausius, sudaro prielaidas svarstyti apie emigraciją:

„Nebent dar kas nors, va kokia sesė sugalvotų ten panašiai kraustyti į tą pusę kur nors, tada gal.“ (33 m., duomenų inžinierė, Lietuva-Norvegija)

Yra tam tikras subjektyvus barjeras, kurį peržengus, geriau apmokamas, bet kvalifikacijos nereikalaujantis darbas užsienyje atrodo vis mažiau patrauklus. Kuo aukštesnės ir geriau apmokamos pareigos, tuo

²⁰ *Ribinio naudingumo mažėjimo dėsnis* teigia, kad bet kuriam žmogui dalyko, kurį jis jau turi, ribinis naudingumas mažėja su kiekvienu to dalyko kiekybiniu padidėjimu (Ormazabal pagal Marshall, 1995).

mažesnės intencijos vykti į užsienį dirbti dėl pinigų „bet kokį“, kvalifikacijos nereikalaujantį darbą:

„...aš jau to paprasto darbo nenorėčiau dirbt, nes aš net, aš gaunu pakankamai neblogą atlyginimą, kad aš tikiu, kad aš ten negaučiau paprastą darbą dirbdamas, ką gaunu čia.“ (33 m., statybos inžinierius, Lietuva)

„Nesijaučiau tiek blogai, kad dėl bet ko išvažiuočiau. Nes, ta prasme, tokio darbo, kad uždirbti – mum užtektų pragyvenimui – mum ir Lietuvoj užtekdavo.“ (33 m., transporto inžinierius, Lietuva)

Be to, įgyta padėtis profesinėje hierarchijoje, kuriai pasiekti įdedama daug pastangų, mažina paskatas jos atsisakyti dėl uždarbio užsienyje dirbant nekvalifikuotus darbus, kurių galima būtų investuoti į, pavyzdžiui, būsto paskolos ankstesnį grąžinimą:

„Tai dar klausimas, ar jisai [būsto paskolos grąžinimas] bus, ar jisai bus greitesnis. Nes išvažiuosi, ten kažkiek pabūsi, čia prarasi viską, ką turėjai, o paskui grįši ir ką tada veiksi grįžęs? Taai irgi, ta prasme, ne argumentas būdavo.“ (33 m., transporto inžinierius, Lietuva)

Tačiau esminis momentas yra tai, kad išvažiavimas į užsienį vertinamas kaip dar vienas laiptelis *sėkmingoje* profesinėje karjeroje, kaip laisvas pasirinkimas, turintis ypatingą pridėtinę vertę profesiniam kapitalui, o ne kaip gelbėjimosi ratas. Tas žinojimas, kad jie yra laisvi rinktis ir spręsti, kur jie nori važiuoti, kada nori, kodėl nori, parodo, kad jie geba būti aktyviais ir refleksyviais savo gyvenimo kūrėjais. Be to, suvokimas, kad einant laikui ankstesnis įdirbis pradeda duoti rezultatų per socialinio kapitalo augimą, atveria bendradarbiavimo su užsieniu lygiomis sąlygomis galimybes, ir tarptautinė migracija vertinama ne subordinuotame galios lauke, o partnerystėje:

„Dabar šiek tiek kitoks požiūris yra. Dabar važiuoti, ieškoti tos galimybės dirbti lygiom sąlygom su tais užsienio kažkokiais tai partneriais, nes jiems dažniausiai irgi reikia jau kvalifikuoto žmogaus, dažniausiai ir kažkokie tai pažintys, ryšiai yra, ir tas požiūris yra truputėlį kitoks.“ (33 m., transporto inžinierius)

4.4. Migracinio sprendimo formavimosi procesas

Migracinės nuostatos. „Atstumų“ tarp minčių veikti ir sprendimo veikti, tarp sprendimo veikti ir paties veiksmo matas yra laikas. Kalbančių ir galvojančių apie migraciją yra nemažai – tai yra vadinamas migracijos potencialas. Atliekančių realius veiksmus – informacijos paieška, darbo skelbimų peržiūra ir pan.,– kad migracija galėtų įvykti, yra mažiau, o realiai migruojančių dar mažiau. Taigi idėja dirbti užsienyje gali būti nešiojama mintyse, brandinama, tačiau gali būti niekada neįgyvendinta. Reikalinga tam tikra aplinkybių kompozicija, kad žmogus imtų veikti tokia kryptimi, kad veiklos rezultatas būtų – emigracija į užsienį. Tyrimo dalyviai atskleidžia, kad laiko „atstumas“ nuo minčių apie migraciją iki pačios migracijos apima metus ir ilgiau:

„Manau, kokie bus porą, trejetą metų.“ (30 m., programinės įrangos inžinierius, Norvegija)

„Jau buvo turbūt keli metai prieš tai, bent jau pas mane asmeniškai tokių pagundų į užsienį išvažiuot, pabandyt bent jau.“ (29 m., IT inžinierius, Norvegija)

Galime daryti prielaidą, kad šiame svarstymų laikotarpyje aukštos kvalifikacijos specialistai galėjo priimti sprendimą *nemigruoti*, jeigu įvykiai būtų pasisukę kitaip.

4.4.1. Minčių apie migraciją ištakos

Kodėl yra svarbu analizuoti minčių apie asmeninę migraciją ištakas? Tam, kad geriau suprastume šio proceso prigimtį ir galėtume tiksliau identifikuoti emigraciją skatinančius ir ribojančius veiksnius. Svarbu pabrėžti, kad nuo idėjos emigruoti iki realios migracijos yra ilgas kelias. Šis svarstymų procesas turi pereiti kelis etapus, kurių kiekvieno trukmė savo ruožtu priklauso nuo veikėjo socialinės aplinkos, tikslų ir galimybių. Kada ir kokiomis sąlygomis atsiranda pirmos mintys apie asmeninę migraciją? Kokias sąlygas reprezentuoja informantų pasakojimai? Ar būtinai tos sąlygos turi nepa(si)tenkinimo kokių nors aspektu žymę?

Kontekstualizuojant pirmus, labai nekonkrečius aukštos kvalifikacijos specialistų pamąstymus apie migraciją, išsiskiria keli kilmės arealai. Pirmas, bendra šalies politinė, socialinė, ekonominė, kriminogeninė padėtis ir vykstantys procesai šiuose laukuose, užduodantys toną visuomenės nuotaikoms ir paskatinantys minčių apie migraciją atsiradimą. Sociologas Zenonas Norkus savo naujausioje studijoje „Kada Lietuva labiau praturtėjo?“ identifikuoja svariausią nerimo dėl Lietuvos ūkio pažangos pagrindą – tai, kad Lietuva per 20 metų po komunizmo žlugimo labai menkai sumažino savo atotrūkį nuo labiausiai išsivysčiusių šalių (Norkus, 2014, p. 214). Tai reiškia, kad Lietuvos padėtis Europos šalių rikiuotėje lyginant su nepriklausomybės atgavimo išvakarėmis pablogėjo (ten pat, p. 215). Šis menkas pasiekimas tiesiogiai siejasi su kita labai reikšminga Lietuvos problema – emigracija. Sociologas pateikia labai svarbią įžvalgą dėl Lietuvos ekonominio „neturtingumo“ labiausiai išsivysčiusių Europos valstybių kontekste kaip emigracijos variklio. Jis teigia: „Nesulaukdami, kol jo didenybė Turtas pagaliau atsikraustys į Lietuvą, daug tautiečių patys persikelia į turtingas šalis.“ (Norkus, 2014, p. 214).

Tačiau aišku, kad pajamų skirtumai nėra vienintelis elementas, dalyvaujantis migracinių nuostatų formavimesi. Svarbus yra politinis ir pilietinis visuomenės solidarumas, pasitenkinimas demokratija. Norkus (2008) atskleidžia, kad išsaugotos per sovietinį laikotarpį demokratinės, liberalios ir nacionalistinės vertybės atkūrus Lietuvos nepriklausomybę neabejotinai padidino gyventojų visuminę socialinę gerovę, tačiau itin menkas pasitenkinimas demokratija, menkas pasididžiavimas savo šalimi išskiria Lietuvą iš kitų pokomunistinių valstybių. Norkus konstatuoja, kad „[p]irmaisiais po įstojimo į ES metais Lietuva neigiamu migracijos saldo aplenkė kitas naujusias nares. Tačiau emigracija vyksta ne į šalis, kuriose demokratijos nėra, tačiau į tas, kuriose ji veikia geriau“ (Norkus, 2008, p. 403). Be ekonominių ir politinių metmenų, gyvenamajai erdvei yra svarbūs kiti ją sudarantys, integralūs, bet nebūtinai išmatuoti komponentai. Norkus nurodo, kad „Gamtinės aplinkos ir viešųjų erdvių, kelių būklė, socialinio solidarumo

buvimas arba nebuvimas ir daugybė kitų sunkiai išmatuojamų veiksnių sukuria tam tikros vietovės ir visos šalies socialinę-ekologinę atmosferą, dėl kurios ji yra daugiau ar mažiau tinkama bei patraukli vieta gyventi ir dirbti.“ (Norkus, 2008, p. 647)

Tačiau prasta situacija pati savaime nereiškia deterministinės lemties emigracijos požiūriu. Ypatingai svarbus momentas yra tai, *kaip pats* veikėjas mato save visame šiame fone, *kokią* projektuoja savo ir savo vaikų ateitį. 29 metų IT inžinieriaus pasakojimas labai išsamiai atskleidžia šių makro lygio procesų matymą ir iš to kylantį vidinį nerimą:

„Jau buvo turbūt keli metai prieš tai – bent jau pas mane asmeniškai – tokių pagundų į užsienį išvažiuot, pabandyt bent jau. <...> Socialinė, politinė aplinka Lietuvoj netenkino. Vis tiek mes domimės, šiek tiek skaitom, kas vyksta. Ir korupcijos lygis Lietuvoj *visuose* lygiuose. Absurdas kai kuris politinis, bet čia aišku, asmeninės pažiūros. <...> Be abejo, tai svarbu ir ateities kartom, tai, kas dabar Lietuvoj vyksta, ir mane tai šiek tiek neramina. Ir nepatiko. <...> Lietuvoj yra šokia tokia socialinė įtampa vis tiek tarp žmonių. Ir daug piktų žmonių yra, ir nusikalstamumo nemažai. Tai be abejo, vis tiek galvoji apie savo gyvenamąją aplinką, apie tai, kaip tavo vaikai toj aplinkoj augs ir gyvens, kaip darželį, mokyklą lankys. Šiek tiek neramina.“ (29 m., IT inžinierius, Norvegija)

Svarbu pabrėžti, kad bendra šalies situacija kaip tokia ir net nepalankus subjektyvus jos vertinimas nėra tiesioginiai veiksniai, nulėmę migracinį sprendimą. Pilnesniam sociologiniam paveikslui reikalinga pridėti paties veikėjo padėtį. Darbas tarptautinėje kompanijoje, teisingas atlygis už darbą ir finansinis saugumas („Nebuvo problemų tikrai finansinių“ (29, IT inžinierius, Norvegija)), „skandinaviškos“ darbo valandos, visos socialinės garantijos. O specialistas vis tiek emigruoja. Kodėl? Judėjimas kompanijos viduje dėl restruktūrizacijos. Šiuo atveju 29 metų IT inžinierius pasirinko verčiau pakeisti gyvenamąją vietą su šeima negu ieškoti naujos darbo vietos Lietuvoje. Jis gavo pasiūlymą keltis į Norvegiją ir nepaisant šoko, abejonių, vis dėlto apsisprendė išvažiuoti ir išvažiavo per du mėnesius:

„Lietuvoj yra gamykla šitos įmonės. Jie dar bandė sukurti naują inžinierinį skyrių, bet paskui persigalvojo ir tą skyrių išskaidė, ir tiesiog man pasiūlė atvažiuot į Norvegiją toliau dirbt. <...> Du žmones atleido, vieną Kaune paliko, man pasiūlė

čia atvažiuot. Nes aš buvau vienintelis toj komandoj programuotojas, o tai turėjo įtakos.“ (29 m., IT inžinierius, Norvegija)

Kokie gilesni motyvai skatino susiklosčiusioje situacijoje sutikti su Norvegijos kompanijos pasiūlymu? Jau kelis metus rusenęs smalsumas, profesinės ambicijos, socialinės garantijos senatvėje ir žinojimas, kad galės sugrįžti:

„Viena priežastis buvo <...> tas toks noras pabandyt užsienyje dirbti, pasižiūrėti, kaip užsienyje gyvenimas vyksta, galbūt patiks. Kitas dalykas – dėl to socialinio saugumo ateityje. Be abejo, galvojom, kad esam jauni ir galim kažką naujo gyvenime patirti. Ir jo, kad mes tiltų kaip ir nesudeginom atgal.“ (29 m., IT inžinierius, Norvegija)

Šeima migracijos procese vaidina labai svarbų vaidmenį. Pavyzdžiui, naujoji ekonomikos teorija sprendimo priėmimo vienetu laiko būtent šeimą, o ne atskirą individą. Šeima yra artimiausia socialinė aplinka, kurios interesai motyvuoja šeimos narį tam tikroms veikloms, migracijai – taip pat. Paskleistos idėjos apie migraciją šeimoje toliau plėtojamoms, modifikuojamos, vertinamos.

„Apie migraciją [mintys] kilo, iš tikrųjų, mano draugei.“ (30 m., programinės įrangos inžinierius, Norvegija)

Priklausomai nuo abiejų – vyro ir žmonos ar partnerių – padėties ir pokyčių užimtumo sferoje, keičiasi tiek migracijos diskursas šeimoje, tiek nuostatos migracijos atžvilgiu:

„Aš taip įsivaizduoju, jinai [partnerė], matyt, norėjo išvažiuoti kur nors geriau, kadangi ji ilgą laiką neturėjo darbo. Tiesa, kai mes susipažinom universitete, jinai pradėjo dirbti. Tai nebuvo ta pagrindinė priežastis, bet tiesiog, matyt, tas prieš tai buvęs ilgas nedarbo periodas padarė savo įtaką, kad pradėjom ieškot, po truputėlį.“ (30 m., programinės įrangos inžinierius, Norvegija)

„Daugiau buvo tokie pasvarstymai, su žmona pokalbiai, bet jokių ryžtingų veiksmų nebuvo. Bet aš kadangi pradėjau dirbt Norvegijos įmonėj, tai buvo tokia mintis - gal pasisiūlyt į Norvegiją išvažiuot, bet... prisišnekėjom. <...> Gal savotiškai sutapo, kad žmona irgi nebuvo šimtu procentu patenkinta tuo metu savo darbu, tai buvo šiek tiek paprasčiau tai padaryti. Būtų buvę žymiai sunkiau, jeigu jinai būtų labai jautūsis gerai savo darbo vietoje.“ (29 m., IT inžinierius, Norvegija)

Kai atsiranda įtampa tarp lūkesčių, norų ir galimybių, kai negatyviai išgyvenamos subjektyviai matomos tolesnio gyvenimo raidos galimybės,

tarptautinė migracija atrodo kaip išeitį siūlanti strategija. Norų prigimtis yra socialinė. Čia neturimi minty pagrindiniai poreikiai, kurių patenkinimas reikalingas išgyventi žmogui kaip būtybei. Čia kalbama apie *socialiai* suformuotus ir besiformuojančius norus, santykiyje su kitais sociumo veikėjais. Norai taip pat yra dinamiški, jie keičiasi. *Galėjimo* dimensija yra dvejopa: 1) išorinių struktūrų apibrėžtas, įrėmintas galėjimas ir 2) vidinių struktūrų įrėmintas galėjimas, kai ribas žmogus nusistato sąlyginai pats.

Tad noras pasirinkti darbo kryptį, darbo pobūdį ir galėjimas tai padaryti, yra svarbi lūkesčių ir galimybių reprezentacija:

„Man tai buvo galimybė dirbti prie projektų, prie kurių aš noriu dirbt. <...> Būtent tai ir buvo, galbūt, ta smagioji dalis, kai tu gali pats nuspręsti, kaip turi būti įgyvendinta.“ (30 m., programinės įrangos inžinierius, Norvegija)

Tuomet, kai lūkesčių ir galimybių atitikimas negali būti pasiektas esamomis sąlygomis, ieškoma kitų sąlygų, kur tai galėtų būti įgyvendinta. Strategijos grubiai skirstant gali būti dvejopos. Pirmoji, psichologinė, pagal kurią veikėjas, negalėdamas pakeisti situacijos, keičia požiūrį į ją. Antroji, „išėjimo“ strategija, kai žmogus savo sąmoningais, racionaliais veiksmais siekia pakeisti situaciją, išeiti iš jos. Ši strategija pasižymi įvairiomis įgyvendinimo metodų variacijomis, tačiau bendras vardiklis yra racionalaus pasirinkimo ir etnometodologinio požiūrio mišinys – tapatybės ir interesai yra pirmaeiliai priimant sprendimus, veikėjai siekia maksimizuoti savo interesus ir priimdami sprendimus konstruoja savo socialinius pasaulius (Šarkutė, 2009, p. 116). Metodų keisti nebepatenkinančią situaciją yra daug. Tarptautinė migracija – vienas iš jų. *Norėti* migruoti ir *galėti* tai padaryti beveik lygu migracija:

„Tai aš iškart norėjau į Ameriką. <...> Jau senai, senai norėjau į Ameriką, nu ir išvažiavau į Ameriką.“ (29 m., optinių dangų laboratorijos inžinierius, Lietuva)

„O Amerika, tai aš nežinau, man kažkaip visada <...> įdomu buvo, tai <...> norėjau pats pažiūrėt. <...> Po to vasaros darbo [JAV] aš kažkaip norėjau atgal sugrįžt. Tai tą ir padariau.“ (29 m., IT programuotojas, JAV)

Noriu ir galiu santykis ypatingai svarbus iki-migraciniame etape. Būtent šių dimensijų sąveika padeda kontekstualizuoti išgyvenamą tikrovę,

išryškinti esminius kasdienes uždavinius, kuriuos tenka spręsti ir kurių neišsprendimas sukelia frustraciją, veikėjo aktyvumo ir galios socialinėse praktikose apribojimą. Šio apribojimo, suvaržymo ištakos pirmiausiai gali glūdėti struktūriniuose makro lygio veiksmuose, kurie perskrodžia aukštos kvalifikacijos specialistų biografijas. Vienas tokių – 2008 m. prasidėjusi pasaulio finansų krizė. Įdomu, kaip skirtingai ji paveikė specialistų likimus, pablogindama bendrą foną darbo rinkoje ir tokiu būdu paskatindama veikėjus imtis kardinalių veiksmų. Kiekvienas veikė priklausomai nuo savo situacijos, atsižvelgdamas į eilę savo konteksto kintamųjų. Nepatenkinama, bet dar pakenčiama situacija, tapo nepakenčiama, galimybės atlikti norimas socialines praktikas tapo labai ribotos, sukeliančios diskomfortą. Dėl vykusių pokyčių visuomenėje – padidėjusio nedarbo lygio, sumažėjusių atlyginimų, išaugusios emigracijos – atsakomybė priskiriama būtent finansų krizei. Vis dėlto, remiantis tyrimo dalyvių pasakojimais, ryškėja įžvalgos, kad šį sunkmetį reikėtų vertinti kaip vieną iš daugelio, bet paskutinių veiksmių, paskatinsiu aukštos kvalifikacijos specialistus priimti konkrečius strateginius sprendimus – emigruoti, keisti darbo vietą, išeiti iš darbo.

Aukštos kvalifikacijos specialistai savo gyvenimo istorijos pasakojimuose fiksuoja krizės padarinius jų išgyvenamai tikrovei ir net priskiria lemiamą vaidmenį dedant tašką santykinai ilgalaikiuose – poros metų trukmės – svarstymuose *migruoti-ar-nemigruoti?*:

„Kadangi aš tokio didelio poreikio neturėjau, mes truputėlį atidėjom [išvažiavimą į užsienį]. Ir pagrindinis akstinas buvo tada, kai atėjo krizė ir finansiniai reikalai pablogėjo. Nebuvo jie tokie blogi, kad tiesiog nebebuvo iš ko pragyventi, bet... buvo kažkoks tai diskomfortas.“ (30 m., programinės įrangos inžinierius, Norvegija)

Finansų krizė suvaidino reikšmingą vaidmenį sukuriant palankią aplinką ir taip paskatindama aukštos kvalifikacijos specialistus priimti ir kitus strateginius sprendimus, pavyzdžiui, pakeisti darbo vietą. Suprastėjusi makroekonominė šalies situacija buvo pirmoji grandis ilgalaikiuose procesuose ir veikė kaip lavina, kuri leisdamsi žemyn, plito ir užėmė vis platesnį pasekmių diapazoną, pasiekdama eilinį darbuotoją. Tyrimo dalyvių

pasakojimai atskleidžia, kad tai iš esmės sukūrė gerą progą priimti ilgai brandintus sprendimus:

„Čia pagrindinis judėjimas prasidėjo, kai krizė buvo turbūt Europoje ir Lietuvoje. Man darbo pakankamai sumažėjo to, kokio aš norėjau, ir tai buvo turbūt paskutinis dirgiklis mano. Buvo gera proga tiesiog pakeisti darbą, nes jau teko anksčiau mąstyti, bet, žinot, kaip su šeima – sunkiau išsiskirti negu su kitu darbdaviu (*nusijuokia*).“ (29 m., IT inžinierius, Norvegija)

Beje, atrodytų, kad netekimas įgalinimo daryti tai, kas buvo įprasta prieš tai, apima smulkias praktikas, esančias atskiro žmogaus arba mažos socialinės grupės intereso ribose, nepriklausančias fundamentinių vertybių skilčiai. Tačiau jie yra svarbūs patiems veikėjams, apimantys tas socialines praktikas, kurios jiems yra aukštos gyvenimo kokybės simboliai. Ir dažnas priverstinis negalėjimas atlikti tų socialinių praktikų arba poreikis atlikti ne taip, kaip trokštama, pradeda kelti frustracines būsenas, kurios sukelia bendrą, kasdienį diskomfortą:

„Na nebegali sau leisti tokių dalykų, kuriuos sau leisdavai anksčiau. Galbūt nebe taip dažnai išeidavom, ta prasme, kažkur picos valgyt ar su draugais susitikt, ar tiesiog renkantis drabužius kokius pirkt – jau reikėjo palyginti kainas, ar nu... tokios lyg ir smulkmenos, dabar iš tikrųjų negaliu prisiminti. Esminės matyt nebuvo, bet tiesiog toks diskomfortas.“ (30 m., programinės įrangos inžinierius, Norvegija)

Tačiau ir nekomfortiškoje situacijoje esantys aukštos kvalifikacijos specialistai išlieka reiklūs sau. *Noriu ir galiu* atitiktis paieška gali reikšti ir aukštesnius subjektyvius reikalavimus ateities darbo pobūdžiui. Šių dviejų dimensijų derinimas įsikūnija iki-migracinio etapo prasitęsime:

„Viena iš pagrindinių atrankos kriterijų, ko aš ieškojau, tai žinoma, buvo IT, antra, buvo tarptautinė įmonė, kad pamatyti, kaip kiti dirba, kokios problemos, kokie problemų sprendimai, ar tokie patys kaip Lietuvoje, ar labai mes skiriamės nuo gyvenančių kažkur kitur.“ (30 m., programinės įrangos inžinierius, Norvegija)

Aukštos kvalifikacijos specialistas, aplikaudamas į užsienyje veikiančią kompaniją, būsimai pareigų pozicijai taikydamas savo reikalavimus atitinkančią kartelę, prailgina iki-migracinį periodą. Tai patvirtina, kad 1)

aukštos kvalifikacijos specialistų migracija nėra spontaniškas veiksmas ir 2) jų migracija nėra išgyvenimo strategija:

„Iš tikrųjų darbo aš Norvegijoje ieškojau apie metus. <...> Išvažiavimas, iš principo, ir buvo toks, kad jis nebuvo toks „ekstra“, kad vakar nusprendėm – šiandien išvažiuojam. Užtruko, kadangi aš darbo ieškojau pagal tai, ką aš norėjau dirbti.“ (30 m., programinės įrangos inžinierius, Norvegija)

Iki-migracinį periodą prailgina ir išoriniai struktūriniai veiksniai, dėl kurių specialisto galėjimas įsidarbinti užsienyje yra apribotas. Vienas tokių – oficiali šalies kalba:

„Iš dalies ir užtruko darbo paieška todėl, kad Norvegijoje devyniasdešimt devyni procentai skelbimų reikalauja kalbėti norvegiškai.“ (30 m., programinės įrangos inžinierius, Norvegija)

4.4.2 Perspektyvos profesinėje srityje

Individualūs lūkesčiai – tai įvykiai, kurių laukiama tikint, kad jie įvyks ateityje. Lūkesčiai, anot De Jong (2000, p. 307), yra „dinamiška sąvoka“ moksliniuose tyrimuose, o tiriant konkrečiai migracijos sprendimo priėmimo procesą ji vertinga dėl gebėjimo užfiksuoti procesą, kaip yra įvertinami alternatyvių sprendimų ateities padariniai.

Perspektyva apibrėžia ateities vaizdą, planą, ketinimą ir tai, ką galima numatyti ateityje. Perspektyvos yra kaip ateities scenarijai, tiesiogiai susijusios su išorinėmis, „objektyviomis“, nepriklausančiomis nuo atskiro žmogaus sąlygomis, apibrėžiančios ir įreminančios asmens galimybių lauką. Ir tuo pačiu perspektyvos yra susijusios su asmens aktyvia veikla, iniciatyva, kurių dėka jis gali tas perspektyvas plėsti ir keisti. Tai susiję su asmens kaip galios turinčio veikėjo suvokimu. Asmens požiūriu perspektyvas galima suprasti kaip išorines struktūras, tam tikrų įvykių ir sąlygų konsteliaciją, o asmens veikimas jų atžvilgiu – jų (ne)matymas ir/ar (ne)pasinaudojimas jomis yra subjektyvus.

Vieni tyrimo dalyviai vertino mažą darbo užmokestį kaip laikiną apribojimą, kintantį kartu su įmonės vystymusi ir augimu. Subjektyviai

išgyvenama aiški kompanijos augimo ateityje ir darbo sąlygų gerėjimo, o kartu ir atlyginimo augimo, kryptis, yra įmonėje sulaikantis motyvas. Vardan perspektyvų ateityje sutinkama dirbti už esamą darbo užmokestis, kuris vertinamas kaip nedidelis, tačiau labai svarbu tai, kad situacijos pagerėjimas ateityje buvo pakankamai konkretus, turintis aiškias ribas, kiek ir iki kada reikia palaukti, „pakentėti“:

„Pinigų nebuvo, bet man pinigai nelabai ten didelę reikšmę turi. Perspektyvos buvo. Aišku užšnekėjo mane, ten sąlygos geros, čia tiktai išmoksi, išmoksi, vis augs, augs, ir pinigai augs, ir viskas, ir sąlygos gerės. Nu galiu pasakyti, taip panašiai gal ir buvo. Nes <...> iniciatyvą rodėm ir <...> buvo sąlygos dirbt. Ir alga kilo, ir gal visada nepakankamai, bet jinai kilo.“ (29 m., optinių dangų laboratorijos inžinierius, Lietuva)

Materialinė padėtis vertinamas esamų ribojančių veiksnių kontekste. Identifikuojamos nepakankamai išvystytos sritys, didžiausią vystymosi, augimo potencialą turintys veiklos segmentai ir dominuoja pozityvios prognozės.

„Yra dar veiklos, ką galima padaryti. Manau, ten galima užaugt stipriau ir tą sritį dar labiau išplėtot. Ir tada viskas bus gerai. <...> Mūsų laboratorija yra itin maža ir visiškai nauja. Ir mes visi visko mokomės dar tiktai. <...> Nu tai užaugsim.“ (29 m., optinių dangų laboratorijos inžinierius, Lietuva)

Be to, profesinės veiklos rezultatai vertinami kaip potencialiai didelę naudą atnešiantys visuomenei ir valstybei ateityje. Labai svarbus prasmės matymas to, kas yra daroma, kokia tai reikšmę turės ateities kartoms, ateities visuomenei. Tokios prasmingos ir pozityvios nuotaikos dominuoja sparčiai besivystančioje fizikos laboratorijoje:

„Dabar yra pati pradžia, tu gali būti tam traukinys, kuris pradėjo judėti. <...> Bet čia mes turim visi tas sąlygas sukurt, kad jos būtų tokios pačios geros kaip ten, tai Lietuvoj tik ir reikia būt, tą ir daryt. <...> Dabar sukurkim tą visą. Tai kurie dabar penktoj klasėj, vat jie turės jau geras sąlygas, jau bus išvystyta ir bus gerų žmonių. Tai mum tą reik padaryt.“ (29 m., optinių dangų laboratorijos inžinierius, Lietuva)

„Galimybių dabar tiesiog samčiais semk, įmones kurk ir pinigus dirbk. Pinigų yra, tik reikia žinot kaip juos pasiimt. <...> Tik akli galimybių nemato, o jų yra. Sėkmingi žmonės jas mato ir naudojasi tuo, ir tik akli jų nemato bumbėdami. Tai

jie yra akli, jie nemato galimybių.“ (29 m., optinių dangų laboratorijos inžinierius, Lietuva)

Krypties ir perspektyvos matymas stipriai motyvuoja dirbti ir stengtis dėl rezultatų ateityje, net jei šiuo konkrečiu metu finansinė situacija yra ribota. Tačiau kai kurie aukštos aukštos kvalifikacijos specialistai renkasi nesinaudoti aukštesnių pareigų galimybėmis, net jei aukštesnė pozicija profesinėje hierarchijoje yra labiau apmokama. To „laiptelio“ nauji iššūkiai duomenų inžinierei yra tiek nepatrauklūs, kad finansinis svirtas nepajėgus jų kompensuoti. Taigi aukštos kvalifikacijos profesionalai, galėdami *nesirenka* nors ir geriau apmokamų, tačiau kenksmingesnių, nepatogesnių, didesnės psichologinės rizikos darbo sąlygų.

„[Karjeros galimybės] yra, bet aš nelabai noriu ten toliau eiti. Nes jeigu ten dar vieną laiptelį lipi, tai tada papuoli, kaip pasakyti, pinigų ten gal ir daugiau kažkiek gauni, bet ten toks labai nemalonus darbas iš tikrųjų – ten ir su radioaktyvi[ais] šaltiniais reikia dirbti, ir grafikas jų prastesnis, ir ten iš tikrųjų jis toks stresovas darbas, nes kaip visi sako, kas nori dirbti tą darbą, tai turi būt „resistant to failes“, kaip čia pasakyti, atsparus nesėkmėms. O aš manau, kad per daug emocionaliai reaguočiau į tuos dalykus, tai man nepatiktų. Arba kitas variantas, tai eiti į ofisą, bet aš į ofisą nenoriu, nes tai reikštų persikelti dabar į Norvegiją dirbti ir tą aštuonių valandų normalią dieną. Ir dar kitas variantas – tai keisti kompaniją ir eiti kažkur geologu dirbti, bet aš tą galimybę jau turėjau. Aš ją atmečiau, nes aš geriau pasirinkau norvegišką kontraktą ir Norvegijoje darbą negu geologo belekur.“ (33 m., duomenų inžinierė, Lietuva-Norvegija)

Tuo tarpu IT programuotojas perspektyvų nebuvimą vertiną kaip esminę prielaidą, paskatinusią jį grįžti į JAV:

„<...> perspektyvų kažkaip man atrodydavo, kad nelabai yra.“ (29 m., IT programuotojas, JAV)

Ir šios perspektyvos – galimybių vaizdinys – palaikomos pasitelkiant „reikšmingų kitų“, kuriais pasitikima, su kuriais užmegztas saugus ontologinis ryšys, pateikiamą informaciją:

„Tai dabar irgi, kai aš Lietuvoje buvau šiais metais <...> prieš tris mėnesius, <...> visi draugai lygiai tą patį sako, kad...“ (29 m., IT programuotojas, JAV)

Perspektyvos siekia santykinai tolimą ateitį žmogaus gyvenimo trukmės požiūriu. Suvokiant kasdienę realybę ir dabar turimas galimybes

veikti, realizuoti vartojimo poreikius, projektuojama egzistencija siekia būtent pensinį amžių ir konkrečiai pensijos dydį remiantis šiandien Lietuvoje esančiomis senatvės pensijos dydžio realijomis, t.y. sugretinamos dabarties ir ateities kategorijos – jų egzistencija po kelių dešimtmečių ir dabartinis senatvės pensijos dydis:

„I: Jie, su kuriais aš bendravau, jie visi <...> turi darbus gerus ir visą, bet <...>, sako, jei pensijos laukti, tai Lietuvoj, turbūt nėra gera mintis, nes tipo... [tyli].

T: Bet kodėl, nors turi gerus darbus?

I: <...> jie sako: „vat dabar tai normaliai dar uždirbam, pragyvent galim, bet <...> kai pensininkai būsim, bus pensija aštuoni šimtai litų, <...> ką mes su jais darysim?“ (29 m., IT programuotojas, JAV)

4.4.3. Požiūris į savo išvažiavimą į užsienį

Emigravusieji tyrimo dalyviai nepademonstravo nusistatymo būtinai išvažiuoti į užsienį. Aiškindami išvažiavimo motyvus, jie pabrėžė, kad neturėjo tikslo išvažiuoti vien dėl išvažiavimo. Jiems migracija – tai galimybių mokytis, kelti savo kvalifikaciją, sužinoti naujų dalykų, pažinti kitą kultūrą praktika. Pastebėtina, kad tarpkultūrinių kompetencijų įgijimas daugiau yra „šalutinis poveikis“, nes asmuo, nusprenddamas migruoti, prieš tai kurį laiką išgyvena prisisotinimą dabartinėje pozicijoje. Profesinėje sferoje pasiekiamas toks lygmuo, kai darbo užduotys tampa rutiniškomis ir kelia vis mažiau pasitenkinimo. Tuo tarpu nenuobodūs, nauji projektai brėžia vis tolesnius horizontus iššūkių įveikimui, yra veiklos variklis.

Sulyg profesinės kvalifikacijos augimu auga ir profesiniai paties specialisto reikalavimai savo darbui. Pasiekus tam tikrą kompetencijos lygmenį, išauga darbuotojo galia ir jis gali pradėti atsirinkti tik patinkančius pasiūlymus, o ne priimti pirmus pasitaikiusius, kaip buvo profesinės karjeros pradžioje, kad būtų kaupiama patirtis:

„Tiesiog buvo daug mažų darbų, kur reikėdavo daryt praktiškai vieną ir tą patį, ir daug ten mažų projektėlių. Atsibodo, ir galvojau, kad reikia susirasti ką nors, pirma, ir geriau mokamą, nes, ta prasme, patirties turėjau ir jau sritį kaip ir

daugiau žinojau, ten buvo ne metus pradirbęs, o antra, kad būtų didesnių projektų ir rimčiau kažką dirbti.“ (29 m., IT programuotojas, Lietuva)

Žmogaus nuostatos, stipriosios struktūrinimo teorijos požiūriu priklausančios vidinėms struktūroms, yra svarbios sprendimų priėmimui, tačiau jos nėra nekintančios – jos gali keistis priklausomai nuo žmogų supančių sąlygų, asmeninės brandos kaitos. Todėl negalime teigti, kad žmogus, neturintis aiškios susiformavusios nuostatos migruoti, ir ateityje tikrai nemigruos. Toks determinizmas redukuotų migracinio sprendimo priėmimo procesą iki reakcijos-stimulo mechanizmo. Gali būti visaip. Tinkama asmeninės situacijos ir pasikeitusių sąlygų kompozicija gali realizuotis migracijos forma. Dar sudėtingesni ir įdomesni tie atvejai, kai ketinimai migruoti yra stiprūs, tačiau reali migracija neįvyksta daug metų. Taip pat atskira kategorija yra tokių žmonių, kurie pozityviai vertina migracijos reiškinį, pozityviai vertina migruojančius žmones, turi išplėtotą migracinį tinklą (draugai, pažįstami, giminės, šeimos nariai užsienyje), tačiau patys susilaiko nuo migracijos.

Dalyvavimas akademiniam gyvenime turi tam tikrų savitumų. Per akademinę ir mokslinę veiklą atsiranda kanalai legaliai emigruoti į kitą valstybę dirbti kvalifikaciją atitinkantį darbą ir tie kanalai turi aukštą pridėtinę ne tik ekonominę, bet ir socialinę vertę – praeiti atranką ir būti pakviestam studijuoti doktorantūroje Norvegijoje yra prestižas viso konteksto mastu – tai nėra paplitusi praktika, ir tokie įvykiai atsitinka tik keletui asmenų.

4.4.4. Nerimo šaltiniai *iki*-migraciniame etape

Išvažiavimas dirbti ir gyventi į užsienio valstybę, ypač jeigu persikeliama su šeima, nėra lengvas ir ramus procesas. Nežinia, kaip seksis svečioje šalyje, yra daugiasluoksnė, susidedanti iš socialinių, psichologinių, ekonominių, ekologinių aspektų. Pasakodami apie tai, kas kėlė didžiausią nerimą prieš išvažiuojant į kitą valstybę, tyrimo dalyviai identifikavo iššūkius,

susijusius su savo nauju socialiniu statusu, pirmiausia, tai – komunikacijos ir adaptacijos uždaviniai:

„Didžiausias [nerimą keliantis dalykas] tai buvo kalba, nes aš nesijaučiau toks stiprus, o tai buvo toks kaip ir pagrindinis komunikavimo įrankis. Ir daugiau tokie kasdieniai, kaip žmonės priims, kaip tave ten ignoruos-neignoruos, <...> kaip tave žmonės priims į tą naują vietą. Reikės susirast naujų draugų, vadinasi, reikės bendrauti.“ (30 m., programinės įrangos inžinierius, Norvegija)

Antras nerimo šaltinis – tai normatyvinis savo sprendimo vertinimas, neužtikrintumas savo sprendimo teisingumu:

„Abejonės, ar teisingai darom. Kaip sakant, kol svarstėm, tuos du metus šnekėjom, atrodė viskas kitaip, bet kai jau reikėjo tą žingsnį žengti, tai be abejo, reikėjo daugiau ryžto. Tai va, pagrinde buvo abejonės, ar mes teisingai darom.“ (29 m., IT inžinierius, Norvegija)

Trečias – neapibrėžta situotinio, būtent žmonos, padėtis užsienio darbo rinkoje, nekvalifikuotų ir sunkių darbų perspektyva:

„Žmona pergyveno dėl savo darbo, kaip jai seksis irgi susirasti darbą, ar pasiseks, nes bent jau visi šneka, kas išvažiuoja, kad pirmiausia eina senelių prižiūrėti į globos namus arba grindų plaut – ta tokia atmosfera.“ (29 m., IT inžinierius, Norvegija)

Tai yra svarstymai ir išgyvenimai aukštos kvalifikacijos specialistų, kurių migracija buvo saugi teisiniu požiūriu, kurie žinojo, kur jie važiuoja, kokį darbą dirbs, kaip jis bus apmokamas ir kur gyvens. Šie pavyzdžiai dar kartą demonstruoja, kad migracija – nėra vien tik mechaninis persikėlimas geografinėje erdvėje, o procesas, paliečiantis ištiesas žmonių gyvenimo istorijas.

4. 5. Migracija ateities projekcijose

Lietuvos migracijos valdymo ir planavimo dokumentuose išskirtinis dėmesys skiriamas priemonėms, orientuotoms į išvykusių aukštos kvalifikacijos specialistų sugrąžinimą. Formuojant grįžtamosios migracijos

politikos priemonės, svarbu nepamiršti, kad grįžtamoji migracija – tai dar viena migracija, o ne tos pačios migracijos tęsa²¹.

„Norėčiau likti čia gyvent, bet, aišku, niekad nežinai, kaip gausis.“ (33 m., duomenų inžinierė, Lietuva-Norvegija)

Namai – vienas svarbiausių tapatybės orientyrų. Namai siejami su konkrečia lokalia erdve. Namais gali būti konkreti gatvė, miestas ar valstybė. Gyvenantiems užsienyje aukštos kvalifikacijos specialistams namai yra gimtasis miestas ir konstruojamos dar kol kas vietos ir laiko konkretumo neįgaunančios projekcijos:

„Namai visada asocijavosi su... netgi ne tiek su Lietuva, kiek su Klaipėda. <...> Dabar galbūt būtų visai smagu dalį laiko gyvent Klaipėdoj, dalį Norvegijoj, ir kol kas nuomonės šiuo klausimu neturiu. Žinau, kad aš norėčiau dalį laiko gyvent Klaipėdoj, tą tikrai žinau, bet kokį, kiek ta dalis yra, nežinau. <...> Man labai patinka mano gimtasis miestas.“ (30 m., programinės įrangos inžinierius, Norvegija)

Mokslininkai ir pasaulio organizacijos, užsiimančios tarptautinės migracijos klausimais, nurodo, kad tarptautinė migracija gali būti naudinga kilmės valstybėms ilgalaikėje perspektyvoje, kai išvažiavę specialistai ilgainiui grįš su naujausiomis žiniomis, gebėjimu dirbti pažangiomis technologijomis ir taip pagreitins šalies vystymąsi. Kai kurių valstybių istorijos, pvz., Indijos, Taivano, pavyzdžiai patvirtina šį teiginį. Tačiau kokia yra pačių aukštos kvalifikacijos migrantų nuostata grįžtamosios migracijos atžvilgiu? Kaip jie mato save Lietuvos valstybės ateities gyvenime, kokį vaidmenį sau priskiria, jei priskiria?

„Viena iš pagrindinių priežasčių, kodėl aš tikiuosi grįžti, yra dabar sukaupt kažkokią tai patirtį, būtent pažiūrėt, kaip jie gyvena, kad grįžus pritaikyti tą patirtį, kad būtent, toj lokaliøj erdvėj, tam gimtajam mieste. Kol kas nėra nei planų, nei minčių, <...> bet tiesiog tas noras padaryti tą savo miestą tyresnį, gražesnį. Ir dabar vienas iš mano tikslų čia yra, būtent, pasižiūrėti, gauti tos informacijos, kaip tai galima būtų padaryti.“ (30 m., programinės įrangos inžinierius, Norvegija)

²¹ Iš Jean-Pierre Garson viešos paskaitos „International migration and development: myths and reality“, 2015-04-21, VU Filosofijos fakultetas, Vilnius.

Kitas aukštos kvalifikacijos specialisto emigracijos atvejis demonstruoja lūkesčių ir tikrovės santykį, savo socialinio statuso šalyje kaip imigranto vertinimą (Imigrantas yra atvažiuavęs prašyt duonos, iš probleminių šalių), žmonos abejones dėl ateities emigracijoje, išskylančią vaiko kalbiškumo klausimą ir, svarbiausia, jo profesijos specialisto galimybes Lietuvoje:

„Bet išvažiuavus, kitaip viskas atrodo, iš tikrųjų. Ir įvertinant ateities perspektyvas, kažkaip mes dvejojame, ar mum pasiteisins tas buvimas Norvegijoje. Nes, iš tikrųjų, viena iš priežasčių, tai buvo dar ir socialinis saugumas ateityje mūsų pačių, tai kalbant apie pensijas ir taip toliau. Bet, kad visur tos pensijų sistemos braška, tai čia sunku pasakyti, kai mums reikės eiti į pensiją, kur čia bus saugu. Dvejonių yra. Gal žmona daugiau abejoja negu aš. Bet visumoje, tai keista, kada ir vaikas pradeda kalbėti su tavim nebe tavo kalba. <...> Juo labiau, kad dabar Lietuvoje, bent jau mano specialybėje tikrai nėra blogai. <...> Ryšių nenutraukiau [su draugais iš universiteto laikų], tikrai visi dirba, <...> tai aš orientuojuosi, kokia situacija dabar rinkoje Lietuvos yra.“ (29 m., IT inžinierius, Norvegija)

Šias aplinkybes dar papildoma pasikeitęs šalies, į kurią emigravo, vertinimas, sudaužytas žiniasklaidos priemonių sukurtas įvaizdis, pamatytos realios uždarbio galimybės pragyvenimo lygio kontekste ir Lietuvos trauka:

„Tos šaknys, jos vis tiek savo daro. Mums jos šį bei tą reiškia. Antras dalykas, nėra ta šalis tokia, kaip atrodo Lietuvoje delfi skaitant: puiki ir be jokių problemų. Irgi yra ir problemų, ir žmonės čia gyvena prasiskolinę visi (*pauzė*). Čia tų aukso kalnų irgi turbūt nėra tokių, kaip visi įsivaizduoja lietuviai. Bet be abejo, Norvegijoje yra gerai, kaip čia dabar išsireiškus, paprastesnę darbą dirbančiam žmogui. Kadangi čia tas socializmas, mažesnė atskirtis tarp klasių. Bet geresnį išsilavinimą turintiems žmonėms nėra čia labai didelės aukso kasyklos.“ (29 m., IT inžinierius, Norvegija)

Informantų pasakojimuose atsiskleidžia skirtingi požiūriai į tarptautinės migracijos esmę. Pirmasis požiūris – migracija kaip įrankis moksliniam ir technologiniam pagreičiui įgyti, kad būtų įmanoma pasivyti pažangiasias valstybes. Tokia migracija suvokiama kaip trumpalaikė – iki poros metų, be minties likti užsienyje visiems laikams, ir kaip reali galimybė perimti patirtį, net „importuoti“ žmogiškąjį kapitalą siekiant kompensuoti atsilikimą techninėje pažangoje:

„Bet ne su mintim ten likti visiems laikams. Būtų faina metam, dviem tenai pabūt, patirtį perimti ir viską atsivežti čia. <...> Gal net ir iš ten žmonių atsivežti, darbščių,

tai būtų visai įdomu. <...> Tiesiog greičiau viskas būtų čia. Jeigu tu čia vienas dirbsi, vysiesi juos, tai tiesiog laiko daugiau užgaiši. Vis tiek gal pasieksi tą patį, o jeigu išvažiuosi ten, pabūsi, greit į tą pažangią aplinką, perimsi idėjas, mintis, žinias ir atsiveši, ir čia jau turėsi atramos tašką geresnį. Aš tikrai taip vertinu.“ (29 m., optinių dangų laboratorijos inžinierius, Lietuva)

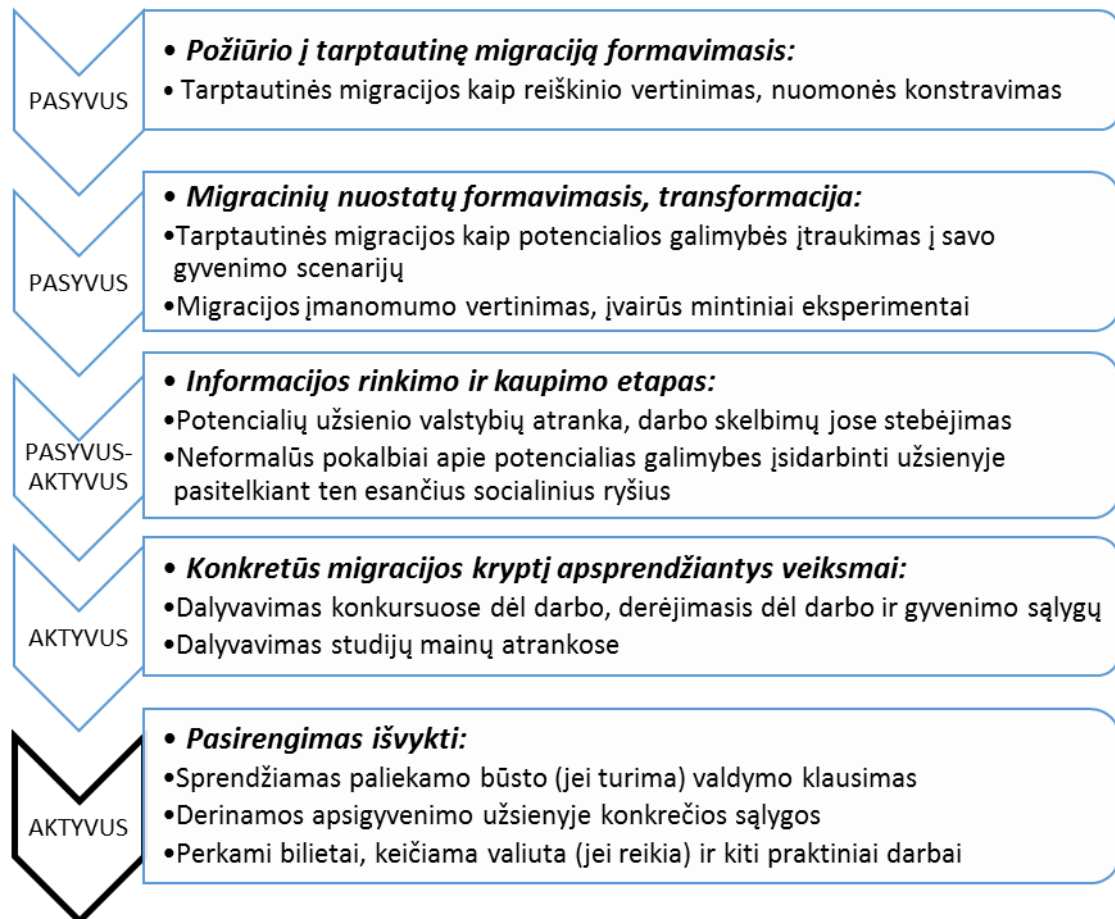
Vyraujanti nuotaika yra labai optimistinė. Yra didžiulis interesas daryti teigiamus pokyčius, dalyvauti visuomenės ar bendruomenės gyvenimo lygio kėlimo procese. Tačiau svarbiausias aspektas yra nekonkretumas, nežinomybė. Patirtis, žinios ir finansai suvokiami kaip kertiniai elementai, kurie būtini, kad galima būtų startuoti su konkrečia veikla, tačiau esminė problema – idėjų „bekūniškumas“. Siekis daryti pozityvius pokyčius yra didelis, tačiau didžiausia rizika jam nuslopti kyla dėl nežinojimo, kaip tai padaryti, dėl veiklos formų ir būdų neišgryninimo. Tai reiškia, kad migrantai turi paskatas, orientuotas į veiklą Lietuvoje, tačiau nemato instrumentų, kaip tai padaryti.

Lietuvoje gyvenantys fizinių ir technologijos mokslų specialistai, išskyrus vyriausias tyrimo dalyves, tarptautinę migraciją savo gyvenimo ateities perspektyvoje vertina kaip neužrakintas duris. Tai reiškia, kad prireikus jie jas galės visada atidaryti:

„Aš nesakau, kad neišvažiuosiu, ta prasme, aš apie tai pagalvoju, bet (*paузė*) nežinau, sunku pasakyti.“ (29 m., IT programuotojas, Lietuva)

Tie tyrimo dalyviai, kurie tyrimo metu mintis apie migraciją buvo atmetę, ateities perspektyvoje tokios galimybės neatmetė. Tas migracijos galimybės atidėjimas nulemtas mažų vaikų, ir tai ne tik tyrime dalyvusios biochemikės, bet ir transporto inžinieriaus atvejis, kuris pagrindė savo tokį pasirinkimą tuo, kad yra reikalingas šeimai čia.

Apibendrinant migracinio sprendimo formavimosi procesą, remiantis tyrimo dalyvių pasakojimais, ir fiksuojant kertinius jų gyvenimo įvairių sprendimų taškus, sprendimo migruoti priėmimo proceso principinis mechanizmas yra toks:

1 Pav. Iki-migracinio periodo etapai: konceptualus modelis (sudaryta autorės)

Šis modelis konceptualiai demonstruoja migracinio sprendimo priėmimo procesą iki realaus išvykimo. Tai nėra linijinis ryšys, nors tokios galimybės neeliminuoja. Nuo minties iki veiksmo yra įvairios trukmės kelias, sprendimas migruoti priimamas pereinant etapus skirtingais ciklais. Iš kiekvieno etapo galima grįžti į pradžią. Pirmi du etapai vyksta žmogaus sąmonės lygmenyje, kai jis svarsto, vertina, lygina savo sąlygas, savo padėtį jose, savo situaciją kitų socialinių ryšių perspektyvoje, savo vertybinių nuostatų perspektyvoje, todėl jie santykinai įvardijami kaip pasyvūs. Nuo to

momento, kai socialinis veikėjas priima sprendimą, nukreiptą migracijos link, jis gali imtis aktyvesnių veiksmų ir labai konkrečių, tikslingų veiksmų, reikalingų migracijai įvykti.

IŠVADOS

1. Apibrėžti, kas yra aukštos kvalifikacijos specialistas, yra problemiška dėl egzistuojančio šios sampratos nevienalytiškumo. Tai lemia, kad praktikoje, priklausomai nuo konkretaus tarptautinės migracijos tyrimo tikslų, tyrėjai kaskart apibrėžia aukštos kvalifikacijos specialisto sąvoką pasitelkdami akademinį pasiekimų, atlyginimo, profesinių reikalavimų kriterijus arba jų derinį. Dėl to aukštos kvalifikacijos specialisto sampratos apimtis tampa tiek plati, kad kai kuriuose tyrimuose aukštos kvalifikacijos specialistais (kaip potencialas) yra laikomi aukštųjų mokyklų studentai, o tai sukelia keblumą siekiant palyginti skirtingų tyrimų duomenis.
2. Mokslinės literatūros ir taikomųjų tyrimų rezultatų analizė atskleidė, kad aukštos kvalifikacijos specialistų migraciją ekonomiškai stiprios valstybės vertina kaip priemonę spręsti žmogiškųjų išteklių problemas žinioms imliose srityse. Antra vertus, dėl globalių procesų versle ir ekonomikoje, dėl informacinio-technologinio valstybių vystymosi, tarptautinė migracija yra neišvengiama ekspertinių žinių reikalaujančiose srityse, o tai reiškia išsiplėtusias profesines galimybes globaliu mastu.
3. Išsiplėtusios iki globalaus masto profesinės galybės įgalina paklausių profesijų specialistus tapti aktyviais savo gyvenamosios vietos (valstybių lygmeniu) rinkimosi dalyviais bei netiesiogiai daryti įtaką migracijos politikai. Naujos imigrantų pritraukimo schemas įgyvendinančios valstybės ne tik sumažina reikalavimus aukštos kvalifikacijos specialistų įvažiavimui į šalį, bet ir išplečia specialistams geografinį pasirinkimo diapazoną. Be to, integraciniai regionų procesai taip pat lemia, į kurias valstybes migruos aukštos kvalifikacijos specialistai.

4. Fizinių ir technologijos mokslų sritys yra heterogeniškos ir atskirų specialybių perspektyvos globalioje darbo rinkoje yra diferencijuotos. Vieną grupę specialybių sudaro visame išsivysčiusiame pasaulyje paklausios profesijos: visų specializacijų IT specialistai, bio- ir nanotechnologijų, elektronikos sričių profesionalai, kurių paklausa auga visame pasaulyje. Kitą grupę sudaro specialistai, kurių kvalifikacija „pasmerkia“ juos migracijai, nes jiems sudėtinga pagal specialybę įsidarbinti Lietuvoje: arba jie išvažiuoja dirbti specialybės darbą į užsienį (geologai, atominės energetikos inžinieriai), arba jie greičiausiai migruoja į kitą darbo sritį.
5. Augant profesinei patirčiai išvažiavimas į užsienį vis silpniau matomas kaip išvažiavimas dėl finansinių paskatų išeinant iš savo profesijos, dirbant atsitiktinius darbus. Tie specialistai, kuriems emigracijoje yra rizika dirbti ne pagal savo profesiją, atsargiai vertina tarptautinės migracijos galimybes.
6. Struktūrinimo teorijos kontekste struktūrinių sąlygų kaitoje būtinai dalyvauja aktyvus, refleksyvus, pajėgus daryti įtaką veikėjas. Taikydamas taisykles ir naudodamas prieinamus išteklius, veikėjas tuo pačiu reprodukuoja ir transformuoja juos, o atitinkamai ir struktūrą. Tokiu būdu veiksnus individas dalyvauja migracijos institutų, migracijos kultūros kūrimo ir perkūrimo. Migracija, kylanti iš migrantų ir struktūrinio konteksto abipusės sąveikos, ilgainiui pati tampa veikėjų elgesį stuktūrinančia aplinkybe, dar viena institucionalizuota, normatyvine galimybe veikėjams siekti savo asmeninių tikslų.
7. Emigravusieji tyrimo dalyviai nepademonstravo nusistatymo būtinai išvažiuoti į užsienį. Aiškindami išvažiavimo motyvus, jie pabrėžė, kad neturėjo tikslo išvažiuoti vien dėl išvažiavimo. Jiems migracija – tai galimybių mokytis, kelti savo kvalifikaciją, sužinoti naujų dalykų, pažinti kitą kultūrą praktika. Pastebėtina, kad tarpkultūrinių kompetencijų įgijimas daugiau yra „šalutinis poveikis“, nes asmuo,

nusprendamas migruoti, prieš tai kurį laiką išgyvena prisisotinimą dabartinėje pozicijoje. Profesinėje sferoje pasiekiamas toks lygmuo, kai darbo užduotys tampa rutiniškomis ir kelia vis mažiau pasitenkinimo. Tuo tarpu nenuobodūs, nauji projektai brėžia vis tolesnius horizontus iššūkių įveikimui, yra veiklos variklis. Migracijoje pagal savo profesiją dirbantys fizinių ir technologijos mokslų specialistai ilgainiui pradeda ieškoti naujos darbo vietos tarptautiniu mastu, o jų paklausi profesija įgalina juos rinktis darbo sąlygas peržengiant valstybių ribas. Fizinių ir technologijos mokslų specialistai savo profesinę veiklą vertina kaip profesinio augimo, savęs tobulinimo būdą. Tai yra būdinga tiek gyvenantiems užsienyje, tiek Lietuvoje specialistams.

8. Idėja apie fizinių ir technologijos mokslų specialistų asmeninę migraciją turi kelis kilmės arealus. Pirmas, bendra šalies politinė, socialinė, ekonominė, kriminogeninė padėtis ir vykstantys procesai šiose sistemose. Svarbūs ne patys procesai savaime, o tai, kaip juos interpretuoja ir išgyvena aukštos kvalifikacijos specialistai, t.y. svarbus struktūrinis-hermeneutinis santykis. Antras, aukštos kvalifikacijos specialisto aplinkybės, konstruojančios ir apibrėžiančios jo tikrovę, apimančios jo padėtį ir galią socioekonominėje erdvėje, jį supančius socialinius veikėjus ir santykį su jais. Trečia, paties specialisto vidinės struktūros – nuostatos, motyvai, lūkesčiai, vertybės – bei jų dvipusis santykis su išorės struktūromis – aplinkybėmis, nuo kurio priklauso tiek išorės struktūrų vertinimas, tiek vidinių struktūrų pokyčiai.
9. Fizinių ir technologijos mokslų specialistų migracijos kanalai yra studijų, akademinis ir profesinis mobilumas. Paradoksalu, kad nemigravusius ir jau esančius emigracijoje specialistus nuo (dar vienos) migracijos sulaiko iš esmės tie patys veiksniai: pozityvios perspektyvos, pozityvūs lūkesčiai ir įsipareigojimai šeimai.
10. Laisvė migruoti į užsienį trumpalaikiams vizitams (pvz, stažuotės, podoktorantūros studijos) skatina fizinių ir technologijos specialistų

sieki atvežti žinias į Lietuvą ir kurti čia. Kita vertus, formuojasi itin mobilių specialistų klasė, kurių mobilumas lemiamas terminuotais kontraktais. Lietuvoje dirbantys specialistai, priklausomai nuo profesijos, fiksuoja įvairios kilmės pozityvias perspektyvas, skatinančias investuoti save Lietuvoje: privataus verslo idėjos, tarptautinio bendradarbiavimo idėjos, įsidarbinimo nuotoliniu būdu idėjos.

11. Specialistai migraciją gali pasirinkti kaip būdą spręsti savo asmeninio gyvenimo problemas, kaip priemonę „atversti naują puslapį“, o jų aukšta kvalifikacija migracijos procese atlieka fasilitatoriaus vaidmenį, nes išplečia galimybes įsidarbinti užsienį pozicijoje, reikalaujančioje aukštos kvalifikacijos.
12. Dirbantys Lietuvoje specialistai, skeptiškai vertinantys asmeninės migracijos mintį, ieškotų galimybių, kaip išleisti savo vaikus studijuoti į užsienį, jeigu jie to norėtų. Antra vertus, nusiteikę gyventi ir kurti Lietuvoje specialistai neatmeta galimybės migruoti ateityje. Šį požiūrį lemia tyrimo dalyvių labai maži vaikai interviu metu.
13. Fizinių ir technologijos mokslų specialistų tarptautinė migracija – tai ilgalaikė sąveika tarp individualaus smalsumo, aukšto savęs vertinimo, nerimo, nepertraukiamo profesinio mokymosi poreikio, aspiracijų panaudoti žinias visuomenės labui ir profesijos paklausos pasaulyje, migracijos kultūros, laisvės migruoti ir kitų laikmečio kontekstų.
14. Finansinis aspektas nėra pagrindinis migravimo motyvas, nors jo svarba nemenkinama.
15. Stipriosios struktūrinimo teorijos perspektyvoje aukštos kvalifikacijos specialistų tarptautinė migracija yra situaciškai specifinių vietos ir laiko sąveikų padarinys. Subjektyvus aplinkos suvokimas, savo padėties joje įvertinimas ir individualus atsakas į šių vertinimų rezultatus yra reikšmingi migracinio sprendimo formavimosi procese.

16. Tarptautinė migracija atsiranda fizinių ir technologijos specialistų gyvenimo istorijose kaip instrumentinė priemonė, būdas judėti į tą socialinę erdvę, kurioje tikimasi išpildyti savo individualius lūkesčius, nebūtinai susijusius su profesine savirealizacija.
17. Tyrimo metu surinkti fizinių ir technologijos mokslų specialistų pasakojimai leidžia išskirti tris ryškiausias požiūrius į tarptautinę migraciją: pirma, kaip būdą pasiekti priemones ir išteklius, reikalingus siekti individualių vertybių; antra, kaip išgyventą patirtį, pakeitusią požiūrį į tikrovę užsienyje ir todėl nelaikoma patrauklia strategija savo tikslams siekti; trečia, kaip išliekantį „atsarginį“ variantą, kuriuo galima bus pasinaudoti (ne)palankiai susiklosčius aplinkybėms.
18. Sprendimo migruoti priėmimo trukmė gali trukti nuo poros mėnesių iki trejų ar daugiau metų. Sprendimo priėmimo procesas yra kontekstualus, daugialinijinis, daugiakryptis, nedeterministinio pobūdžio. Nuostatos migruoti silpnėja arba stiprėja priklausomai nuo specialistų galimybių įgyvendinti savo suvokiamą, savaime suprantamą tikrovę.

LITERATŪRA

1. Adsera, A., Pytlikova, M. 2012. *The Role of Language in Shaping International Migration*. IZA Discussion Paper, 6333. Prieiga per internetą: <http://ftp.iza.org/dp6333.pdf> [žiūrėta 2014-09-14].
2. Archer, M. 2010. Morphogenesis versus structuration: on combining structure and action. *The British Journal of Sociology*, P. 225-252.
3. Bagdanavičius, J., Jodkonienė, Z. 2008. Brain Drain from Lithuania: the attitude of civil servants. *Engineering Economics*, 2 (57): 55-60.
4. Beine, M., Docquier, F., Rapoport, H. 2001. Brain drain and economic growth: theory and evidence. *Journal of Development Economics*, 64: 275–289.
5. Berger, P. L. 1995. *Sociologija: humanistinis požiūris*. Vilnius: Litterae Universitatis.
6. Bourdieu, P. 1986. The forms of capital. In J.G.Richardson (Ed.), *Handbook of theory and research for the sociology of education*. Westport, CT: Greenwood. P. 241-258.
7. Borjas, G. J., Bronars, S. G., Terjo S.J. 1992. Self-selection and internal migration in the United States. *Journal of Urban Economics*, 32: 159-185.
8. Brown, M. 2002. Intellectual diaspora networks: their viability as a response to highly skilled emigration. *Autrepart* 22: 167-178.
9. Bučaitė-Vilkė, J., Rosinaitė, V. 2010. Tarpasmeninių ryšių tinklo formavimasis ir jo reikšmė migracijoje. *Kultūra ir visuomenė: Socialinių tyrimų žurnalas*, 1 (2): 29-46.
10. Casey, T., Mahroum, S., Ducatel, K., Barré, R. 2001. *The Mobility of Academic Researchers: Academic Career & Recruitment in ICT and Biotechnology*. Report EUR 19905 EN. Joint Research Centre, Institute for Prospective Technological Studies. European Communities.
11. Castells, M. 2005. *Informacijos amžius: ekonomika, visuomenė ir kultūra*. Kaunas: Poligrafija ir informatika.

12. Castles, S. 2010. Understanding global migration: a social transformation perspective. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 36 (10): 1565-1586.
13. Castles, S. 2011. Migration, crisis, and the global labour market. *Globalizations*, 8 (3): 311-324.
14. Castles, S., Miller, M. J. 2009. *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. 4th ed. New York: Palgrave Macmillan.
15. Cellini, R. 2007. Migration and welfare: a very simple model. *Journal of International Development*, 19: 885-894.
16. Chaloff, J., Lemaître, G. 2009. *Managing highly-skilled labour migration: a comparative analysis of migration policies and challenges in OECD countries*. OECD Social, Employment and Migration Working Papers, 79.
17. Chiswick, B. R., Taengnoi, S. 2007. *Occupational choice of high skilled immigrants in the United States*. IZA Discussion Papers, 2969.
18. Czaika, M. 2012. *Migration in times of uncertainty: On the role of economic prospects*. IMI Working Papers Series, 52.
19. Czaika, M., Parsons, Ch. R. 2015. *The Gravity of High-Skilled Migration Policies*. IMI Working Papers Series, 110.
20. *Darbo jėgos migracija: poreikis ir politika Lietuvoje*. 2010. Europos migracijos tinklas, Tarptautinė migracijos organizacija, Lietuvos socialinių tyrimų centras. Vilnius: Tarptautinė migracijos organizacija.
21. De Jong, G. F. 2000. Expectations, gender, and norms in migration decision-making. *Population Studies*, 54 (3): 307-319.
22. De Jong, G.F., Steinmetz, M. 2006. Migration intentions in South Africa and elsewhere. In *Migration in South and Southern Africa: Dynamics and Determinants* / ed. by Peter Kork, Derek Gelderblom, John O.Oucho, Johan van Zyl. Cape Town: HSRC Press. P. 249-266.
23. Docquier, F. 2013. *Cross-Border Migration, Employment and Economic Growth*. Background Research Paper, High Level Panel on the Post-2015 Development Agenda.

24. Dumont, J.-Ch., Spielvogel, G., Widmaier, S. 2010. *International Migrants in Developed, Emerging and Developing Countries: An Extended Profile*. OECD Social, Employment and Migration Working Papers, 114.
25. Elliott, A., Urry, J. 2010. *Mobile lives: self, excess and nature*. Routledge: Taylor & Francis e-Library.
26. Europos Komisija, 2009. *Mokymosi visą gyvenimą Europos kvalifikacijų sąranga* (EKS). Liuksemburgas: Europos Bendrijų oficialiųjų leidinių biuras. Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/education/pub/pdf/general/eqf/broch_lt.pdf.
27. EMN. 2013. *Attracting Highly-Qualified and Qualified Third-Country Nationals in the European Union and Estonia*. European Migration Network Focussed Study. European Commission, Eva-Maria Asari.
28. EMT. 2013. *Aukštos kvalifikacijos ir kvalifikuotų trečiųjų šalių piliečių pritraukimas*. Europos migracijos tinklo tikslinė studija. Prieiga per internetą: http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/networks/european_migration_network/reports/docs/emn-studies/attracting/lt_20130604_highlyqualifiedtcn_lt_version_final_en.pdf.
Prisijungta: 2015-02-06.
29. Fan, C. S., Stark, O. 2007. The brain drain, 'educated unemployment', human capital formation, and economic betterment. *Economics of Transition*, 15 (4): 629-660.
30. Ferrie, J. P. 2011. A historical perspective on high-skilled immigrants to the United States, 1820-1920. *High-Skilled Immigration in a Global Labor Market* / ed. Barry R. Chiswick. Washington: AEI Press.
31. Gečienė, I. 2009. Socialinių tinklų analizė migracijos studijose. *Sociologija. Mintis ir veiksmai*, 2 (25): 130-143.
32. Giddens, A. 1979. *Central problems in Social Theory : Action, Structure and Contradiction in Social Analysis*. London: Macmillan.
33. Giddens, A. 1984. *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. University of California Press, Berkeley and Los Angeles.

34. Granovetter, M. 1983. The strength of weak ties: a network theory revisited. *Sociological Theory*, 1: 201-233.
35. Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., Perraton J. 2002. *Globaliniai pokyčiai: politika, ekonomika ir kultūra*. Vilnius: Margi raštai.
36. Hoffmann-Nowotny, H. J. 1997. World society and the muture of international migration: a theoretical perspective. *Immigration into Western Societies: problems and policines* / edited by Emek M. Uçarer and Donald J. Puchala for the European Community Studies Association. London; Washington (D.C.): Pinter.
37. Hopkins, L., Levy, Ch. 2012. *Simply the Best? Highly-skilled migrants and the UK's knowledge economy*. The Work Foundation, Part of Lancaster University.
38. Huber, P., Landesmann, M., Robinson, C., Stehrer, R. 2010. *Migration, Skills and Productivity*. The Vienna Institute for International Economic Studies. Vienna.
39. Human Development Report 2009. 2010. Overcoming barriers: Human mobility and development / UNDP. New York: Palgrave Macmillan.
40. Hunt, J., Gauthier-Loiselle, M. 2009. *How Much Does Immigration Boost Innovation?* / Institute for the Study of Labor (IZA), IZA Discussion Papers, 3921.
41. ILO. 2015. *World Employment Social Outlook: the Changing Nature of Jobs*. Geneva: ILO Research Department.
42. IOM. 2005. *World Migration 2005: Costs and Benefits of International Migration*. Geneva: International Organization for Migration.
43. IOM. 2008. *World Migration Report 2008: Managing Labour Mobility in the Evolving Global Economy*. Geneva: International Organization for Migration.
44. IOM. 2010. *World Migration Report 2010: the Future of Migration: Building Capacities for Change*. 2011. Geneva: International Organization for Migration.

45. IOM. 2013. *World Migration Report 2013: Migrant Well-Being and Development*. Geneva: International Organization for Migration.
46. Jucevičienė, P., Viržintaitė, R., Jucevičius, G. 2002. *Protų nutekėjimo reiškinys ir jo atspindžio Lietuvos intelektiniame kapitale bruožai: žvalgomas tyrimas*. Vilnius: Lietuvos mokslo taryba.
47. Jucevičienė, P., Viržintaitė, R., Jucevičius, G. 2004. „Brain Drain“ in country in-transition: paradox of higher education“, *Socialiniai mokslai*, 2 (44): 45-55.
48. Juozapavičius, A., Mickus, K., Mikaliūnas, G., Pelanis, M., Urbonas, E. 2009. „Informacinių technologijų rinkos analizė automatizuotų organizacinių procesų valdymo požiūriu“. *Informacijos mokslai*, 48: 100-116.
49. Juozeliūnienė, I. 2013. Migraciją patiriančių šeimų sociologinio tyrimo metmenys. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 1 (32): 53-88.
50. Kahanec, M., Zimmermann, K. F. 2010. *High-Skilled Immigration Policy in Europe* / Institute for the Study of Labor (IZA), IZA Discussion Papers, 5399.
51. Karlberg, M. 2005. The power of discourse and the discourse of power: pursuing peace through discourse intervention. *International Journal of Peace Studies*, 10 (1): 1-33.
52. Kazlauskienė A. 2006. *Protų nutekėjimo priežastys ir tendencijos: Lietuvos atvejis*. Daktaro disertacija. *Socialiniai mokslai, sociologija* (05 S).
53. Kazlauskienė, A., Rinkevičius, L. 2006. Lithuanian „Brain Drain“ causes: push and pull factors. *Engineering Economics*, 1 (46): 27-37.
54. King, N., Horrocks, Ch. 2011. *Interviews in qualitative research*. London: Sage Publications.
55. Koser, K. 2009. *The Impact of Financial Crises on International Migration: Lessons Learned* / The International Organization of Migration.
56. Labanauskas, L. 2006. „Protų nutekėjimo“ problema Lietuvoje: medikų emigracija. *Filosofija. Sociologija*, 2: 27-34.

57. Labanauskas, L. 2011. *Socialinės sanglaudos kūrimasis: intelektinio kapitalo vaidmuo*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, sociologija (05 S)
58. Levitt, P. 2009. Roots and routes: understanding the lives of the second generation transnationally. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 35 (7).
59. Lee, E.S. 1966. A Theory of Migration. *Demography*, 3 (1): 47-57.
60. *Lietuvių emigracija: problema ir galimi sprendimo būdai*. 2005. Pilietinės visuomenės institutas. Vilnius.
61. Lietuvos Respublikos švietimo įstatymo pakeitimo įstatymas. 2011. Nr. 38-1804.
62. Lipnevič, A. 2015. *Lietuvos gydytojų mobilumas transnacionalinėje socialinėje erdvėje*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, sociologija (05 S)
63. Mahroum, S. 2000. Highly skilled globetrotters: mapping the International migration of human capital. *R&D Management*, 30 (1): 23-31.
64. Martell, L. 2010. *The Sociology of Globalization*. Cambridge; Malden (Mass.): Polity Press.
65. Maslauskaitė, A., Stankūnienė, V. 2007. *Šeima abipus sienų: Lietuvos transnacionalinės šeimos genezė, funkcijos, raidos perspektyvos /* Tarptautinė migracijos organizacija, Socialinių tyrimų institutas. Vilnius, 2007.
66. Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., Taylor, E. J. 1993. Theories of International Migration: A Review and Appraisal. *Population and Development Review*, 19 (3): 431-466.
67. Massey, D. S., Arango, J., Hugo, G., Kouaouci, A., Pellegrino, A., Taylor, E. J. 1994. An evaluation of international migration theory: the North American case. *Population and Development Review*, 20 (4): 699-751.
68. Matuzevičiūtė K. 2012. Emigrantų kvalifikacinės struktūros poveikio šalies ekonomikos augimui vertinimo modelis. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, ekonomika (04 S)

69. Migracija skaičiais. 2014. Europos migracijos tinklas, Lietuvos statistikos departamentas. Prieiga per internetą: <http://123.emn.lt/lt/bendros-tendencijos/migracija-10-metu-apzvalga>. [žiūrėta 2014-09-21].
70. Morawska, E. 2001. Structuring Migration: The Case of Polish Income-Seeking Travelers to the West. *Theory and Society*, 30 (1): 47-80.
71. Morawska, E. 2011a. *A Sociology of Immigration: (Re)making Multifaceted America*. Basingstoke; New York: Palgrave Macmillan.
72. Morawska, E. 2011b. *Studying international migration in the long(er) and short(er) durée: Contesting some and reconciling other disagreements between the structuration and morphogenesis approaches*. IMI Working Papers Series, 44.
73. Nayyar, D. 2000. *Cross-Border Movements of People*. The United Nations University, World Institute for Development Economic Research, Working Paper, 194.
74. Norkus, Z. 2008. *Kokia demokratija, koks kapitalizmas? Pokomunistinė transformacija Lietuvoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
75. Norkus, Z. 2014. „Kada Lietuva labiau praturtėjo?“. *Nerimas 2: Tautiškas ir demokratija: tikros ir apgaulingos formos* / Viktorija Daujotytė, Eugenijus Jovaiša, Giedrius Kuprevičius, Zenonas Norkus, Aleksandras Vasiliauskas. – Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla.
76. OECD 1995. *Measurement of Scientific and Technological Activities: Manual on the Measurement of Human Resources Devoted to S&T - Canberra Manual*. Paris: OECD Publishing. <http://www.oecd.org/science/inno/2096025.pdf> [Žiūrėta 2013-10-13].
77. OECD. 2010. Database on Immigrants in OECD and non-OECD Countries: DIOC; <http://www.oecd.org/els/mig/dioc.htm>. Prieiga per internetą: <http://www.oecd.org/migration/46561284.pdf> [Žiūrėta 2014-09-20].
78. OECD 2011. *Skilled immigration in OECD regions*. OECD Regions at a Glance 2011. Prieiga per internetą: <http://www.oecd->

- ilibrary.org/sites/reg_glance-2011-en/03/10/index.html%3Bjsessionid%3Dc7xgu5cpsymj.delta%3FcontentType%3D%26itemId%3D/content/chapter/reg_glance-2011-15-en%26containerItemId%3D/index.html [Žiūrėta: 2014 06 25].
79. OECD - UN DESA. 2013. *World migration in figures*. Prieiga per internetą: <http://www.oecd.org/els/mig/World-Migration-in-Figures.pdf>. [Žiūrėta 2014-07-28].
80. Oliver, C., O'Reilly, K. 2010. A Bourdieusian analysis of class and migration: habitus and the individualizing process. *Sociology*, 44 (I): 49-66.
81. Ormazabal, K. M. 1995. The Law of diminishing marginal utility in Alfred Marshall's *Principles of Economics*. *The European Journal of the History of Economic Thought*, 2(1): 91-126.
82. Orrenius, P., Saving, J. 2011. Book review: *Migration and Human Capital*, edited by Jacques Poot, Brigitte Waldorf, and Leo van Wissen. 2010. Series: *New Horizons in Regional Science*. Cheltenham, U.K. and Northampton, Massachusetts: Edward Elgar. *Journal of Regional Science*, 51 (3): 636-638.
83. Papademetriou, D. G., Somerville, W., Tanaka, H. 2008. *Talent in the 21st-Century economy*. Washington, DC: Migration Policy Institute.
84. Peck, J. 2005. Struggling with the creative class. *International Journal of Urban and Regional Research*, 29 (4): 740-770.
85. Pocius, A., Okunevičiūtė-Neveauskienė, L. 2005. Ekonominio nuostolio dėl Lietuvos darbo rinkos pokyčių įvertinimas. *Pinigų studijos*, 2: 30-46.
86. „Protų nutekėjimo“ mažinimas ir „protų“ susigrąžinimas: tyrimo ataskaita. 2007. Viešosios politikos ir vadybos institutas. Vilnius.
87. Pungas, E., Toomet, O., Tammaru, T. 2011. *Are better educated migrants returning? Evidence from multi-dimensional education data*. University of Tartu.
88. Rakauskienė, O. G., Ranceva, O. 2012. Strengths of emigration from Lithuania: demographic, social and economic consequences. *Intelektinė Ekonomika=Intellectual Economics*, 6 (2): 89–101.

89. Ravenstein, E.G. 1885. The Laws of Migration. *Journal of the Statistical Society*, XLVIII (II).
90. Regets, M.C. 2001. *Research and Policy Issues in High-Skilled International Migration: a Perspective with Data from the United States*. IZA Discussion Paper, 366.
91. Rodriguez-Pose, A., Vilalta-Bufi, M. 2005. Education, migration, and job satisfaction: the regional returns of human capital in the EU. *Journal of Economic Geography*, 5: 545–566.
92. Salt, J. 1992 Migration processes among the highly skilled in Europe. *International Migration Review*, 26 (2): 484-505.
93. Sarvutytė M. 2011. *Darbo jėgos migracijos valdymas: veiksnių ir pasekmių ekonominis vertinimas*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, ekonomika (04 S)
94. Schwandt, T. A. 2007. *The SAGE Dictionary of Qualitative Inquiry*. SAGE Publications, Inc., Thousand Oaks.
95. Sipavičienė, A. 2006. *Tarptautinė gyventojų migracija Lietuvoje: modelio kaita ir situacijos analizė*. Vilnius.
96. Sipavičienė, A., Stankūnienė, V. 2011. „Lietuvos gyventojų (e)migracijos dvidešimtmetis: tarp laisvės rinktis ir išgyvenimo strategijos“, *Filosofija. Sociologija*, 22 (4): 323-333.
97. Straubhaar, T. 2000. *International mobility of the highly skilled: brain gain, brain drain or brain exchange*, HWWA Discussion Paper, 88. Prieiga per internetą: <http://www.econstor.eu/bitstream/10419/19463/1/88.pdf>.
98. Šarkutė, L. 2009. Sprendimų priėmimo samprata ir tyrimų tradicijos. *Sociologija. Mintis ir veiksmas*, 2(25): 105-119.
99. Taljūnaitė, M. 2010. Intelektinio kapitalo kaita: sąvoka, tyrimai ir politikos modelių kūrimas. *Filosofija. Sociologija*, 21 (2): 160-168.
100. Tiškutė A., Sondaitė J. 2011. Kokybinė studentų ketinimo emigruoti arba planuoti savo ateitį Lietuvoje socialinių ir psichologinių veiksnių analizė. *Socialinis darbas: mokslo darbai*, 10 (2).

101. Turner, J. H. 1986. The Theory of Structuration, *American Journal of Sociology*, 91 (4): 969-977.
102. UN. 2013. *Growth and Employment in the Post-2014 Agenda: Messages from a Global Consultation*. United Nations Development Group.
103. UN DESA. 2009. *Trends in International Migrant Stock: The 2008 Revision* (United Nations database, POP/DB/MIG/Rev.2008), Prieiga per internetą:
http://www.un.org/esa/population/migration/UN_MigStock_2008.pdf
[žiūrėta 2011-05-16].
104. UN DESA. 2013a. *Trends in International migration: The 2013 Revision* (United Nations database, POP/DB/MIG/Stock/Rev.2013). Prieiga per internetą:
<http://esa.un.org/unmigration/TIMSA2013/migrantstocks2013.htm?mtotals>.
[Žiūrėta 2014-07-28].
105. UN DESA. 2013b. *232 million international migrants living abroad worldwide – new UN global migration statistics reveal*. United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, International Migration. Prieiga per internetą:
<http://esa.un.org/unmigration/wallchart2013.htm>. Žiūrėta 2014-07-30.
106. UNHCR. 2009. *2008 Global Trends: Refugees, Asylum Seekers, Returnees, Internally Displaced and Stateless Persons*. UNHCR, Geneva. Prieiga per Internetą: <http://www.unhcr.org/4a375c426.html>
107. Weiss, A. 2006. Comparative research on highly skilled migrants. Can qualitative interviews be used in order to reconstruct a class position? *Qualitative Social Research* [Online Journal], 7(3), Art. 2. Prieiga per internetą: <http://www.qualitative-research.net/index.php/fqs/article/view/136/298>.
108. Wolfel, R.L. 2005. Migration in the new world order: structuration theory and its contribution to explanations of migration. *Geography Online*, 5 (2).

109. Žvalionytė D. 2014. *Grižusių migrantų integracija kilmės šalies darbo rinkoje: Lietuvos atvejo analizė*. Daktaro disertacija. Socialiniai mokslai, politikos mokslai (02 S).

PRIEDAI

PRIEDAS NR. 1. PUSIAU STRUKTŪRUOTO KOKYBINIO INTERVIU GAIRĖS

Pagrindinės temos

1. Išsilavinimo istorija.
2. Kvalifikacija ir padėtis darbo rinkoje.
3. Migracijos istorija.
4. Gyvenimo būdo prioritetai.
5. Ateities vizija.

I. Išsilavinimo istorija.

Papasakokite savo išsilavinimo istoriją.
Koks buvo jūsų požiūris į mokymąsi?
Kaip rinkotės, ką studijuoti?
Kokių turėjote lūkesčių, susijusių su būsima profesija?

II. Profesinis kelias ir padėtis darbo rinkoje.

Pirmas įsidarbinimas. Kada? Kaip? Kur? Kokie lūkesčiai?
Kokia patirtis? Kaip klostėsi įvykiai toliau?
Darbo sąlygos. Įvertinimas.
Bendra atmosfera: teigiami ir neigiami aspektai.
Santykiai su kolegomis; klientais (*jei yra*); vadovais/-u.
Darbo laikas ir darbo krūvis.
Darbo užmokestis.
Atsakomybė ribos, užduočių paskirstymas tarp kolegų (*jei yra skirstymas*).
Profesinio tobulinimo ir kvalifikacijos kėlimo mechanizmai ir vertinimas
Jeigu keitė darbą, kas, kaip, kada?

III. Migracijos patirtys

Ikimigracinis periodas.

Kokiomis užsienio kalbomis šnekate?
Koks buvo Jūsų užsienio kalbų mokėjimas prieš migruojant?
Kaip gyvenote iki migracijos
Kada atsirado pirmos mintys apie migraciją?
Su kuo susijusios pirmos mintys apie migraciją?
Kokie žmonės turėjo reikšmės sprendimui migruoti (šeimos nariai ir artimieji/giminės; draugai ir pažįstami; bendradarbiai, darbo vadovai)
Kas slopino mintis/norą migruoti?

Dėl ko labiausiai buvo neramu prieš migruojant?
Kiek maždaug praėjo laiko nuo svarstymo apie migraciją pradžios iki realios migracijos?
Kaip į sprendimą migruoti reagavo jūsų tėvai, partneris/-ė, draugai, kiti asmenys? Kodėl?

Migracijos tikslo šalies pasirinkimas.

Kaip priėmėte sprendimą migruoti?
Kurią valstybę pasirinkote?
Kodėl būtent ši šalis?
Kokios įtakos svarbiausiems migracijos pasirinkimo momentams turėjo jūsų tėvai, partneris/-ė, draugai, kiti asmenys?
Ar naudojotės įdarbinimo agentūrų paslaugomis? Jei taip, kokius migracinius klausimus jos padėjo Jums išspręsti?

Patirtis po migracijos.

Kur įsidarbinote migracijoje?
Ką žinojote apie būsimą gyvenimo ir darbo vietą ir ar tos žinios pasitvirtino?
Kokie bendri pirmi įspūdžiai atvykus į kitą šalį? (Apskritai) Kas nustebino? Išgąsdino? Nuteikė pozityviai? Nudžiugino? Prie ko priprasti buvo sudėtingiausia (*jeigu buvo toks aspektas*)?
Papasakokite plačiau apie darbo sąlygas ir darbo specifiką užsienyje?
Kas dirbant užsienyje yra kardinaliai kitaip nei dirbant Lietuvoje (*tiek teigiama, tiek neigiama prasme, jei tokių aspektų yra*)?
Kiek maždaug praėjo laiko nuo Jūsų atvykimo į užsienio šalį iki minties, kad galbūt jau pripratote čia gyventi?
Kuo skiriasi gyvenimas Lietuvoje ir užsienyje apskritai?

IV. Gyvenimo būdo prioritetai

Kas jums yra svarbu gyvenime? Kodėl?
Kaip keitėsi šios vertybės? Kodėl? Kokie reikšmingi įvykiai ar žmonės padarė įtaką?
Laisvalaikio galimybės: lūkesčių ir galimybių vertinimas

V. Ateities vizija ir praeities revizija.

Kokie Jūsų ateities planai apskritai?
Kokie jūsų ateities planai Lietuvos atžvilgiu? Ar mąstote apie grįžimą? Jei taip, maždaug po kiek laiko? Jei ne, kas riboja grįžimo norą ar galimybes? Jeigu galėtumėte pakartoti, atsukti istoriją atgal, ką darytumėte kitaip? Ko nekeistumėte?
Kaip vertinate migraciją ateityje?

PRIEDAS NR. 2. PAGRINDINĖS SĄVOKOS IR RODIKLIAI

Aukštos kvalifikacijos specialistas – darbuotojas profesijos, kurios pagrindinėms užduotims atlikti reikia aukšto lygio *profesinių žinių* ir *patyrimo*. Disertacijoje – darbuotojas, turintis ne žemesnį nei I pakopos universitetinį išsilavinimą ir ne mažiau kaip 2 metų profesinę patirtį fizinių ir/ar technologijos mokslų srityje.

Gebėjimai, įgūdžiai – gebėjimas taikyti žinias ir naudoti praktinę patirtį atliekant užduotis ir sprendžiant problemas. Europos kvalifikacijų sąrangos kontekste gebėjimai apibūdinami kaip pažintiniai (įskaitant loginio, intuityviojo ir kūrybinio mąstymo naudojimą) ir praktiniai (įskaitant rankų miklumo ir metodų, medžiagų, priemonių bei įrankių naudojimą).

Globalizacija – procesas, vykstantis socialinėje plotmėje, apimantis pačias įvairiausias visuomenės, valstybės bei kitų socialinių darinių veiklos sritis, jų aplinką, pasireiškiantis tarpusavio ryšių intensyvėjimu, judėjimu bei kitomis charakteristikomis viso pasaulio mastu.

Kompetencija – įrodytas gebėjimas naudoti žinias, gebėjimus, asmeninius, socialinius ir (arba) metodinius gebėjimus dirbant, studijuojant ir siekiant profesinio bei asmeninio tobulėjimo. Europos kvalifikacijų sąrangos kontekste „kompetencija“ apibrėžiama vertinant atsakomybę ir savarankiškumą.

Kvalifikacija – oficialus įvertinimo ir patvirtinimo proceso rezultatas, gaunamas kompetentingai įstaigai nustačius, kad asmens mokymosi pasiekimai atitinka nustatytus standartus.

Migracija – (*migratio* – lot. persikėlimas) gyventojų geografinio arba teritorinio mobilumo forma, apibrėžiama kaip teritorinis gyventojų judėjimas, persikėlimai iš vienos gyvenamosios vietos į kitą tam tikram laikotarpiui arba visam laikui.

Nacionalinė kvalifikacijų sąranga – kvalifikacijų klasifikavimo į nustatytus mokymosi pasiekimų lygmenis pagal tam tikrus kriterijus priemonė, kuria siekiama integruoti ir koordinuoti nacionalines kvalifikacijų posistemas ir pagerinti kvalifikacijų skaidrumą, prieinamumą, raidą ir kokybę atsižvelgiant į darbo rinką ir pilietinę visuomenę.

Tarptautinė migracija – gyventojų persikėlimai iš vienos gyvenamosios vietos į kitą tam tikram laikotarpiui arba visam laikui kertant suverenių valstybų ribas.

DISERTACIJOJE NAUDOJAMI MIGRACIJOS RODIKLIAI

Bendras emigracijos rodiklis – emigrantų dalis per tam tikrą laikotarpį bendrame gyventojų skaičiuje. Emigrantų skaičius per tam tikrą laikotarpį (kalendorinius metus) yra lyginamas su vidutiniu (metiniu) gyventojų skaičiumi. Skaičiuojamas 100-ui gyventojų, išreiškiamas procentais. Šis rodiklis parodo, kiek procentų visų šalies gyventojų emigruoja per tam tikrą laikotarpį, dažniausiai kalendorinius metus.

Bendras emigracijos lygis/proporcija – visa emigrantų dalis bendrame gyventojų skaičiuje. Emigrantų skaičius konkrečiu laiko momentu yra lyginamas su vidutiniu (metiniu) gyventojų skaičiumi. Skaičiuojamas 100-ui gyventojų, išreiškiamas procentais. Šis rodiklis parodo, kiek procentų visų šalies gyventojų yra emigravę iš viso .

Bendras aukštos kvalifikacijos emigracijos rodiklis – emigrantų su aukštuoju išsimokslinimu dalis per tam tikrą laikotarpį bendrame gyventojų skaičiuje. Emigrantų su aukštuoju išsimokslinimu skaičius per tam tikrą laikotarpį (kalendorinius metus) lyginamas su vidutiniu (metiniu) gyventojų skaičiumi. Skaičiuojamas 100-ui gyventojų, išreiškiamas procentais.

Bendras aukštos kvalifikacijos emigracijos lygis/proporcija – emigrantų su aukštuoju išsimokslinimu dalis konkrečiu laiko momentu bendrame gyventojų skaičiuje. Emigrantų su aukštuoju išsimokslinimu skaičius

per tam tikrą laikotarpį (kalendorinius metus) lyginamas su vidutiniu (metiniu) gyventojų skaičiumi. Skaičiuojamas 100-ai gyventojų, išreiškiamas procentais.

Specialusis aukštos kvalifikacijos emigracijos lygis – emigrantų su aukštuoju išsimokslinimu dalis per tam tikrą laikotarpį bendrame gyventojų su aukštuoju išsimokslinimu skaičiuje. Emigrantų su aukštuoju išsimokslinimu skaičius per tam tikrą laikotarpį (kalendorinius metus) lyginamas su vidutiniu (metiniu) gyventojų su aukštuoju išsimokslinimu skaičiumi. Skaičiuojamas 100-ai gyventojų, išreiškiamas procentais²².

Aukštos kvalifikacijos emigrantų proporcija (angl. *skill ratio*) – emigrantų su aukštuoju išsimokslinimu dalis per tam tikrą laikotarpį bendrame to laikotarpio emigrantų skaičiuje. Išreiškiamas procentais.

Tarptautinė neto migracija – imigrantų ir emigrantų skaičiaus skirtumas.

²² Daugiau žr.: <http://data.worldbank.org/indicator/SM.EMI.TERT.ZS>.

PRIEDAS Nr. 3.

Tyrimo dalyvių pagrindinės socialinės-demografinės charakteristikos

Nr	Profesija	Amžius	Išsimokslinimas*	Gyvenamoji vieta	Šeiminė padėtis	Migracinė patirtis
1	Optinių dangų laboratorijos inžinierius	29	Ds	Lietuva	Vedęs	+
2	Programinės įrangos inžinierius	30	B	Norvegija <i>skype</i>	Vedęs	+
3	Lazerinių komponentų inžinierius	25	Ds	Lietuva	Nevedęs	-
4	Elektronikos inžinierius	32	D Post-doc	Lietuva	Vedęs, 1 maž. vaikas	+
5	Informatikė	42	M	Norvegija <i>skype</i>	Ištekėjusi, 1 vaikas	+
6	Atominės energetikos specialistas	35	M	Belgija <i>skype</i>	Nevedęs	+
7	IT programuotojas	29	B	JAV <i>skype</i>	Vedęs (JAV pilietė)	+
8	IT analitikė	33	M	Lietuva	Netekėjusi	-
9	Transporto inžinierius	33	D	Lietuva	Vedęs, 2 mažamečiai vaikai	-
10	Ekonometrijos specialistė	24	B	Ispanija <i>skype</i>	Tarpt. partnerystė	+
11	Statybos inžinierius	33	M	Lietuva	Vedęs, 1 mažametis vaikas	+
12	IT programuotojas	36	D	Norvegija <i>skype</i>	Vedęs, 2 mažamečiai vaikai	+
13	Duomenų inžinierė	33	M	Norvegija-Lietuva	Partnerystė	+
14	Chemikė, organinės sintezės specialistė	58	M	Lietuva	Ištekėjusi, vaikai suaugę	-
15	Biochemikė	38	D	Lietuva	Ištekėjusi, 1 mažam. vaikas	-
16	Bioinžinierė	29	D Post-doc Danija	Lietuva Danija	Partnerystė	+

17	IT programuotojas	29	B	Lietuva	Vedęs	+
18	IT inžinierius	29	M	Norvegija	Vedęs, 1 mažametis vaikas	+
19	Mikrobiologė	59	D	Lietuva		+

* B-bakaluro, M-magistro diplomas, D-užbaigtos doktorantūros studijos, Dsvykstančios doktorantūros studijos, D post-doc – vykstanti podoktorantūros stažuotė.

PRIEDAS Nr. 4. Emigrantų (15 m. ir vyresnių), nedeklaravusių išvykimo, kvalifikacijos lygmuo, 2004-2007 m. (procentais)

Profesinės grupės pagal Lietuvos profesijų klasifikatorių	2004	2005	2006	2007
Iš viso pagal kvalifikaciją	100	100	100	100
Aukštos kvalifikacijos darbuotojai (1-3 profesijų grupės)	20,2	11,4	14,6	17,5
Žemesnės kvalifikacijos darbuotojai (4-5 profesijų grupės)	12,2	10,7	9,2	10,8
Kvalifikuoti darbininkai (6-8 profesijų grupės)	18,4	18,2	24,6	18,3
Nekvalifikuoti darbininkai (9 profesijų grupė)	1,2	3,6	12,3	4,2
Profesija nežinoma	48	56,1	39,3	49,2

Šaltinis: Statistikos departamentas prie LR VILNIUS UNIVERSITY